

**YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ VE ÖZBEKİSTAN DIŞ
POLİTİKASINDA RUSYA FAKTÖRÜ (1991-2021)**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

Fazliddin MADIEV

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ VE ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA
RUSYA FAKTÖRÜ (1991-2021)**

Fazliddin MADIEV

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Mayıs 2023**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	14
1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE RUSYA FEDERASYONU'NUN DIŞ POLİTİKASI VE “YAKIN ÇEVRE” DOKTRİNİ	15
1.1. Uluslararası İlişkilerde Doktrin Kavramı	15
1.2. Rus Dış Politikasında Batıcı/Atlantikçi Kuram	21
1.3. Rus Dış Politikasında Avrasyacılık	28
1.4. Rusya’da Panslavizmin Gelişimi ve Etkisi.....	34
1.5. Rusya’nın Yakın Çevre Politikası	38
2. RUSYA’NIN ORTA ASYA’DA ÇIKARLARI VE ÖZBEK FAKTÖRÜ	44
2.1. 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın Başları: Türkistan’ın İşgali ve Yönetimi	44
2.2. Orta Asya’da Ulusal Sınırların Belirlenmesi: (1920-1940)	49

2.3. Sovyetler Birliği Dönemi Moskova'nın Orta Asya Siyaseti	52
2.4. 1985-1990 Yıllar Arası Gelişen Olaylar: Beklenen ve Beklenmeyen Sonuçlar	58
2.5. Özbekistan'ın Bağımsızlığı.....	62
3. YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ BAĞLAMINDA RUSYA-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ	66
3.1. Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini ve Orta Asya	66
3.2. İslam Kerimov Dönemi Özbekistan'ın Dış Politikası	70
3.3. Şevket Mirziyoyev Dönemi: Yeni Özbekistan Stratejisi.....	77
3.4. Yakın Çevre Ülkesi Özbekistan'a Yönelik Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Eğilimleri	82
SONUÇ	96
KAYNAKÇA.....	100
ŞEKİLLER LİSTESİ	112
EKLER	113
Ek 1: Resimler.....	113
Ek 2: Haritalar	119
ÖZGEÇMİŞ	121

TEZ ONAY SAYFASI

Fazliddin MADIEV tarafından hazırlanan “YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ VE ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA RUSYA FAKTÖRÜ (1991-2021)” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER

.....

Tez Danışmanı, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 02/05/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Fevzi GÜVEN (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN (NÖHÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Fazliddin MADIEV

İmza :

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim, derslerim ve tez yazım süreci boyunca çalışmalarına rehberlik eden ve desteklerini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ali ASKER'e sonsuz teşekkür ederim. Eğitimim boyunca gelişimime katkıda bulunan kıymetli hocalarıma, tez jürimde yer alarak önemli eleştiri ve tavsiyelerde bulunan saygıdeğer Dr. İbrahim Fevzi GÜVEN ve Dr. Turgay DÜĞEN'e teşekkür ederim.

Tezin hazırlanma sürecinde teknik ve biçimsel yönden olgunlaşması için desteğini esirgemeyen kıymetli arkadaşım İhsan Haşim KUTLUK'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme sevgi, saygı ve şükranı bir borç bilirim.

ÖZ

1980’li yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği’nde başlatılan “perestroyka ve glasnost” politikalarının başarısızlığa uğraması, 1991’de SSCB’nin dağılması Orta Asya cumhuriyetlerinin kaderinde belirleyici sonuçlar doğurmuştur. Bu çöküşün ardından ortaya çıkan 15 bağımsız cumhuriyetin beşi Orta Asya bölgesindedir. Sosyal, ekonomik ve kültürel potansiyeli bakımından bölgenin önemli devletlerinden biri olan Özbekistan, uzun süre kesintiye uğramış olan devlet geleneğini yeniden ihya etmeye başlamıştır. Kuşkusuz, bu süreçte ABD, Çin ve Rusya başta olmakla dünyanın büyük güçleri Özbekistan’la ilişkilerin geliştirilmesine özel çaba sarf etmişlerdir. Bağımsızlığın ardından 2016 yılına dek iktidarda bulunan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov bu devletlere yönelik bir denge politikası uygulamaya çalışmıştır. Bu siyaset sonucunda Özbekistan en fazla etkisi altında kalabilecek Rusya Federasyonu’nun baskısını bir ölçüde bertaraf etmiştir. Bu siyaset günümüzde de devam etmektedir. Zira Rusya Federasyonu’nun “Yakın Çevre Doktrini” bağlamında izlediği politikalar çevre ülkelerine baskı yapmaya ve onları kendi yörüngesinde tutmaya yöneliktir. Şevket Mirziyoyev’in iktidara gelmesinin ardından Özbekistan’da iç ve dış politikada önemli dönüşümler başlatılmıştır. Fakat Rusya Federasyonu ve diğer büyük güçlerle ilişkiler konusunda geleneksel siyaset çok fazla değişikliğe uğramamıştır. Gözlemlenen tek fark, ilişkilerin eskiden olduğu gibi içe kapalı değil, aktif siyaset kullanarak geliştirilmesindedir. Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya Federasyonu’nun dış politikası ve “Yakın Çevre Doktrini” incelenmiştir. İkinci bölümde Rusya’nın Orta Asya’daki çıkarları Özbek faktörü doğrultusunda ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Sovyetler sonrası dönemde Rusya-Özbekistan ilişkileri Yakın Çevre Doktrini bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya; Yakın Çevre Doktrini; Özbekistan Dış Politikası; İslam Kerimov; Şevket Mirziyoyev

ABSTRACT

The failure of the “Perestroika and Glasnost” policies initiated in the Soviet Union since the mid-1980s and disintegration of USSR in 1991 had decisive consequences in the fate of the Central Asian republics. After this collapse, 15 independent states emerged in the world map. Five of these states are came out in the Central Asian region. Between this countries Uzbekistan, which is one of the important states of the region in terms of its social, economic and cultural potential, has had also the opportunity to revive the state tradition that has interrupted for a long time. Undoubtedly, the great powers of the world in this process; The USA, China and Russia, especially, made special efforts to develop relations with Uzbekistan. President Islam Karimov, who remained in in public administration until 2016 after independence, implemented a balance policy towards these great states. Thanks to this balancing, Uzbekistan has to some extent relieved the pressure of the Russian Federation, which could be the most affected. However, the pressure policy of Russia were continues nowadays. Because the policies followed by the Russian Federation in the context which called “Near Abroad Doctrine” are aimed at putting pressure on the peripheral countries and keeping them in their orbit and sphere in their ideology. After Shavkat Mirziyoyev came to power, important transformations were initiated in domestic and foreign policy in Uzbekistan. However, the traditional policy regarding relations with the Russian Federation and other great powers is still maintained today. The only difference is that it is observed that Uzbekistan has developed relations not in a closed way as in the past, but by using active politics. The thesis where making research about of this political process within divided into three parts and studied an academic point of view. In the first part, researching about the foreign policy of the Russian Federation and the “Near Abroad Doctrine” in the post-Cold War period are. In the second part, the analysis of Russia in Central Asia discussed in line with the Uzbek (Uzbekistan's) factor. In the third part, were studied the relations between Russia and Uzbekistan from post-Soviet period and to the present.

Keywords: Central Asia; Near Abroad Doctrine; Uzbekistan Foreign Policy; Islam Karimov; Shavkat Mirziyoyev

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Yakın Çevre Doktrini ve Özbekistan Dış Politikasında Rusya Faktörü (1991-2021)
Tezin Yazarı	Fazliddin MADIEV
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	02/05/2023
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	121
Anahtar Kelimeler	Orta Asya; Yakın Çevre Doktrini; Özbekistan Dış Politikası; İslam Kerimov; Şevket Mirziyoyev

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	The Near Abroad Doctrine And The Factor Of Russia In The Foreign Policy Of Uzbekistan (1991-2021)
Author of the Thesis	Fazliddin MADIEV
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	02/05/2023
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	121
Keywords	Central Asia; Near Abroad Doctrine; Uzbekistan Foreign Policy; Islam Karimov; Shavkat Mirziyoyev

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomi Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
GKÇP	: Olağanüstü Hal Devlet Komitesi (Государственный комитет по чрезвычайному положению)
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HKK	: Halk Komiserleri Konseyi
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
KGB	: Devlet Güvenlik Komitesi (Комитет государственной безопасности)
md	: madde
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MİK	: Merkezi Yürütme (İcra) Komitesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
ÖSSC	: Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
p.	: page

pp.	: pages
RF	: Rusya Federasyonu
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar (sayfadan sayfaya)
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
vd.	: ve diğerleri

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu, Yakın Çevre Doktrini ve Özbekistan Dış Politikasında Rusya Faktörü (1991-2021) olarak belirlenmiştir. Konu kapsamında Soğuk Savaş sonrası dönemde Rus dış politikasında Avrasyacılık ve bu doğrultuda Yakın Çevre Doktrini ele alınacaktır. Araştırma kapsamında bütünlüğü ve mantıksal bağlantının sağlanması amacıyla konunun tarihi arka planı, ana hatlarıyla Özbekistan devlet geleneği, bu geleneğin kesintiye uğraması, ardından Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve bu geleneğin ihya süreci ele alınmıştır. Bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren iktidarda bulunan İslam Kerimov'un izlemiş olduğu iç politika otoriter nitelikli olmuştur. Bu husus, devletin dış politika çizgisi üzerinde etkisini göstermiştir. Bu yüzden İslam Kerimov dönemi dış politikanın önemli belirleyicileri arasında iktidarın tehditlere karşı aşırı duyarlılık da yer almaktadır. Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesinden sonra izlenen dış politika çizgisi, Rusya Federasyonu'nun Orta Asya politikası kapsamında Özbekistan ile ilişkilerinin niteliği araştırmaya tabi tutulmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yüksek lisans tez konusu olarak "Yakın Çevre Doktrini ve Özbekistan Dış Politikasında Rusya Faktörü (1991-2021)" konusunun seçilmiş olmasındaki temel amaç, öncelikli doktrin kavramını, ulus-devletlerin oluşumunda doktrinin etkilerini ve Rusya'nın yakın çevre politikası süreçlerinde meydana gelen güç dinamiklerini ortaya çıkarılmasıdır. Ayrıca, araştırmanın nihai amacı Rusya Federasyonu'nun Özbekistan siyasetine yönelik önceliklerini, Orta Asya genelinde Özbekistan'ın Rusya açısından önemini, Rusya'nın hangi alanlara öncelik verdiğini tespit etmektir. Özbekistan'ın jeopolitik ve jeostratejik olarak özel bir konumu Yakın Çevre doktrini kapsamında bu ülkeyi Rusya'nın bölge politikalarında önemli bir yere konumlandırmıştır. Özbekistan, Türkiye ve Türk dünyası açısından da son derece önemli bir devlettir. Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin iyi mecrada gelişmesi, ayrıca Orta Asya'ya yönelik Türkiye-Rusya rekabetinin kontrollü bir şekilde yürütülmesi rasyonel stratejilerin belirlenmesini önemli kılmaktadır. Orta Asya aynı zamanda Türk dış politikasının öncelikli çıkar alanlarından biridir. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının belirlenmesinde tarihi miras, ortak

dil, din ve kültür birlikteliği son derece önemli faktörlerdir. Orta Asya aynı zamanda Türkiye'nin Uzak Doğu ile bağlantısının temin edilmesi açısından da önemlidir. Böyle bir durumda bölgenin önemli aktörlerinden, aynı zamanda küresel bir güç odağı olarak Rusya Federasyonu'nun Orta Asya politikalarının yakından irdelenmesi Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından kayda değerdir. Bu ve benzeri hususlar belirlenen konu kapsamında yapılacak araştırmanın önemini artırmaktadır. Rusya'nın Orta Asya'da, özelde Özbekistan'daki çıkarlarının Yakın Çevre Doktrini kapsamında sağlanmasında hangi adımların atıldığı veya atılacağı yönündeki tespitler dış siyaset önceliklerinin dikkate alınarak olayların karşılaştırılması yoluyla irdelenecektir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma sırasında alanla ilgili kitap, tez, makale, tebliğ vd. kaynaklar taranmış, Türkçe, Özbekçe, Rusça ve İngilizce literatür birincil, ikincil ve yardımcı kaynaklar şeklinde tasnif edilmiştir. Çalışma, tarama-inceleme yöntemi kullanılarak yürütülecektir. Öncelikli olarak konunun merkezinde yer alan “doktrin” kavramının genel anlamı ve uluslararası ilişkiler alanındaki içeriği ortaya konulacaktır. Rusya'nın dış politikasını etkileyen ana akımlar karşılaştırmalı şekilde anlatılmaya çalışılacaktır. Özbekistan devlet geleneğinin gelişim seyri ve evreleri tarihsel yaklaşım çerçevesinde tasvir edilecektir. Bu tasvir, günümüzdeki siyasi olayların ve hakim konjonktürün açığa çıkmasına yardımcı olacaktır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Tez çalışmasını temel hipotezi şu şekilde belirlenmiştir: Bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti'nin dış politikası denge siyaseti üzerine kuruludur. Bu yapı, Rusya Federasyonu'nun genelde Orta Asya bölgesine, özelde Özbekistan'a yönelik politikalarını etkileyerek bahsi geçen denge kapsamına çekmektedir.

Bu bağlamda Yakın Çevre Doktrini Özbekistan'ın diğer büyük güçlerle yürütülen dış siyaset manevralarıyla dengelenmiştir. Özbekistan'ın dış politikası İslam Kerimov'un otoriter yönetim tarzının etkisi altında şekillenmiş olup, Şevket Mirziyoyev döneminde de aynı çizgide devam ettirilmiştir. Fakat Kerimov döneminden farklı olarak Mirziyoyev döneminde içe kapalı değil, dışa açık bir siyaset izlenmiştir. Tezin temel

sorunsalı ve ana hipotezi üzerinden yürütülen bu araştırmada bir bütünlük arz etmesi için tarihi arka plan tasvir edilerek, günümüz politikaları bakımından etkileyici yönlerine vurgu yapılacaktır. Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde dış siyasetinin temel parametre ve paradigmalarının iyi anlaşılması için İslam Kerimov ve Şevket Mirziyoyev dönemleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar saptanmaya çalışılacaktır. Ardından, Rusya'nın Özbekistan'a yönelik dış siyasetinin önceliklerinin irdelenmesiyle Yakın Çevre Doktrinin amacına ne derecede ulaştığı ortaya çıkacaktır. Tez çalışması kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

- Doktrin nedir, uluslararası ilişkilerde doktrin kavramının önemi ve Rus alan yazınında bu kavrama yüklenen anlamlar neden ibarettir?
- Rus dış politikasında öne çıkan ana akımlar olan Batıcılık, Pansvalizm ve Avrasyacılık akımlarının etkileyici gücü hangi düzeydedir?
- Yakın Çevre Doktrinin içeriği ve amacı neden ibarettir?
- Türkistan'ın jeopolitik konumu, tarihi-siyasi gelişimi, Özbek devlet geleneklerinin gelişim evreleri hangileridir?
- Sovyet dönemi Moskova'nın Orta Asya politikasında öne çıkan temel faktörler nelerdir?
- Özbekistan'ın bağımsızlığı sonrasında iç ve dış politikanın temel yönleri, İslam Kerimov ve Şevket Mirziyoyev'in siyasi çizgisinde benzer ve farklı özellikler nelerdir?
- Yakın Çevre Doktrini'nin Özbekistan özelinde uygulanması yönünde Rusya'nın belirlediği dış politikanın siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki uygulamaları ve Özbekistan'ın bu uygulamalara yönelik tepkileri nelerdir?

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışma, teorik bakımdan gelişme süreçleri, Yakın Çevre Doktrini'nin Orta Asya ve Özbekistan özelinde uygulanmasını ele alırken, bu konuda uzman görüşlerine başvurmak istenmişse de seyahat zorlukları nedeniyle tasarlanan mülakatlar yapılamamıştır. Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini'nin Orta Asya genelinden Özbekistan özeline indirgeyerek araştırılması sınırlamada karşılaşılan zorluklardandır.

1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE RUSYA FEDERASYONU’NUN DIŞ POLİTİKASI VE “YAKIN ÇEVRE” DOKTRİNİ

1.1. Uluslararası İlişkilerde Doktrin Kavramı

“Doktrin” kavramı başlangıçta, dini içerikli bir anlama sahipti. Bu kavram, kilise tarafından ileri sürülen dinsel dogma anlamına gelmektedir. Fakat doktrin kavramının dinle sınırlı olmadığı aşikârdır. Somut bir tanıma göre “doktrin”, belirgin bir konuyla ilintili olup kendine has özellikler taşıyan ilkeler bütünüdür.

Türk Dil Kurumu’na (TDK) göre çeşitli anlamları olan “doktrin” kelimesi Fransızcadan iktibas edilmiş olup Türkçede tek başına ya da farklı kelimelerle birlikte kullanılır.¹ Türkçe yayınlarda doktrin kavramını karşılayacak “tefekkürât” kelimesinin kullanıldığını görebiliriz.² Doktrin kelimesi *Özbek Dilinin İzahlı Lügati*’nde (Lat. doctrina – talimat; öğreti) “ilmi ya da felsefi talimat, teori; esas teori ya da siyasi bakış açısı” olarak açıklanmaktadır.³ S.İ. Ojegov ve N.Y. Şvedova’nın ünlü *Rus Dilinin İzahlı Lügati*’ne göre doktrin bir “görüş, talim, konsept” tir; doktrin genelde felsefi, siyasi ve ideolojik bir teori anlamında kullanılır.⁴

Britannica Ansiklopedisi’nde “doktrin” şu şekilde tanımlanmaktadır; doktrin ve dogma, dini bir öğretinin açıklanması ve resmi olarak kabul edilen versiyonudur. Doktrin ve dogmaların gelişimi, dünya dinlerinin gelenek ve uygulamalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Doktrin ve dogmalar seküler (laiklik) tarih, bilim ve felsefenin gelişimini etkilerken, kendisi de bunlardan etkilenmiştir.⁵ Dolayısıyla bu durumda bir karşılıklı etkileşim söz konusudur.

¹ [TDK’ye Göre Doktrin Sözlük Anlamı Nedir?](#) - adresinden 12 Aralık 2022 tarihinde erişildi.

² Bkz: Zafer Efe, Hüsamettin İnaç, “Teşkilat, Teçhizat ve Tefekkürât (Doktrin) (3T) Perspektifinde Dumansız Barut Teknolojisi (18.yy ve 20.yy Osmanlı Ordusu Örneği)”, *Yeni Fikir Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 16 (ss. 86-104)

³ *O’zbek Tilining Izohli Lug’ati*, O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Nashriyoti, 2006, s. 639.

⁴ Bkz: С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова, *Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. 3-е издание* (С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова), АЗЪ, Москва, 1996.

⁵ <https://www.britannica.com/topic/doctrine> adresinden 13 Aralık 2022’de erişilmiştir.

Buradan hareketle pek çok konuda doktrin geliştirilebilmektedir. Doktrin hukuk nizamı olarak gelenekler ve geçmişten süregelen kararlar doğrultusunda şekillenen bir hukuk görüşüne göndermede bulunmak amacıyla da kullanılır. Bu kavram daha dar anlamda ticaret alanında da kullanılmaktadır.⁶ Örneğin “serbest ticaret doktrini” İngiliz egemenliğinin başat ideolojilerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu doktrinin temelleri klasik politik ekonominin kurucuları olan Adam Smith ve David Ricardo tarafından formüle edilmiştir.⁷ Lehte ticaret dengesi doktrini, devletlerin ekonomik çıkarlarının üstünlüğü doktrini, ticaret dengesi doktrini mercantilism doktrini ticaretle ilgili geliştirilen belli başlı doktrinlerdir.⁸ Doktrin kavramı hukuk alanında da sıkça kullanılan kavramlardandır. En yaygın haliyle “bilimsel içtihadı, doktrin (öğreti) adı da verilmektedir; doktrin, hukuk bilginlerinin hukuksal meseleler hakkındaki bilimsel görüş ve kanılarını ifade etmektedir.” Roma hukukunda tartışmalı konularda hukuk bilginlerinin bildirdikleri görüşler, ayrıca İslam Hukukunda icma ve içtihat da birer hukuk doktrinidir. Kemal Gözler’e göre

Doktrin’ veya ‘öğreti’ de denen ‘bilimsel görüşler (doctrine, books of authority)’, tartışmalı olan hukukî konularda hukuk bilim adamlarının ileri sürmüş oldukları düşünce ve kanaatlerdir. Hâkim, doktrin ile bağlı değildir. Ancak hukuk kurallarını uygularken ondan yararlanır. Tarihte doktrin, bazen bağlayıcı bir güce sahip olmuştur.⁹

Haklı savaş doktrini (uluslararası hukukta), liberal hukuk doktrini, doğal haklar doktrini, normlar hiyerarşisi doktrini, düzenlenen davranış doktrini (rekabet hukukunda) vs. kavramlar hukuk ve siyaset biliminde geniş yelpazede kullanılan kavramlardır. Soğuk Savaş döneminde uluslararası siyasette ismi sıkça zikredilen doktrinlerden biri Truman Doktrini olmuştur. Bu doktrin “*ABD Başkanı Harry Truman’ın (ö. 1972) 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı müttefiklerin savaş yaralarını sardığı bir dönemde*

⁶ <https://www.wordiq.com/definition/Doctrine> adresinden 8 Aralık 2022 tarihinde erişilmiştir.

⁷ Muammer Kaymak, “Hegemonya Tartışmaları Işığında 19.Yüzyıl İngiliz ve 20. Yüzyıl Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2016 (ss. 63-92), s. 78.

⁸ Bkz: Zelha Altınkaya, “Liberal Uluslararası Ticaret Politikaları Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme: Son Yüzyılında Osmanlı Devleti”, *Maliye ve Finans Yazıları*, Ekim 2022, Yıl: 36, Sayı: 118, (ss. 271-306).

⁹ Bkz: Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2018, s. 183-184.

Sovyetlerin jeopolitik etki alanını sınırlandırmak için 12 Mart 1947'de Kongre'de açıkladığı dış politika doktrindir."¹⁰

Bilim insanları ve askeri uzmanlar doktrin kavramını geniş ve dar anlamda kullanırken, herkes tarafından kabul gören tek bir tanımın olmadığı konusunda hemfikirdirler. Bu kavram kurumsal ve bireysel amaçlar doğrultusunda milletler ve zamanlara bağlı olarak sıkça değişiklik göstermiştir.¹¹ Başka bir deyişle; herkesi ve her şeyi kapsayacak genel bir doktrin oluşturmaya çalışmak zaman kaybından başka bir şey değildir.¹² Fakat yine de doktrinlerin kaynağına ulaşmak bakımından Fransız Devrimi'ni beklemek gerekmiştir. Kavramı geniş anlamda algılama bakımından, Mareşal Kont Helmuth von Moltke Avrupa'nın ilk ve gerçek bir doktrincisi olarak tanınmaktadır. General Sir Rupert Smith'e göre, Moltke "*askeri doktrin kavramını gerçek anlamda derinden anlayan*" asıl bir komutandı.¹³

Albert Palazzo'ye muhtemelen Moltke devrine kadar Alman askeri lügat kitaplarında "doktrin" kelimesi olmamıştır.¹⁴ Bu kelimenin etimolojisi Latin (bazı kaynaklarda Sanskritçe "dukryn") kökenli olarak gösterilmiştir. Eski Latince "Docer", "Doctor", "Doctrina" olarak kullanılan bu kelime "Öğreti", "Öğretmek" olarak eski Fransızcaya ve ardından tüm Avrupa ve Asya dillerine aynı anlamda yayılmıştır. Türk dillerinin neredeyse hepsine Arapçadan geçen "Talimat" kelimesi "Doktrin" kelimesiyle eşanlamlıdır. "Talimat" kelimesi ise Arapçaya "Talmud" Aramice/Süryanice "*lmd*" kökünden gelen talmud/תלמוד "öğreti, doktrin, Musevi dininde hukuk ve tefsir külliyatı" sözcüğünden alınmıştır. Aramice/Süryanice olan bu sözcük İbranice ve

¹⁰ E. Fuat Keyman, "Truman Doktrini ve Marshall Yardımı", https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/truman_doktrini_ve_marshall_yardimi, adresinden 8 Aralık 2022 tarihinde erişildi.

¹¹ Albert Palazzo, *From Moltke to Bin Laden, the Relevance of Doctrine in the Contemporary Military Environment*, Australian Government, Department of Defense, Land Warfare Studies Centre Canberra, 2008, p. 6.

¹² Harald Høiback, "What is Doctrine?", *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 34, No. 6, 879–900, December 2011, p. 879.

¹³ Gen. Sir Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, Penguin, London, 2005, p. 96.

¹⁴ Harald Høiback, p. 881.

Aramice/Süryanice limmūd veya lemed “öğrenme, talim etme” sözcüğünden türemiştir.¹⁵

“Doktrin”in epistemolojik kökeni, matematikten dine, Marksizm’den uygulama teorisine, destekleyici bilimler ve başka bilim alanları yelpazesine kadar geniş bir sahada değişmektedir. Doktrinlerin yazılı kaynaklarına ulaşılması, baskıda devrim yapan Johannes Gutenberg döneminden sonra mümkün olabilmıştır.¹⁶

Her bir halde doktrin tanımının kökeni, önceleri dini temellere dayanırken, zamanla askeri alanda kendine daha geniş yer bulmuştur. Askeri tarihçi Brian Holden Reid’e göre askeri görüş ve doktrin aynı anlamdaki düşünce değildir. Anlam yükü itibariyle bunlardan birincisi kişisel, ikincisi ise kurumsaldır. Bir askeri deha, hayranlarına kendi fikirlerini aşılıyarak onları bunu taklit etme veya uygulamaya teşvik edebilir, ama bu asla kurumsal bir kabulün yerine geçmez.¹⁷

Dünyada düzen değiştiren tarihi doktrinlerden bir de Monroe Doktrini olmuştur. Söz konusu doktrin gelişim tarihi şöyle özetlenebilir; 19. yüzyılda, Avrupa’da yaşanan çalkantılı olaylar Amerika Birleşik Devletleri tarafından endişeyle izlenmiştir. Zira bağımsızlığının ilk gününden itibaren ABD Avrupa’dan uzak durmaya çalışmıştır; hatta onunla temasta bulunmaktan kaçınmıştır. Bunun en büyük nedeni Avrupa devletlerinin Latin Amerika’daki bağımsızlık için olan savaşları bastırmak bahanesiyle Amerika’ya müdahale etme endişesiydi. Dolayısıyla, bu durumu ABD’nin selameti bakımından çok tehlikeli bulan Başkan James Monroe, 2 Aralık 1823’te Amerikan Kongresine bir mesaj göndermiştir; bu mesaj dünya tarihine Monroe Doktrini olarak girmiştir.¹⁸ Bu doktrin sayesinde ABD, deyim yerindeyse “dünyaya hükmetme yetkisiyle”, resmen güç kazanmıştır. Doktrinde Avrupa ve Asya’daki olaylara karışmama beyanı ifade edilmişse de Latin Amerika kıtasında Birleşik Devletler’in yetki ve hareket alanı daha da

¹⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi, Talmud kelimesi, Cilt 39, İstanbul, 2010, s. 550.

¹⁶ Harald Høiback, p. 884-880.

¹⁷ Brian Holden Reid, “A Doctrinal Perspective 1988-98”, *Occasional Paper No. 33*, Strategic and Combat Studies Institute 1998, Camberley, UK, p. 13.

¹⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 1994, s. 43; Ayrıca bkz: Engin Akçay, Özdemir Akbal, “ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 22, 2013, (ss. 7-29).

genişlemiştir. ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Monroe Doktrini'ni terk etmiş, bir dünya devleti olarak devreye girmiş ve uluslararası siyasette öne çıkmıştır.¹⁹

Harald Høiback'e göre doktrin konusunda Rusya'da kayda değer gelişmeler, Rus Devrimi'nden sonra yaşanmıştır.²⁰ Fahir Armaoğlu *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* kitabında şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: 19. yüzyılın ortalarından Avrupa'da Marksizm bir ideoloji olarak ortaya çıkmış olsa da kabul görmemiştir. Ama Marksizm Rus aydınlarının ilgisini çekerek bir doktrin halinde geniş yankı uyandırmıştır. Garip olan şu ki Karl Marks düşünce yapısını oluştururken, önemsemediği devlet Rusya'nın ta kendisi olmuştur.²¹ Marksist doktrin, Rus Devrimi'nin meşru temelini teşkil etmiştir. Sovyetler Birliği'nde zamanla bu kavram Marksizm-Leninizm veya Sosyalizm doktrini şeklini almıştır. Şunu da belirtelim ki Batı literatüründe sıkça karşılaşılan "komünist doktrin" kavramı görece bir kavramdır, nitekim eski Sovyet doktrini komünizmin kurulduğunu hiçbir şekilde iddia etmemiş, onu gelecekte gerçekleştirilecek bir sistem olarak görmüştür.²²

Şekil 1: Doktrin üçgeni²³

Sovyet Devrimi'nin başarısında dikkat çeken hususlardan biri milletlerarası ilişkilere ilk kez doktrin ve ideoloji faktörünün dahil edilmesidir. Sovyet sistemi, dünya

¹⁹ Fahir Armaoğlu, s. 215.

²⁰ Harald Høiback, p. 883.

²¹ Fahir Armaoğlu, s. 71.

²² Alesker Alesker, *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri*, (Ankara Üniversitesi SBE Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, s. 15.

²³ Harald Høiback, "What is Doctrine?", *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 34, No. 6, 879–900, December 2011, p 884.

proleter (işçi) devrimi gibi, yeni düzeni tüm dünyaya egemen kılmayı amaç edinmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet dış siyaseti tümüyle bu amaca yönelmiştir.²⁴

SSCB'de sosyalizm bir nevi doktrin olarak ilan edilmiş olsa da yönetimin gerçek niteliği totaliter karakterlidir. Totalitarizmde doktrin yerine ideoloji her zaman öncelikli rol oynamıştır. Otoriter rejimler ise ayrıntılı işlenmiş bir ideolojik doktrine sahip değildir.²⁵ SSCB tarihinin en karanlık ve acımasız dönemini şekillendiren İ. Stalin'in 1930'larda uyguladığı politikalar SSCB'yi 1917 yıldaki Bolşevik Devrimi'nden derin biçimde etkilemiştir. İ. Stalin'in kurduğu model 1945 sonrası Çin, Kuzey Kore ve Küba gibi ülkelerle birlikte, Doğu Avrupa tarafından izlenmiştir. İ. Stalin'in yaptığı değişimler büyük ölçüde "tek ülkede sosyalizm" doktrininden kaynaklanmıştır.²⁶

Rus siyaset ve hukuk literatüründe doktrin kavramı sadece askeri alanla sınırlı olmayıp geniş yelpazede kamu yönetimi ve politikasına nüfuz etmiştir. Askeri literatürün (veya alanın) yanı sıra doktrin kavramının en yaygın kullanımı dış politika alanında gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Rusya Federasyonu'nun tercih ettiği Dış Politika Doktrini 1993 yılında "Yakın Çevre" şeklinde formüle edilirken, 1995 yılının şubat ayında "BDT Ülkelerine Yönelik Stratejik Yönün Onaylanması" dair karar alınmıştır.²⁷ Boris Yeltsin iktidarının sonlarında Batı'yla uyumlaşma sürecinin sancılı olacağına farkına varan Rus yönetimi, dış politikasını revize etmek zorunda kalmıştır. 15 Aralık 1999 yılında yapılan RF Güvenlik Kurulu toplantısında "Yakın Çevre" doktrini öncelikli bir hedef olarak belirtilmiştir. Fakat bu doktrin reel anlamda kullanılması Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle başlamıştır.²⁸ Günümüzde de geçerliğini koruyan bu doktrin Rusya Federasyonu'nun eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerinde tesis ettiği tahakkümü meşru bir olgu olarak sunmaktadır. İlerleyen altbölümlerde üzerinde bir kadar ayrıntılı duracağımız Yakın

²⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 1994, s. 216.

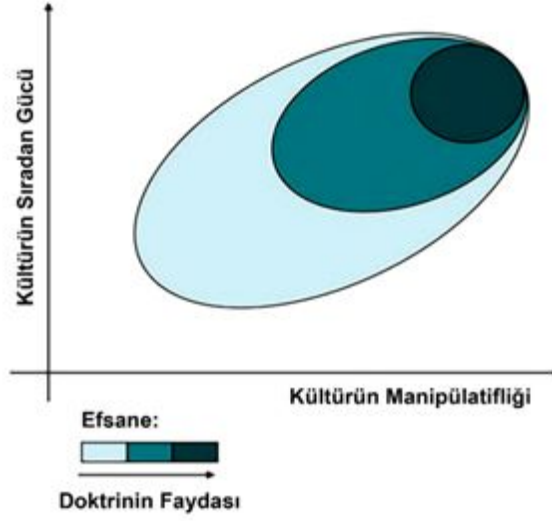
²⁵ Alesker Aleskerov, s. 74.

²⁶ Alesker Aleskerov, s. 188.

²⁷ Oktay Tanrısever, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: 'Yakın Çevre' Doktrininin İflası", İçinde: *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, (Der. Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, (43-68), s. 45.

²⁸ Ainur Nogayeva, *Yeni Dünya Düzeninde Orta Asya Bölgesinde Rusya, ABD ve Çin Arasında Stratejik Denge Arayışları*, International Strategic Research Organization (USAK), Ankara, 2011, s. 122.

Çevre doktrinini daha iyi anlamak için Rus düşünce tarihine damgasını vuran belli başlı doktrinler (ideolojiler) üzerinde durmakta fayda vardır.

Şekil 2: Kültürel uygunluk²⁹

1.2. Rus Dış Politikasında Batıcı/Atlantikçi Kuram

17. yüzyılın sonu itibarıyla, Rus Çarlığı gelişim rotasını hem politik hem de kültürel anlamda Avrupa'ya yöneltmiştir. Petro Rusya'nın yegâne çıkış yolunu Batı'da görmüştür. Ama bu politik değişimde Rusya'nın coğrafi yerleşimi hesaba katılmazken Avrupa'nın gelişiminin mayasını teşkil eden reçete Rusya'nın derdine devam olmamış, reformcular başarı sağlayamamıştır. Fransızca'yı kendi ana dillerinden daha iyi bilen üst düzey elitler toprak mülkiyeti eski yönetimden vaz geçemedikleri gibi, serfliği de yok edememişlerdir.³⁰

Batıcılık, 19. yüzyıl sonlarında Rusya'da yayılan, özellikle 1830-1850 yıllar arasında Rusya felsefe tarihinde etkili iz bırakan bir düşünce akımıdır. Batıcı görüşünde olan gruplar Rusya'da serfliğin ortadan kaldırılmasını ve Rusya'nın Batı Avrupa'nın izinden giderek gelişmesini istemişlerdir. Rus Batıcı kesimi içinde çoğunluğu köken olarak toprak sahiplerinin (dvoryan-pomeşik) çocuklarından oluşurken, onların arasında

²⁹ Harald Høiback, "What is Doctrine?", *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 34, No. 6, 879–900, December 2011, p 886.

³⁰ Salih Yılmaz, *Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri*, 2. Baskı, Nobel, Ankara, Ankara, 2021, s. 120.

çeşitli bağlardan gelen *raznochinsiler*'le (разночѣнцы - çeşitli düzey ve düzeylerdeki insanlar) birlikte daha sonradan bilim adamı ve yazar olarak yetişen yerli zengin tüccar sınıfı da yer almıştır. Batıcılık, bir karşıt fikir olarak Slav yanlılarıyla tartışma ortamında şekillenen düşünce akımı şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin taraftarları “Batıcılar” takma adıyla aşağılanan bir siyasi grup olarak görülmüştür. Florinsky'ye göre, 1825-1855 yıllar arasındaki otuz yıl dilimi gerçekten de Rusya'nın siyasi ve toplumsal düşünce tarihinde mühim bir dönem olarak tarihe geçmiştir. *Dekabristler* isyanının bastırılmasının ardından uygulanan baskı ve şiddet entelektüelleri durduramamış, Saint Petersburg, Moskova ve başka bölgelerde Herzen'in dediği gibi “*mevcut Rusya'ya aşırı yabancılaşma hissiyle*” hem felsefi, hem bilimsel, hem de sosyal ve politik meselelere merak saran ve resmi olmayan gruplar ortaya çıkmıştır.³¹

Abraham Ashcher'e göre, Rusya'da Batılılaşma tarihi bizzat Büyük (ya da Deli) Petro'nun Batı'ya merak sardığı dönemden başlar; Batılılaşma fikrini Rusya'nın düşünce tarihine sokan da Deli Petro olmuştur. Bu düşüncenin geçerli olup olmadığı, başka düşünceler gibi dönemin Rus entelektüelleri tarafında uzun süre tartışılmıştır.³²

1836'da Rus filozoflarından Pyotr Çadayev “Felsefi Mektuplar” adıyla anılan yazı dizilerinin ilkinin yayımladığı zaman bu yazıların Rus aydınları arasında da hafife alınacak bir tartışma olamayacağı belliydi. P. Çadayev mektuplarında Rusya'nın kültürel açıdan halvete çekilerek kendini izole etmesi ve dolayısıyla dünya medeniyetine her hangi bir katkıda bulunmamasından yakınmıştır. Çadayev'e göre, “ne Batılı ne de Doğulu” olan Rusya, kendine özgü olan bir gelenek ve kültüre sahip değildir. Çar yönetimi, Çadayev'i akli dengesiz ilan ederek ev hapsine aldirmiştir. Böyle bir aşağılama Rus aydın ve seçkinleri arasında farklı olan bir heyecan uyandırmış ve hararetli tartışma yaratmıştır; Rus entelektüelleri Çadayev'in görüşlerini ciddiye alarak ikiye bölünmüştür; bir grup Panslavizm yanlısıyken, diğer grup Batı yanlısı olarak ortaya çıkmış ve Rus felsefe tarihine Slavofiller ve Batıcılar olarak girmiştir.³³

Batıcılar serflik hukukuna karşı olmakla beraber Batı Avrupa'nın avantajlarını toplumun gelişmesi için bir model olarak görmeyi ve geliştirmeyi amaçlamışlardır. Ama

³¹ M. Florinsky, “Russian Social and Political Thought 1825-1855”, *The Russian Review*, No. 6 (2), 1947. p. 77-85.

³² Abraham Ashcher, *Kısa Rusya Tarihi*, Say yayımları, İstanbul, 2020, s. 93.

³³ Abraham Ashcher, s. 17-18.

bu hususta Batı'yı körü körüne taklit etmeyi değil, bunu Rusya'da gerçekleştirmek için bir kılavuz olarak algılamayı tercih etmişlerdir. Batıcılar liberal değerlerle birlikte her şeyden önce kişi hürriyetini savunmuşlardır. Batıcıların bakış açısına göre hem kişiliğin var olması hem de kendini gerçekleştirmesi için tüm koşulları sağlamaya öncelik veren bir toplum yapılandırılmasına ihtiyaç vardır. Fakat bu istekler o dönemin hakim görüşleri ortamında kendine yer edinememiştir.³⁴

19. yüzyılın başlarındaki Rusya'da Schelling ve Hegel'in tesiri Rus entelektüelleri arasında hızla yayılmıştır. 1810 yılların sonları ve 1820 yılların başında aydınların dikkati Rus kültüründe özgün başarılarının neler olduğu sorusuna odaklanmıştır. Fakat cevap çok basitti: "hiçbir şey." Bu tartışma dönemin yazarları arasında gerçekleşen yazışmalara da yansımıştır. Onlar Rus uygarlığının, evrensel dünya kültürüne özgün katkısı sağlayabilecek hiçbir unsur içermediğini kabullenmişlerdir; Rusya'da dinin tamamen Bizans kaynaklı olduğunu, seküler (laik) kültürün ise tümüyle Batı Avrupa'dan esinlendiğini anlamışlardır.³⁵ I. Petro'nun Rusya'nın aydınlanmış ve gelişmiş bir devlet olması yolunun reformlardan geçtiğinin farkını varmışlardır. Bu bağlamda Rusya'nın pek çok gelenek ve alışkanlığını terk etmesi, Batı Avrupa'dan esinlenen bir takım ıslahatın uygulamaya konması gerektiğine vurgu yapılmıştır.³⁶

19. yüzyılın ortalarından itibaren Batıcılar ve Slavofillerin ortaya çıkmasıyla Rus dünya görüşü, edebiyatı ve düşünce tarzı kesin bir dönüşüm yaşamıştır. Bu durum, Doğu ve Batı arasında sıkışıp kalan Rus aydınları arasında Rus felsefi düşünce tarzının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Söz konusu dönem Rus insanı kendini tipolojik taraftan da anlayabilme çabasına giren bir zaman dilimi olması açısından tarihi değer kazanmıştır. Bu sürecin önde gelenlerine göre Batı ve Doğu arasında gidip gelen Çarlık Rusyası'nın hangi yöne gidilecekse doğru bir yaklaşım olacağı taraflar arasında çok tartışılmış ve gerilime sebep olmuştur.³⁷

³⁴ Большая Российская Энциклопедия https://bigenc.ru/domestic_history/text/1987788 adresinden 25 Aralık, 2022 tarihinde erişilmiştir.

³⁵ Groys, B. "Russia and the West: The Quest for Russian National Identity", *Springer No. 43 (3)*, 1992, 98 – 185.

³⁶ Abraham Ashcher, s. 83.

³⁷ Tayyip Çakan, "19. yüzyıl Çarlık Rusya'sında İki Akım: Batıcılık ve Slavcılık", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 4 (1), ss. 40-56.

Rus düşünce tarihinde şimdiye kadar devam eden bu iki görüşe Avrasyacılık düşüncesi de eklenirken “Rusya nereden gelip nereye gidiyor?” tartışması bazen hararetli bazen sakin bir şekilde devam etmiştir. Söz konusu yüzyılın Batıcılık ve Slavcılık ayrışmasına rağmen, genel meselelerde (örneğin serflik sisteminin kaldırılması) bu akımların mensupları birbirine ters düşmemişlerdir. Rusya’daki ağır şartların nasıl iyileştirilmesi ve onun yukarı taşıyabilmek için neler yapılması gerektiği konusunda Slavofillerde farklı görüşleri olan Batıcılar tam tersine laikliğe (sekülerizm) eğilimli bir değişim istemişlerdir. Onlar kendilerine fikir karşılığı olarak önlerinde duran Slavseverlerden az şekilde yurtsever olmasalar da genelde Rusya’nın geri kalmış bir ülke olduğunu ve onun temel bir değişime ihtiyacı olduğunu savunmuşlardır. Ama Batıcı görüşte olanların içinde de farklı görüşe sahip olanlar dikkat çekmiştir. Onların bazıları sosyalist, bazıları ise liberal görüşten yana olmuşlardır.³⁸

Slavofillerin Ortodoksluğu Rusluk kavramıyla eşitlemeye çalıştığını gözlemlemek mümkündür. *Slavofiller* ulusallığın bireyin oluşumundaki rolünü birincil olarak görmekte ve bu nedenle Rus kültüründeki samobitnost’un muhafazasını öncelemektedirler. Bu çerçevede Rusya’nın özgün kaderi olduğuna dikkat çeken *Slavofiller* Batıcılığın sosyal sorunları çözme reçetesinin yetersiz olduğuna kanaat getirmektedirler. *Slavofillere* göre, “Rusya kendi formülasyonu olan ‘Ortodoksluk, otokrasi ve halkçılık’ (‘Pravoslavie, samoderjavia, narodnost’) yoluyla daha müktedir olabilir.” Mamafih, XIX. yüzyılda teşekkül eden Slavofil düşüncenin bir tür Rus milliyetçiliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Hegel ve Schelling’i bir ilham kaynağı olarak gören ilk nesil *Slavofiller*, Avrupa kültürün ulaştığı noktayı olumlu değerlendirmektedirler. Alman idealistlerinin ve romantiklerinin *Slavofiller* üzerinde hatırı sayılır etkisi vardı.³⁹

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Rusya’da stratejik, düşünsel ve doktrinsel tartışmalar yeniden devreye girmiştir. Rus elitleri Batıcılık, Slavcılık, Avrasyacılık vs. akımlar üzerine farklı söylemler geliştirirken, medya ve düşünce kuruluşları tarafından konuya ilişkin çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Rusya bu dönemde eski Sovyet sisteminin kalıplarından sıyrılarak yeni bir yön arayışına girmiş bulunuyordu. Suat İlhan’a göre, 1990 yılında meydana gelen beklenmedik olaylar ve SSCB’nin aniden çöküşü, Rusya’nın düşünce ve yönetim konusunda hazırlıksız olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden bir süre politik boşluk yaşanmıştır. Siyasi atmosferin boş kalması doğası gereği birkaç düşüncenin aynı anda gelmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra Batıcılık anlayışı Soğuk Savaşın galibi olan tarafının görüşü olarak filizlenmeye başlamıştır. Batıcılık görüşü; Batı siyasi ve iktisadi şeklinin,

³⁸ Abraham Ashcher, s. 17-18.

³⁹ Halit Hamzaoglu, “Rus Siyasal Hayatına Yön Veren Düşünce Akımlarının Tarihsel Kökenleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 2020, (ss.1610-1637), s. 1623.

hatta sosyal yapısının benimsemesini öngören bir bakış açısıdır. Bu konuda bazı Batıcılar Atlantik devletleri topluluğunun bir parçası olmayı, Batı-Doğu çekişmesine karşılık olarak, Kuzey-Güney ayırımı bakışının dominant olması gereğini vurgulamışlardır. SSCB dağıldıktan sonra yani 1991-1992 yıllarında bir görüş ve aynı dilimde bir uygulama düzeni olarak Batıcılık en şiddetli devrini yaşamıştır. Batı ülkeleri Rusya'yı hiçbir zaman kendilerinden biri olarak görmedikleri için değişik tutum sergilemiş, ekonomik, siyasi ve sosyal konularda bu tutum içinde olmuşlardır. Böyle bir karşılık 19. yüzyıl Kırım Savaşı'nda Batıcıların hevesini kırdığı gibi bu devirde de bu görüş yanlısı olanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu sayede Rus siyasi tarihinin geleneğine uygun olan "Yakın Çevre Doktrini" ön plana çıkmıştır.⁴⁰

Gorbaçov'un başlattığı *perestroyka* ve *glasnost* politikaları doğrultusunda yoğun bir şekilde eleştirilen ve revize edilmeye çalışılan sosyalizm akımı karşısında Batıcılık, Rusya Federasyonu'nda yükselişe geçirecek bir düşünce akımı ve jeopolitik tercih olarak algılanmıştır. Fakat bu akımın öne sürdüğü temel ilkeler, süper güç olarak Rusya'nın emperyalist yapısıyla uyumsuzdu, ayrıca kültürel anlamda Rusya bir Batı devleti değildir. Bünyesinde Asya ve Avrupa'dan parçalar bulunduran bu ülkede Batıcılığın ana akım olmasının imkânsızlığı görülmüştür.⁴¹ Rogov'a göre 1990'lı yıllardan ta 2000'li yıllara kadar Rusya Federasyonu ve ABD ilişkileri inişli çıkışlı olarak devam etmiştir. Bu iki taraf arasındaki ideolojik ve jeopolitik rekabet sona ermiş olsa da W. Clinton ve B. Yeltsin'in beyan ettikleri stratejik iş birliği realiteye dönüşmemiştir. Bu durumu doğuran nedenlerden biri iki dünya savaşı sırasında her iki devlet için ortak bir düşman hedefi varken, 1990 yıllarına gelindiğinde ABD'nin gelişmişlikte zirveye yükseldiği, Rusya'nın hem ekonomik hem politik açıdan dibe vurması olmuştur.⁴²

Zeynep Dağı'ya göre, Batıcılar Çarlık Rusya'sı dönemi ve Sovyetler Birliği döneminde de siyasi elitler ve aydınlar arasında köklü bir geleneğe dönüşmemiştir;

⁴⁰ Suat İlhan, *Jeopolitik Güç Odağı Kuramı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 180.

⁴¹ Ali Asker, "Rusya'nın Yakın Çevre Siyaseti: Karadeniz-Hazar (Güney Kafkasya) Bölgesi". İçinde: *100. Yılında Türkiye Rusya İlişkileri ve Karadeniz (Moskova Antlaşması'ndan Günümüze)*, Editörler: Mehmet Okur, Yüksel Küçükler, Ahmet Nafiz Ünalmiş, Akçağ Yayınları, Ankara 2021 (ss. 97-141), s. 98.

⁴² S. Rogov, *A New Turn in Russian-American Relations, Russian Foreign Policy in Transition: Concept and Realities*, Central European University Press, Hungary, 2005, p. 349.

onlar Rus özdeşliği ve tarafı konusunda radikal bir tercih olarak kalmıştır. Glasnot ve perestroyka döneminde demokratik haklar ve refah bakımından Avrupa'dan geride kalan Rusya için geçiş süresinde Batıcıların önemli rol oynaması sağlamıştır.⁴³ Perestroyka, ilham kaynağını Batı geleneğinden ve bizzat onun iktisadi başarısından almıştır. Bu zaman diliminde totaliter Sovyetler ideolojisine karşı muhalefet anlayışı demokrasi, insan hakları ve pazar ekonomisi anlayışından beslenmiştir.⁴⁴ Aslında Batı'dan düşünce olarak etki altında olan geçiş dönemi yöneticilerin Batı'yla iş birliğine yaslanan bir dış politika seyri olması asla şaşırtıcı değildir, çünkü bu bakış açısının 19. yüzyılın ortalarına varan bir tarihi vardı. Sovyetlerin dağılma sürecinde bu kesim söylemleriyle ön plana çıkmıştır. Bunun en açık örneği dönemin başbakanı Andrey Kozırev'in Batı'yla iş birliğine dayanan vizyonudur. Ama bu dönem çok kısa sürmüştür; yani 1993 yılına kadar devam etmiş, buna karşılık Avrasyacılık görüşü güçlü bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Batıcılar Rusya'yı Batı'nın bir parçası olarak görmüşlerdir. Onların görüşüne göre Rus edebiyat ve müziği olmadan Batı kültürü eksik kalacaktır.⁴⁵

Batıcıların temel görüşlerinden biri, Rusya'nın Batı'yla hem ekonomik hem politik yönden bütünleşmesi ve Rusya'nın bu "medeni" dünyada "normal" bir ülke olarak kendi yerini bulmasıdır. Eğer bu maksat gerçekleşecek olursa Panslavlarm popülistik bakış açısı olan "mesihçi" ve "eşsiz benzersiz" düşüncesinden vazgeçmesiyle gerçekleşecektir. Batıcılara göre bu tür düşünceler Rusya için büyük bir engel teşkil etmektedir.⁴⁶ Andrey Kozırev'e göre, Rus ulusal kimliği bizzat totaliter mantaliteyle yıkıldığı ve tahrip edildiği için, Rusya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki İtalya, Almanya ve Japonya gibi totaliter hafızasından kurtulduğu takdirde demokratik ülkeler arasına girecektir.⁴⁷

Siyasî literatürde Batıcılık olarak da tanımlanan bu akım Ağustos 1991'den 1992 yılı sonuna kadar Rusya'nın iç ve dış politikasına egemen olan anlayış niteliğinde olmuştur. Aynı dönem

⁴³ Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002, s. 147.

⁴⁴ M. McFaul, "Precarious Peace: Domestic Politics in the Making of Russian Foreign Policy", *International Security Journal*, Vol: 22, No: 3, 1997/98, s. 2.

⁴⁵ Zeynep Dağı, s. 147.

⁴⁶ A. Stent, *Russia and Germany Reborn: Unification, the Soviet Collapse and the New Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1999, p. 188.

⁴⁷ I. Prizel, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership and Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge University Press. Cambridge, p. 246-248.

içinde Başkan Yeltsin'in de Batıcıları desteklediğini belirtmemiz gerekir. Bunun sebebi Batıcılar/Atlantikçilerin Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in yönetiminde çok önemli konumlarda bulunmalarıydı. Bu grubun içinde Batıcıların lideri olarak bilinen Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev'in yanısıra, Başbakan Yegor Gaidar, Devlet Sekreteri Gennadiy Burbulis, Ulaştırma Bakanı Mihail Poltoranin, Dışişleri Bakan Yardımcıları Georgy Kunadze, Vitali Churkin ve Fedor Shelov-Kovediaev bulunmaktaydı. Batıcılar esasen hükümet içinde, dışişleri bakanlığında ve Devlet Başkanlığı Ofisi'nde önemli pozisyonlar edinmekle beraber siyasal sistemin ve toplumun diğer kesimlerinde de kendilerine yandaş bulmuşlardır. Örneğin, Batıcı grubun içinde Yüksek Sovyet'ten Viktor Sheinis, Sergey Yushenkov, Vladimir Kuznetsov, Gleb Yakunin, Galian Starovoitova, akademisyenlerden Nikolay Kosolapov, Konstantin Sarkisov, Andrei Kortunov, medya (gazeteci Evgeniy Kiselev) ve sanat ve kültür dünyasından (Andrey Nuykin, Otto Latsis, Yuriy Karyakin) kişiler de yer almaktaydı.⁴⁸

Batıcılık düşüncesi taraftarları Rusya'nın BDT çerçevesinde geliştiren ve geliştirmekte olan iş birliğine hep "kuşkuyla" bakmışlardır. Onların düşüncesine göre, Rusya'nın bu devletlere eğilimli "özel bir görev" geliştirmesi, Rusya'nın Batı'yla birleşme atmosferine uygun olmayacaktır. Rusya'nın kendi çevresinde "özel bir misyona" sahip olma mantığı onu yine "emperyalist" anlayışa sürüklerken büyük bir yükün altına girmesine sebep olacak ve böylelikle Rusya'nın siyasal ve iktisadi reformları ciddi zarara uğrayacaktır.⁴⁹

Batıcı kesim, zamanında SSCB ve sonrası dönemde Rusya için bir tehdit algısı olarak NATO'nun genişlemesine genelde olumsuz yaklaşmamıştır. Boris Yeltsin dönemi siyasetini desteklerken, bazı liberaller NATO'nun genişlemesini Avrupa güvenliği ve Rusya'nın komşu Batı devletleriyle münasebetler bağlamından daha iyi bir düzeye erişeceğini vurgulamışlardır. Batıcı liberal düşünür Sergey Blagalovın bu konuda oldukça çarpıcı açıklamada bulunmuştur. Ona göre NATO'nun Doğu Avrupa'da genişlemesi Rusya için istikrarlı bir ortam sağlayacaktır. Zira bu devletlerin Rusya'ya olan korkusu ve düşmanlıkları azalacak ve netice itibarıyla daha sağlıklı ilişkiler tesis edilecektir. Ayrıca, 1991 ve 1995 yıllarda yapılan kamuoyu araştırmaları halkta Batıcı ve Batıcılık düşüncesine olan güvenin azaldığı sonucuna varmıştır. 1991 yılında Rus halkının yüzde % 34 yabancı yatırıma karşıyken, bu oran 1995'te yüzde % 59'a yükselmiştir. Dahası, 1991 ve 1995 yıllarında ABD'nin Rusya'nın zayıf düştüğünü kendi çıkarı için kullanacağı görüşüne inanların oranı %51'den %71'e yükselmiştir.

⁴⁸ Nazim Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel*, 8(4), 2002, (ss.51-101), s. 75-76.

⁴⁹ A. Arbatov, *Russian Foreign Policy Priorities in the 1990s*, Brassy's, London, 1994, s. 37.

Kamuoyundaki bu fikir değişikliği yönetimi de etkilemiş ve sonuç itibarıyla Batıcı görüş sadece 1991'den 1993 yılına kadar Rusya'nın siyasi yaşamında etkili olabilmıştır.⁵⁰

Rusya'da Batıcıların hayal kırıklığı ve zayıflamasına neden olan sebeplerden biri, geçiş döneminde Batı'dan beklenen siyasi ve ekonomik yardımın yeterli düzeyde olmamasıdır. Ayrıca ABD ve Batı ülkeleri tarafından NATO'nun genişlemesi için hatırı sayılar derecede destek verilmesi ve Rus diasporasının güvence altına alınmaması hala da Rusya'ya karşı kuşku bir tavrın olduğuna delalet etmektedir.⁵¹ Dolayısıyla, Batı'dan alınan ekonomik desteğin yetersiz olması ve bu yardımların demokratik gelişme için değil, tam tersi, emperyalist güç olma hevesiyle BDT'nin gelişmesine yönlendirilmesi, Batı devletlerinin Rusya'ya olan güvenini sarsmakla birlikte Batıcılara karşı milliyetçi güçlerin canlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu buhran ortamı, Batı'ya açık olan ve demokratik bir piyasa ekonomisi oluşturma hedefini geçersiz kılmış ve "kimlik krizi" sonucunda "emperyalist ulusal kimlik" özelliğinin canlanmasına sebebiyet vermiştir. Bu tür gelişmeler Avrasyacı kesimin daha etkili olmasına ivme kazandırmıştır.⁵²

1.3. Rus Dış Politikasında Avrasyacılık

Rusya tarihiyle ilgilenen tarihçiler, entelektüeller ve araştırmacılar bu ülkenin iktisadi, sosyal ve siyasi kurumları ve Rus kültürünün temel özellikleri hakkında yüz elli yıldan fazla süredir devam eden çeşitli görüşlerin olduğunu belirtmektedirler. Bu konudaki tartışmalar uzun süredir Rusya'nın hangi uygarlığa; Avrupa yoksa Asya uygarlığına mensup olduğu yahut her iki parçadan oluşun bir bütünlük olduğu sorusuna odaklanmıştır.⁵³

Rusya tarihi Avrupa'da son iki yüz yılda araştırma ve gözleme tabi tutulmuştur; SSCB'nin dağılmasından sonra Rus ve Rusya tarihi üzerine araştırmalar yoğun bir şekilde sürdürülmüş olup, bugün de devam etmektedir.

⁵⁰ I. Prizel, p. 243-247.

⁵¹ Zeynep Dağı, s. 155.

⁵² R. Nevers, *Russia's Strategic Renovation*, The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper 289, London, 1994, p. 5-6.

⁵³ Abraham Ashcher, s. 17-18.

“Avrasya” kavramı son dönemde yoğun bir şekilde tartışılrsa da bu konuda henüz bir uzlaşa sağlanamamıştır. Bu terim anlam itibarıyla Avrupa ve Asya’yı içine alan coğrafyadır ve bilinen kıtalardan farklı olarak tamamen jeopolitik içerikli bir alanı kapsamaktadır. Avrasya, Avrupa ve Asya’yı birleştiren ana kara olarak tanımlanan kavram olsa da bu alanın merkezi, çok eski tarihe sahip olan Merkezi Asya’dır.⁵⁴

Rusya’da Avrasyacılık bakışının şekillenmesinde 1917 Rus Devrimi sırasında Rusya’dan Avrupa’ya göç eden ya da kaçan entelektüeller tarafından üretilen bir görüş olarak gelişmiştir. Genç Türkler örneğinde olduğu gibi bu düşüncenin fikir babaları dernekler kurmuş, programlar yapmış, dergi, kitap ve gazeteler yayınlamışlardır. Onlar Rusya’nın bir Avrupa akrabası olmadığını savunarak, Turan ögesiyle her açıdan bağları olduğunu belirtmiş ve bunun farkında olmadıkları için devrimcilerin tenkit etmişlerdir.⁵⁵ “Son Avrasyacı” olarak tanımlanan ve ilk tezini Türk Hakanlığı konusunda yazan Lev Gumilev Türk ve Tatarların Avrupalılara nazaran Ruslara daha yakın oldukları tezini ileri sürmüştür. Rus ve alman doğa bilimlerinden beslenmesine rağmen Lev Gumilev’in görüşleri özgün olmanın yanı sıra pek çok kavramsal açılımı da beraberinde getirmiştir.⁵⁶

V. Tolz’a göre, 19. yüzyıl Panslavizm görüşüne sahip olan düşünürlerin yanı sıra, 1920-1930 yıllar tarihinde etkili olan Avrasyacılar çağımız entelektüellerini etkilemeye devam etmektedir. Günümüz Rus aydınları bu konuda ideolojik ve terminolojik anlamda Ekim 1917 Devrimi öncesi entelektüellerden etkilenmişlerdir. Onların parçalanmış Sovyet mirasına zaman zaman sahip çıktıkları eski Sovyet memleketleriyle bütüncül sentez arayışlarına girdikleri gözlemlenmiştir.⁵⁷ 1917 Ekim Devrimi sonrası yurt dışına iltica eden gurbetçi Rus entelektüellerin bir gayesi olarak Rusya’dan dışarıda doğmuş olan bu jeopolitik felsefe (bakış açısı) ilk önce 1921-1926’da Sofya’da temelini atmış, çok geçmeden Prag’a taşınmış, ardından Berlin’e yerleşmiştir. Bu görüşün öncüleri dilbilimci ve filoloji uzmanı N. S. Trubetskoy (1890-1938), coğrafyacı ve ekonomist P.

⁵⁴ Salih Yılmaz, s. 112.

⁵⁵ Suat İlhan, s. 181.

⁵⁶ Meşdi İsmayilov, “Avrasyacı Lev N. Gumilev’İN Tarih Görüşünde Türk Etnosunun Etnogenezisi Meselesi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, I/2, 2012, (ss. 1-27), s. 1.

⁵⁷ V. Tolz, “Forging the Nation: National Identity and Notion building in Post-Communist Russia”, *Europe-Asia Studies, Volume. 50, No: 6*, 1998, s. 993-995.

N. Savitski (1895-1968), teoloji uzmanı ve rahip G. V. Florovski (1893-1979) ve güzel sanatlar uzmanı P. P. Suvçinski (1892- 1985) idi.⁵⁸

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki gergin ve karmaşık süreçte politik, teorik ve akademik düzlemde Rusya'nın dış politika çizgisinin belirlenmesi konusunda yapılan tartışmalar, ağırlıklı olarak Batıcılık ve Avrasyacılık ekseninde gelişmiştir.⁵⁹ Ama çok geçmeden Batıcılık görüşü zayıflamış ve Panslavizm düşüncesiyle neredeyse aynı çizgide olan Avrasyacılık genel doktrin olarak öne çıkmıştır. Avrasya sadece Orta Asya, Kafkaslar ve Rusya'yı kapsayan bir kara parçası değildir. Bu bölge Avrupa'dan Çine kadar olan hududu kendi içinde barındıran bir alandır. Günümüzde uzmanlar ve siyasiler tarafından yapılan tanımlamalarda politik, ekonomik, sosyal ve en önemlisi askeri bakış açısı etkin rol üstlenmiştir. Bu anlamda, söz konusu alanla ilgili devletlerin farklı Avrasya algı ve tanımları mevcuttur. Küçük devletler burada kendi varlığını devam ettirmek için çabalarken, büyük devletler Avrasya için geniş ve büyük idealler tasarlamaktadır.⁶⁰

Avrasyacılara göre Rusya, karşılaştıkları zorluklardan çıkarak huzur ve refaha kavuşabilmesi için Cengizhan'ın mirasına sahip çıkmalı, kendilerince benimsenen Ortodoks medeniyetleri ile beraber Asya, Türk ve Moğol kökenleriyle birlikte olmalıdır. Bu bakış açısının şekillenmesinde Rusların uzun yıllardır Avrupalı olmaya çaba sarfettiklerine rağmen kabul edilmemeleri etkili olmuştur. Çağımızda Avrasyacılık düşüncesi altında üç farklı algılama gözlemlenmiştir:

- a) Avrupa ve Asya'yı birleştiren coğrafya
- b) Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde egemen olan Rusya merkezli bir birlik.
- c) Genişlemiş Avrasya modeli; bu modele göre Rusya, İran ve Türkiye birlikte hareket etmelidir.

Avrasyacılık bakış açısının gelişmesinde en önemli rolü oynayanlardan biri Ekim Devrimi sonrası Avrupa'ya iltica eden tarihçi Nikolay Danilevski ve Türkiye'de de diplomatlık faaliyetinde bulunan, yazar ve felsefeci Konstantin Leontyev'dir.

⁵⁸ Н. А. Нартов, *Геополитика*, ЮНИТИ, Москва, 2000, с. 92.

⁵⁹ Ali Asker, "Rusya'nın Yakın Çevre Siyaseti...", s. 97.

⁶⁰ Askhat Kessikbayev, *Soğuk Savaş Sonrası Avrasya Jeopolitiği: Orta Asya'da Yapısal Dönüşüm*, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2007, s. 23.

Danilevski, 1869 yılında yayımlanan “Rusya ve Avrupa” adlı eserin yazarıdır. Bu eserde Danilevski “kültürün tarihi tipleri” teorisini anlatmıştır. Eserde ilk kez “çoklu medeniyet” doktrininden bahsedilmiştir. Çağımızda bu doktrin “çok kutuplu dünya” teorisi olarak karakterize edilmektedir.⁶¹ Danilevski Rusya’nın bir uygarlık olarak nereye ait olduğunu şöyle sorgulamaktadır:

Rusya, Avrupa’ya ait midir? Çok şükür ki Avrupa’ya ait değildir. Rusya’nın ne kökenleri ne de herhangi bir parçası Şarلمان İmparatorluğu veya başka Avrupa devletlerinin içinde olmamıştır. Ruslar feodal yapılara karşı siyasal özgürlük mücadelesi yapmamıştır. Protestanlık için savaşmamışlardır. Roman-Alman sanatı çerçevesinde gelişen ülkelerle yaşamamışlardır. Ruslar Avrupalı değildir. Ruslar Avrupa’nın şerrine hiç bulaşmamıştır. Biz nasıl Avrupa’ya ait olabiliriz?⁶²

James Carney’ye göre Avrasyacı ekol, içinde Rus Ortodoks kilisesi, aşırı milliyetçiler, monarşistler ve hatta Stalincileri içeren renkli bir yapıya sahiptir. Bu koalisyonun içinde devlet başkanı yardımcıları, asker-sivil bürokratlar ve aydınlar da yer almaktadır.⁶³ Bu birleşim içinde fikir değişikliklerinin yaşanmasına rağmen, temel ve genel görüş Rusya’nın “özelliği ve kendine has oluşu”, Batı’nın “Ruslar için öteki” olarak kalmasıdır. Ayrıca Rusya’nın emperyalist vizyonu, jeopolitik olarak merkezde olması ve kendi kimliğine sahip olduğuna dair düşünceler de paylaşılmaktadır.⁶⁴

Flikke’e göre Avrasyacılar “uygarlık ve emperyalist özdeşlik” arasında doğrudan bağlantı kurmaktadır. Mesela, RF Komünist Partisi Birinci Sekreteri G. Zyuganov “Rusya bir devlet değil bir medeniyettir” derken, Rusya’da devletin yapısı ve misyonu hem de kökenini Batı’dan soyutlamakta ve onu “özelleştirmeye” çalışmaktadır.⁶⁵ Bu ise Avrasyacıların Rusya ve Batı arasındaki farkı gösteren bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Prizel’e göre Rus anlayışının özünde Batı’nın reddi yatmaktadır; dahası “her gelen kötü şey Batı’dan gelmektedir” düşüncesini Batı karşıtlığı üzerine kuran Panslavizm geleneği de Avrasyacılıktan etkilenmektedir.⁶⁶ Avrasyacılara göre Rusya emperyalist çerçevedeki milletlerden oluşan, ayrıca Rus senteziyle kaynaşan “organik

⁶¹ Salih Yılmaz, s. 112-121.

⁶² Й. Н. Данилевский, *Россия и Европа*, Москва, 1991, сс. 59-60.

⁶³ James Carney, “Yeltsin’s Enemy”, *Time*, 9 March 1992, p. 11.

⁶⁴ Zeynep Dağı, s. 158.

⁶⁵ Geir Flikke, “Patriotic Left-Centrism”, *Europe-Asia Studies Journal*, Mart, 1999, Vol: 51, No: 2, p. 291.

⁶⁶ I. Prizel, s. 255-256.

bir toplum” örneği yaratmıştır.⁶⁷ “Materyalist” geleneğe ait olan Anglosakson toplum görüşüne direnen Avrasyacılar, Rusya’nın Batı’ya katılmasını onun ruhani varlığının inkârı olarak yorumlarlar.⁶⁸ Batıcılardan farklı olarak Avrasyacılar Batı’nın Rusya uygarlığıyla özdeşleştirilme düşüncesine karşı çıkar. Onlara göre Batı’yla ilişkileri dostluk değil çıkar üzerine kurmak gerekir. “Anti-milliyetçi Batı demokrasisinin” çok milletli olan Rusya’ya bir model olarak teklif edilmesinin gerçek amacı Rusya’yı parçalamaktır. Onlara göre Avrasyacılar Batı’ya meyilli olduklarında ve demokrasi modelini uygulamaya çalıştıklarında arkasından hep bir trajedi gelmiştir.⁶⁹

N. A. Nartov’a göre Avrasyacılar için K. N. Lyontev’in gayeleri yine de cazip gelmiştir. Çünkü Lyontev’in bakış açısında “Slavcılık olsa da genel Slav medeniyeti yoktur.” Lyontev etno kültürlülüğün çok ince olan milliyetçilik görüşünden kaçmış ve ilk defa Rus medeniyetinin Doğu köklerine dikkat çekerek onu Bizans tipi kültüre götürmüştür. O yüzden Lyontev’in fikirleri Avrasyacıların Rus medeniyetine atıfta bulunan Pravoslav Kilisesi ve devletine kadar uzayan geniş bir yelpazede yer almıştır.⁷⁰

Jeopolitiğin kurucusu olarak kabul edilen İngiliz coğrafyacı bilim adamı Halford Mackinder, Avrasya’yı dünyanın “iç toprağı” (Heartland) olarak yani “tarihin coğrafi kökü” (The Geographical Pivot of History) olarak adlandırmıştır.⁷¹ Onun çok ünlü “Avrasya’yı yöneten dünyayı yönetir” deyimini 20. yüzyılın başlarından beri egemen güçlerin bölgeyi yönetebilme iştahını kabartmaktadır.⁷²

Avrasya bölgesinin Türk milletlerinin elinden yavaş yavaş gitmesi Türklerin zararına, Rusların ise yararına bir gelişme olmuştur. Bu topraklarda egemen olan Türk devletleri bağımsızlıklarını elden vererek Rusya egemenliği altına girmişlerdir; sonradan Rusya’da siyasi ideolojinin değişimi ve Sovyetler Birliği’nin doğması onu

⁶⁷ V. Rubanov, “On the National Idea and Russia’s Future”, *International Affairs Journal*, Cilt. 45, Sayı No. 4, 1999, p. 72 – 81.

⁶⁸ S. Stankevich, “Russia’s New Model: East Asia Plus West”, *New Perspective Quarterly Journal*, Cilt. 10, No. 2, s. 41 – 43.

⁶⁹ Zeynep Dağı, s. 161.

⁷⁰ H. A. Нартон, с. 94.

⁷¹ J. McCormick, “The European Union”, *Politics and Policies Journal*, Westview Press 2007, p. 431-436.

⁷² J. McCormick, p. 448.

sadece Avrasya bölgesinde değil, tüm dünyada süper güç olarak tanıtmıştır.⁷³ Fakat kendini bir “süper güç” olarak tanımlayan bu “dev dinazor” ancak yetmiş yıl yaşayabilmiştir. Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra etkinliği kısa süre devam eden Batıcılık görüşünün ardından Avrasyacılık görüşü kendini daha etkin bir şekilde göstermiştir. Gelişen yeni tarih diliminde Yeni-Avrasyacılık (Neo-Avrasyacılık) şeklinde filizlenen bu akımın öncüsü ve savunucusu Alexander Dugin olmuştur. Bu görüş akımı siyasi atmosferde Rusya’nın yönetici çevreleri ve politikacılarını yakından etkilemiştir. Küreselleşen dünyada kendi konumunu korumaya çalışan Rusya’nın jeopolitik çıkarlarına uygun gelen en akılcı yolun “Yeni Avrasyacılık” olduğu vurgulanmıştır. Bu koşulda Rusya, çevresinde bulunan ülkeler üzerinde etkisini sürdürerek egemen güç olarak kabul görmeyi amaçlamıştır.⁷⁴

Dugin, “1980’lerin sonlarından itibaren tarihi Avrasyacılık düşüncesi üzerinden Rusya için yeni jeopolitik model oluşturma” çabasına girerken, bu konudaki en önemli çalışmasını (“Jeopolitiğin Temelleri: Rusya’nın Jeopolitik Geleceği”) yapmıştır. Yeni Avrasyacılığın köklü modellerinden olan Yeni Avrasyacılık Hareketi’nin temelini Dugin’in söylem ve araştırmaları oluşturmaktadır. Bu harekete göre;

Rusya genel anlamda Avrasya kıtasal kuşağı içindeki “Avrasya İttifakı” büyük bölgesinde yer almaktadır. “Avrasya İttifakı” büyük nüfus alanında gerçekleşmesinin klasik ulus devlet yapılanmasından bir tür gönüllülük rızasına dayanan federasyon yapısını benimsemekle mümkün olacağını öngören model, bu uygulamanın ilk olarak Rusya içindeki Kuzey Kafkasya’daki anlaşmazlığın çözümünden başlanması gerektiğini, daha sonra BDT içindeki Karabağ, Kırgızistan ve Tacikistan’daki sorunların çözümünde uygulanmasını öngörmektedir. Modelde “Avrasya İttifakı” büyük bölgesi ile Avrasya kıta kuşağını oluşturan diğer büyük bölgeler (kıta İslâm ülkeleri, Hindistan ve Çin) arasında politik-ekonomik bütünleşme zarureti vurgulanmaktadır. Model, bu bütünleşmenin Çin ve Hindistan büyük bölgeleri bağlamında sınırları devlet sınırlarıyla örtüştüğü için daha kolay olabileceğine dikkat çekerken, kıtasal İslam ülkelerini yani İran, Pakistan, Afganistan, belki Türkiye, Irak ve Suriye’nin bütünleşme sürecinin bu büyük bölgenin parçalı yapısı nedeniyle daha zor olacağını savunmaktadır. “Avrasya İttifakı”nın BDT çerçevesinde yavaş yavaş şekillendiğini iddia eden model Astana’da ilan edilen Avrasya Ekonomik İttifakı’nın bunun bir göstergesi olduğunu savunur. Model BDT eksenli bir “Avrasya İttifakı” ile Avrasya kıtasal jeoekonomik kuşağı arasında bir geçiş birliği olarak “Avrasya Ortak Evi”ni gündeme getirmektedir.⁷⁵

Çağdaş Avrasyacıların kafa yordukları esas sorulardan biri, Rusya’nın bugünkü tarihi siyasi realitede kendi jeopolitik gücünü nasıl koruması ve hangi tarzda gelişeceği

⁷³ Cavanşır Feyziyev, *Türk Devletleri Birliği: Küresel Entegrasyonun Avrasya Modeli*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 177-180.

⁷⁴ Ali Asker, “Rusya’nın Yakın Çevre Siyaseti...,” s. 97-98.

⁷⁵ Nazim Cafersoy, s. 85-86.

konusudur. A. S. Panarin, “Dünya Tarihinin Evrelere Ayrılmasında Rusya”, “Küresel Siyasi Tahmin Yürütme” ve “Küreselleşmeye Bağlanma” eserlerinde Rusya “Avrasyacılığını” Batı’nın “Avro-Antlantikçi” bakış açısına karşı alternatif bir görüş olarak ileri sürmüştür. Bu konuda yazarın maksadı açıktır: Rusya Federasyonu Rusya İmparatorluğu ve SSCB’nin halefidir.⁷⁶ BDT ile yetinmeyen ya da buradaki yapıya yeteri kadar güveni olmayan, ayrıca bu perspektife pek fazla inanmayan Rusya günümüzde Avrasyacılık dışında her hangi bir düşünce akımını devlet yönetimi düzeyinde kullanmamaktadır. Rusya Avrasya Birliği’ni gerçekleştirmek için yoğun mesai harcamaktadır.⁷⁷

Vladimir Putin iktidara geldikten sonra Avrasyacılık düşüncesi açık şekilde ön plana çıkmıştır. Astana’da, Lev Gumilev Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada Avrasyacılık özellikle BDT sonrasında oluşan eşit haklara dayalı ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynadığını ve bu zaman diliminde Doğu ve Batı medeniyetlerinin tarih boyunca elde ettikleri değerlerin korunması gerektiğini vurgulamıştır. Vladimir Putin 2010’dan itibaren rotasını tamamen Avrasyacılığa yönlterek uluslararası (bölgesel) örgütlenmeleri gerçekleştirmiştir. Putin Avrasya Birliği’ni Avrasya toplumlarının tarihsel kimliklerini koruma projesi olarak nitelendirmiştir.⁷⁸

1.4. Rusya’da Panslavizmin Gelişimi ve Etkisi

Büyük Rusya Ansiklopedisi’nde (Большая Российская Энциклопедия) “Panslavizm” kavramı “*bir ideolojik fikir ve politik-sosyal düşünce olarak 19. yüzyılda Rusya’da ve başka Slav ülkelerinde gerçekleşen bir hareket*” olarak açıklanmaktadır. Bu akım Slav birliğinin ırki dil birliği, kadim edebiyat, ayrıca tarihi birliğine dayanmaktadır. Bu görüş 19. yüzyılın başlarında Avusturya sınırları içinde yer alan

⁷⁶ Cavaşır Feyziyev, s. 184-185.

⁷⁷ Cavaşır Feyziyev, s. 186.

⁷⁸ Salih Yılmaz, s. 154.

Çekya ve Slovakya’da bir taraftan Slavlığı canlandırmak, öte yandan Pan-Germanizme karşı konumunu güçlendirmek için ortaya çıkmıştır.⁷⁹

17. yüzyılda Rus aydınları tarafından geliştirilen bu akım, Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya egemenliğine karşı Çarlık tarafından bir araç olarak kullanılmıştır. Bu düşünce akımını temsil eden kesim özellikle Bolşevik Devrimi’ne kadar aynı ırktan olanları tek yönetim altında tutarak tek devlet halinde toplamak siyasetini uygulamaya çalışılmıştır. Panslavizm ayrıca, 19. yüzyıl başlarında Napolyon savaşları döneminde Fransız baskısı altında yaşayan çeşitli etnik grupların içinde aynı kökene sahip olanların bir araya getirilmesine çalışan bir düşünce tarzı olmuştur.⁸⁰ Başka romantik milliyetçi ruha sahip olan hareketler gibi Slav kökenli bilim insanlarını sosyal bilimler ve folklor alanındaki etkinliklerini bir araya getirmeye, geçmişlerinden ortak bir özdeşlik arayışına yönelmiştir. Bu akım, Slavları milli dil ve kültürlerinin canlanmasına olan meraklarını artırırken, ulusal bağımsızlık hareketlerine ivme kazandıran bir düşünce olarak da devreye girmiştir. Bu düşüncenin fikir babaları olarak Slovak din adamlarından Jon Kollar (bazı kaynaklarda Hırvat Katolik papaz Yuri Krijaniç) Slavcılık akımını kendi ırkına aşıl原因 birisi olmuştur. Onun ardından Slavların eski kaynaklarını araştıran ve bu ırkın filolojisini inceleyen Joseph Dubrovski ve Pavel Joseph Şafarik (Safarik) gibi Slav bilim adamları bir dernek kurmuş, ardından Polonya, Hırvat, Ukrayna, Bulgar, Sırp ve Çek milliyetçi çevrelere yansıyan bu akımı harekete geçirmişlerdir. Panslavistlerin ilk kongresi 1848’de Prag’da toplanmıştır. İlginçtir ki bu kongrede, Slav milletlerinin bir birinden farklı duygu ve ayrıcalıkları ortaya çıkmıştır. 1867 yılında Moskova’da gerçekleşen Panslavizm kongresinde İstanbul’u da içine alacak bir Slav federasyonu konusu gündeme gelmiştir. Bu kongrede Slav birliği Türk Sultanlığına karşı husumet şeklinde tezahür etmiştir.⁸¹

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda iki milyondan fazla Slav kökenli tebaa yaşıyordu. Suat İlhan’a göre, Rus milliyetçiliği, yani Panslavizm 19. yüzyıldan bu yana

⁷⁹ https://bigenc.ru/domestic_history/text/2702844 adresinden 21 Aralık, 2022’de erişilmiştir.

⁸⁰ О. А. Французова, “Панславизм и идеи славянской интеграции в представлениях чешских радикалов 1 пол. XIX века”, *Общество и цивилизация: тенденции и перспективы развития в XXI веке: сборник статей по материалам международной научно-практической конференции*, 29 января 2015 г. Воронеж, 2015. Т. 1. с. 11- 17.

⁸¹ Mesut Hakkı Çaşın, *Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, 2. Baskı: Kasım 2015, s. 160.

ülkenin iç ve dış politikasında esas politik malzeme olarak yararlanılmıştır. Bu düşünce akımı içte Rus varlığını güçlendirmek, dışta ise bu varlığın gelişmesi için bir düşünce zemini olarak kabul görmüştür. Rus milliyetçilerinin kullandığı bu iki kaynak “Moskova - Üçüncü Roma” doktriniyle desteklenmiştir. Komünist devri dâhil olarak her zaman esas listede tutulan Panslavizm Rusya siyasetinde güç ve yasallık kaynağı olarak kullanılmıştır. Soğuk Savaş’tan başarısızlıkla çıkmasının ardından, Rus istihbaratının kollamasıyla Panslavizm yine plana çıkmıştır.⁸²

B. A. Prokudin’e göre bu akım Rus tarihinde her çeşit şekil ve görünürde ideolojinin değişik rengi ve Slav birliğinin bir kavramı olarak bulunsa da “*Panslavizm hiçbir zaman ülkenin devlet siyaseti derecesine çıkmamıştır*”, tam tersi, bu düşünce, “*Rusya’nın yönetici çevrelerinde oldukça tehlikeli ve genellikle istenmeyen bir görüntü olarak algılanmıştır*”; üstelik, “*Panslavizm ideolojisi Rus devletinin dış politika doktriniyle doğrudan çatışma halinde*” olmuştur. Bu sadece Dekabristlerin “Birleşik Slavlar Topluluğu” düşüncesiyle bağlantılı olmayıp, Rus Çarı I. Nikolay tarafından “*Panslavizm için karşılıklı olan fikirlerin Rus otokrasisi için tehlikeli olması görüşüne göre*” de güçlendirilmiştir.⁸³ Prokudin’e göre, “*Rusya’da, Slav dünyasına olan ilgi özünde, hükümet yetiştiren soylu çevrelerinde Batıcılık çılgınlığına karşı entelektüellerin bir protestosu olarak ortaya çıkmıştır.*”⁸⁴

Slavcılık meselesinin su yüzüne çıkmasında Birinci Dünya Savaşı’nın büyük etkisi olmuştur. Savaşın neticesi olarak, ortak din ve kültüre sahip Güney Slav halklarının çoğunluğunun birleşmesiyle neticelenen Yugoslav siyasi projesi ortaya çıkmıştır.⁸⁵

Yuri Krijaniç Slav ailesinin korunmasında Rusya’yı garantör olarak görmüştür. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak Rusya dışında Panslavizm hareketine dayalı olarak Neo-Slavist hareket şekillenmeye başlamıştır. Neoslavistler Slav halklarının kendi aralarında eşit olması ve Slav devletlerinin kurtuluşu ve birleşmesi konusunda

⁸² Suat İlhan, s. 182.

⁸³ Б.А. Прокудин, *Панславизм в истории политики и мысли России XIX века*, Издательство Московского Университета, 2018, с. 21-35.

⁸⁴ Б.А. Прокудин, с. 74.

⁸⁵ Д.Б. Казаринова, “Панславизм для современной России: историческая утопия или геополитический вызов?”, *Вестник РУДН. Серия: политология*, Том 20 №, 2018, с. 624-625.

Rusya'nın liderliğinden kurtulma konusunda ısrar etmişlerdir. Panslavistler, "Rusya manevi olarak birleşmiştir" derken, Rusya'yı dünyanın manevi lideri olarak görmüşlerdir.⁸⁶

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Slav ırkı içinde yine kargaşalar çıkmış, Sırp, Hırvatlar ve Slovenler arasındaki gerginlikler devam etmiştir. V. İ. Lenin Panslavizm'i gerici bir emperyalist akım olarak tanımlamıştır. Uzun bir aradan sonra Panslavizm Komitesi ilk defa Moskova'da 1941 yılının ağustos ayında çalışmaya başlamıştır. Bundan amaç İkinci Dünya Savaşı boyunca milletler arası sınıf ideolojisi yerine ırki birliği ve dayanışmayı bir araç olarak kullanmaktır.⁸⁷ Böylece, Baltık kıyılarından, Karpatlara uzayan geniş coğrafyada, ABD, Kanada ve Latin Amerika'da yaşayan Slavlar, kendileri için Rusya'nın ana vatan olduğunu vurgulamışlardır.⁸⁸

Panslavizm'e muhalif olanların iddiasına göre, bu düşünce akımı, resmi politika üzerinde herhangi bir etkisi olmayan bir gösterişten ibarettir. Ayrıca, SSCB'nin çöküşüne yol açan esas sebep olarak üç Doğu Slav ülkesi - Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın girişimleri olduğu da dile getirilmiştir.⁸⁹

Rus Panslavisti Danilyevski'ye göre Rusya "Ortodoksların ve Slavların doğal koruyucusu ve batı ile boy ölçüşebilir" büyük bir devlettir. Slav birliğini kurmak için Osmanlı ve Avusturya imparatorlukları yıkılacak ve Rusya'nın himayesinde, merkezi İstanbul olan yeni Slav federasyonu kurulacaktır. Petersburg Slav Komitesi'nin diğer üyesi olan General Rostislav Fadiev'e göre Avusturya'daki ve Osmanlı ülkesindeki Slavlar Rus ordularıyla birleşerek bu imparatorlukları tasfiye edecek, yerine Slav federasyonu kuracaklardır. Her ne kadar "Danilyevski ve Fadiev gibi Panslavistlerin görüşleri, 1870'lerin başlarında her ne kadar Rusya tarafından resmi bir politika haline dönüştürülememiş ise de bir çok Rus devlet adamı, askeri ve aydını tarafından benimsenmiştir."⁹⁰ Bu bağlamda Putin Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Rusya'nın

⁸⁶ Abraham Ashcher, s. 140-141.

⁸⁷ Mesut Hakkı Çaşın, s. 160.

⁸⁸ Feridun Ergin, *Uluslararası Politika Stratejileri*, İÜİF, Yayınları, İstanbul, 1977, s. 122-123; G. Lowes Dickinson, *The International Anarchy*, 1911, p. 369.

⁸⁹ Андрей Окара, https://www.ng.ru/cis/2001-06-05/5_nation.html, den 17. 01. 2023'te erişilmiştir.

⁹⁰ Bkz: Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl 2004, Cilt: 15 Sayı: 15, (ss. 73 - 82), s. 81.

politik gelişmesinde son derece rol oynamış olan Panslavistlerin (Slavofiller) siyasi mirasına yeniden sahip çıkma girişiminde bulunmuştur. Günümüzde Rusya tarafından Ortodoksluğun siyasi iktidar tarafından himaye edilmesi Slavofillerin bıraktıkları mirasının bir sonucu olarak telkin edilmektedir.⁹¹ Bu bağlamda Slav devletlerinin birleşmesi ve AB ülkeleri aracılığıyla bütünleşmesine karşı olan bir anlayış söz konusudur. Bu anlayışa göre Panslavizm 21. yüzyılda Slav ülkelerinin kendi aralarında birleşme projesi olarak yerini alacaktır.⁹²

1.5. Rusya'nın Yakın Çevre Politikası

1990'da başlayarak, kısa bir zaman diliminde Rusya kendi gelişim çizgisini belirlemek için çeşitli yolları denemiştir. Bunların bazıları çok kısa sürede etkili olurken, bazıları günümüzde de devam etmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi Rusya için cazip yol olan Avrasyacılık, bu seçenekler arasında en makul olarak görülmüş ve bu doğrultuda “Yakın Çevre” siyaseti ön plana çıkmıştır. Batıcı görüşlerin Rusya'yı Avrupa'nın bir parçası olarak, kendisine bir gelişme rotası belirleme düşüncesi iki senelik kısa zaman diliminde etkisini kaybetmiştir.

SSCB'nin dağılmasının ardından küresel çapta ana rol üstlenme iktidarında olmayacağını anlayan Rusya, 21. yüzyılda büyük güçler için fırsatlar toprağı olarak nitelendirilen Avrasya alanında “Büyük Oyun”un bir “Büyük Gücü” olarak çaba göstermiştir. Rusya, bölgeyi meşru etki alanı olarak görürken, bu bölgede en fazla söz hakkına sahip olduğu inancıyla hareket etmiştir. Bu sebepten Afrika, Latin Amerika ve Orta Doğu gibi “uzak çevreye” yönelmektense, “yakın çevre” olarak adlandırdığı eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerine, bir başka deyişle içinde Slavcılığın da büyük payı olan Avrasyacılık akımına değer vermiştir.⁹³

Dağılımdan sonra uluslararası çevreye ve düzene hızlı bir şekilde entegre olmaya çalışan Rusya, bir taraftan iç ekonomik zorluklarla boğuşurken, diğer taraftan siyasi sorunlarla baş başa kalmıştır. Batı'dan beklediği desteği alamayan ve kendisini kenara

⁹¹ Salih Yılmaz, s. 92-93.

⁹² А.В. Лузан, “Панславизм: от национализма к юнионизму”, <https://luzanaleks.livejournal.com/1725.html>, adresinden 17. 01. 2023'te erişilmiştir.

⁹³ Zeynep Dağı, s. 171-172.

itilen bir devlet olarak görmeye başlayan Rusya, rotasını Batı'dan Doğu'ya, yani Avrasya'ya yöneltmiştir. Bu hamleyi Rusya kendisi için doğal olan coğrafyaya yönelim olarak nitelendirmiş olsa da bazı analitikler bu gelişmeyi Rusya'nın Batı'dan kopmadığını, sadece yakın çevre siyasetini kullanarak Batı'yla olacak ilişkileri dengeleme taktiği olarak yorumlamışlardır.⁹⁴

Rusya Federasyonu kendini, çok çeşitli dini, jeopolitik ya da ideolojik terimlerle tanımlanmış olan, uluslar ustası bir görev üstlenen devlet olarak görmek ve Rusya'nın imparatorluk hedefinden yoksun olmasının sebebini sorgulamakla karşı karşıya kalmıştır.⁹⁵ Bu noktada Devlet Başkanı Boris Yeltsin'den sonra, yönetime gelen Vladimir Putin'in Batı ile ilişkilerin kopmayacağını dile getirmesi dikkate şayandır. Ama Putin döneminde bu ilişkilerin stratejik bakış açısının değiştiğini görmek ve bu konuda Rusya'nın nasıl tavır aldığını izlemek zor olmamıştır. Rusya Avrasya'da izlediği siyasetle uluslararası düzeyde yine "büyük güç" olacağı ve "merkezi" konum statüsüne geleceğini hesap etmiştir. Ama Rusya'nın "yakın çevre" olarak bilinen bir çizginin onu uluslararası toplumdan koparacak neticeler doğuracağı pek hesaba katılmamıştır.⁹⁶ Dolayısıyla, "Yakın Çevre Doktrini" Rusya için tek kutuplu dünya düzenine karşı bir alternatif olarak öngörülmüştür. Bu doktrin gereği bölgenin otoriter bir aktörü olan Rusya, uluslararası arenada "arka bahçesi" olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyasında; Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin Batı yanlısı politikalarına "ayar vermek", gerektiğinde askeri müdahaleleri desteklemek ve hatta bizzat silahlı müdahalede bulunmaktan çekinmemiştir. İkinci bir adım olarak Rusya, barış tesis etme, ateşkes ve çözüm sürecini başlatma adıyla süreçlere müdahil olmuş, elinde bulundurduğu siyasi, diplomatik ve askeri güç sayesinde ateşkes ve çözüm sürecinde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Uzun zaman dilimine yayılan süreçlerde bir türlü kalıcı barış tesis edilmezken, çatışmalar "dondurulmuş", böylece Rusya açısından bir müdahale zemini oluşturulmuştur.⁹⁷

⁹⁴ "National Interest and Russian Foreign Policy, Editorial Discussion", *International Affairs Journal*, Moscow, Vol: 42, No: 2, 1996, p. 22-23.

⁹⁵ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Yelda Türedi, İstanbul, 2020, s. 140.

⁹⁶ I. Ivanov, "The Near Abroad is Really Near?", *International Affairs Journal*, Moscow, Vol: 45, No: 2, 1999, s. 135.

⁹⁷ Ali Asker, "Rusya'nın Yakın Çevre Siyaseti..." s.99.

Yakın çevreye yönelmenin en önemli sebeplerinden biri de ülkenin jeopolitik yön kaybına uğraması, ayrıca ulusal güvenlik kaygılarıyla on plana çıkmasıdır. Rusya Federasyonu Yakın Çevre Doktrinini uygularken her türlü girişimde bulunmuş, sert, yumuşak ve akıllı güç modellerine başvurmuştur. Rusya, yumuşak güç kapsamında Sovyet sonrası dönemde geliştirdiği birçok projeyi devreye sokmuş, ortak tarih, Sovyet mirası, Büyük Vatan Savaşı olarak adlandırılan İkinci Dünya Savaşı'nda Alman Faşizmine karşı ortak mücadele ve 9 Mayıs Zaferi, Rus dili, Rus edebiyatı, Rus Dünyası, Ortodoks Kilisesi vs. araçları tercih edilmiştir.⁹⁸

Eski Sovyet ülkelerinin pek çoğu Rusya'nın bu politikasına karşı tavır almıştır. Bu konuda Doğu Avrupa memleketleri hayli sert bir karşılık verirken, Orta Asya devletleri daha da yumuşak politikalar izlemiştir. Bunlardan biri de Özbekistan'da da 9 Mayıs Zaferi olarak on yıllarca anılan bayram gününü “Hatıra ve Anma günü” olarak değişmesidir.⁹⁹ Bu uygulama Rusya'dan gelebilecek yumuşak tehditlere engel olarak tasarlanmıştır. Böylece halkta Rusya propagandası için bariyer yaratılmıştır. Genelde Rus propagandası için alınan tavırlar çok dikkatli ve Rusya'yı kızdırmamaya yönelik oluşmuştur. Örneğin, Rus TV programları ve kanalları için böyle bir karşılık verme yakınlarla kadar yapılmamıştır.¹⁰⁰

Yakın Çevre Doktrininin ilan edilmesiyle, Batıcı yaklaşım yerini merkezi Avrasya'yı hedefleyen yaklaşıma bırakmıştır. Rusya'nın yeni dönemde resmi bir dış politika oluşturması gayet olağan bir olaydı, fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla meydana gelen siyasi çalkantılar, dönüşüm ve değişimler bu doktrinde Avrasyacı yaklaşımın etkisine neden olmuştur. Bakan Andrey Kozirev'in yakın çevrede Rusya'nın etkisine vurgu yapması, Yeltsin'in BM'den eski Sovyet alanında barış ve istikrarın korunmasında Rusya Federasyonu için özel yetki talebinde bulunması Rusya'nın erken bir zamanda büyük güç konumuna geri dönüşünü göstermiştir.¹⁰¹ Rusya kendini yakın çevre alanında “eşitler arasında birinci” konumuna taşıma ve bölgede gelişmesi

⁹⁸ Ali Asker, “Rusya'nın Yakın Çevre Siyaseti...,” s. 99.

⁹⁹ *Xalq so'zi gazetasi*, 1999 Yil, 4 May, 86 (2124) – soni.

¹⁰⁰ Ukrayna – Rusya Savaşı ortaya çıktıktan sonra Orta Asya devletlerinin içinde alternatifsiz olan Rusya enformasyon alanı toplumu ciddi şekilde etkilemeye başladı. Sunumlar sadece Rusya tarafından anlatıldığı için toplum Rus ordusunu kahraman olarak algılamıştır. Çok geçmeden gerçekler ortaya çıkınca bu propagandanın ne kadar zararlı olduğu gözler önüne serilmiştir.

¹⁰¹ Ali Asker, Ali Asker, “Rusya'nın Yakın Çevre Siyaseti...,” s.104.

mümkün olan vaziyetlerin “garantörlüğünü” alma çabasına girişmiştir. Bunun arka planında ise yakın çevrede yetki sahibi olmanın meşrulaşması, ayrıca Batı’dan gelecek olan karşılıkları hafifleterek bölgede Rus kimliğini canlandırmayı amaçlamıştır.¹⁰²

Yakın Çevre Doktrini’nin ortaya çıkmasında siyasi faktörlerin yanı sıra ekonomik nedenler de etkili olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde oluşturulan ve iç içe geçen ekonomik yapılanma, bugün bile bu devletleri birbirlerine bağlı tutmaktadır; bunun yanı sıra ülkeleri karşılıklı olarak sıkı ilişkiler içinde olmaya zorlamaktadır. En başta bu devletler Rusya’dan bağımsız bir iktisadi yol izlemeye çalışsalar da mevcut durum kendilerine başka bir seçenek bırakmamıştır.¹⁰³ Rusya bu bölgenin kaynaklarının kullanımı ve kontrolünde büyük güce sahiptir. Bu vaziyette Rusya özellikle Orta Asya ve Kafkasya’ya yönelik yakın çevre siyasetinde avantajlı konumda kalmıştır.¹⁰⁴ Sonuç itibarıyla Rusya “eşitler arasında birinci” söylemini yakın çevre doktrini için kullanarak, kendi hegemonyasını tesis etmekle birlikte, kendi kimliğini Batı devletlerine karşı diri tutmak için harekete geçmiştir.¹⁰⁵

Rusya yakın çevresine önem vermeye başlarken, çevre devletlerde önceden etkisi olan gaz, petrol ve başka kaynaklar konusundaki gücünü en sonuna kadar kullanmayı amaçlamıştır. Hisselerinin yüzde yüzü devletin elinde olan şirketler aracılığıyla Brezilya, Venezuela, Suudi Arabistan’ın yanı sıra Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’daki petrol alanlarında işbirliği projelerini geliştirmektedir. Bu konuda Rusya Orta Asya devletleri, bizzat Özbekistan için kilit devlet konumundadır. 2005 yılında Andican’da yaşanan olayların ardından, Özbek yönetimi ve Batı devletleri arasında politik tansiyon hayli yükselmiş ve Özbekistan Cumhurbaşkanı ve yönetimdeki yetkililerin Batı’ya yolları kapatılmıştır. Çareyi Rusya’dan bulmaya çalışan Özbekistan hükümeti, enerji kaynaklarını çok sembolik bir bedelle bu devlete satmaya mecbur kalmıştır. Bu gelişme Özbekistan’da enerji ve gaz buhranlarının derinleşmesine neden olmuştur. Bir başka örnek Kazakistan topraklarında halen Rusya’nın savunması için

¹⁰² M. Rywkin, “Searching for Soviet Nationalities Policy”, Mansell Publishing, London, 1990, p. 67.

¹⁰³ Özbekistan’ın merhum cumhurbaşkanı İ. Kerimov bu konuda birkaç defa “biz Rusya’ya binlerce demir tellerle bağlanmış ülkeleriz” demiştir.

¹⁰⁴ Zeynep Dağı, s. 178.

¹⁰⁵ J. W. Lepingwell, “Russian Military and Security Policy in the Near Abroad”, *Survival, Volume 36, No. 3, 1994, p. 71.*

önemini korumakta olan “yakın çevre” doktrini en büyük eski SSCB askeri tesisleri bulunduğunu söylemek mümkündür. İkili anlaşmalara dayanarak Rusya Kazakistan’da yedi büyük askeri üs üzerindeki hakkını korumuş (kiracı olarak) ve şu anda da işletmeye devam etmektedir. Kazakistan topraklarında Rusya’ya kiralanan tesislerin toplam yüzölçümü 11 milyon hektardan fazladır.¹⁰⁶

Yakın çevre politikasının gelişmesinde Rusya’nın uzun yıllardır çevre ülkeleri için cazip olan pazar rolü oynaması etkili olmuştur. Rusya’nın, ayrıca çevre ülkelere büyük ve ciddi anlamda iktisadi yardımlarda bulunabilen bir ülke konumunda olması da bu siyasetin etkin olması bakımından önemlidir. Ama ekonomik yardımlara bakmaksızın Rusya’nın bu devletlere siyasi etkisi kabul görülmesi hiçbir şekilde istenmemiştir. Zira böyle bir yönelme onlarda yeniden Sovyetler Birliği’ni diriltme korkusunu güçlendirmiştir.¹⁰⁷

Soğuk Savaş sonrası dönemde, yakın çevrede Rusya ile Batı arasında birçok yeni uyumsuzluk odağı ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri ve Balkan ülkelerinin NATO’ya kabul edilmesinin ardından Kuzey Atlantik İttifakı’nın Doğu’ya genişlemesi ve Avrupa Birliği’nin bütünleşme programları Rusya’nın sınırlarına dayanmıştır. Bu konuda Rusya, NATO’nun Doğu Avrupa ve Baltık Denizi’ne kadar genişlemesine zaten zorlukla katlandıysa da bu örgütün Rusya için önem kaynağı olan yakın çevreye girişi tamamen kabul edilemez hale gelmiştir.¹⁰⁸

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından bugüne kadar geçen süre zarfında Rusya Federasyonu Yakın Çevre Doktrini kapsamında bölge ülkeleri üzerinde sert, yumuşak ve akıllı güç stratejilerinin çeşitlendirerek etki tesis etmeye çalışmış, dolaylı silahlı müdahalelerin yanı sıra doğrudan saldırılardan da çekinmemiştir. Bu saldırı şiddetli ve bariz şekilde iki ülke üzerinde etkili olmuştur: Gürcistan ve Ukrayna. Gürcistan saldırısı sırasında dünya kamuoyunun baskısı bir ölçüde etkili olsa da Rusya Gürcistan’ın ayrılıkçı bölgelerini tanıyarak, aslında bu ülkenin topraklarını fiilen kendine ilhak etmiş,

¹⁰⁶ Ainur Nogayeva, *Yeni Dünya Düzeninde Orta Asya Bölgesinde Rusya, ABD ve Çin Arasında Stratejik Denge Arayışları*, s. 58-129.

¹⁰⁷ Salih Yılmaz, s. 162-163.

¹⁰⁸ Чжао Хуашэн, Международный дискуссионный клуб «Валдай», <https://globalaffairs.ru/articles/rossiya-i-blizhnee-zarubezhe/>, adresinden 23.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

sözde yeni bağımsız devletlerin tanınması yönünde diplomatik çaba harcamıştır. Bunun dışında, Gürcistan ciddi güvenlik sorununun yanı sıra ekonomik problemlerle de karşı karşıya kalmış olup, alternatif arayışlar içine girmiştir.¹⁰⁹ Ukrayna saldırısı ise günümüzde de devam ederken iki devlet arasındaki bir çatışma olmaktan çıkarak sistemsiz karakter kazanmıştır. İlerleyen dönemlerde Rusya'nın yakın çevre üzerindeki etkinliği, bu devletin ekonomik gücüyle yakından ilgili olacaktır. Rus ordusunun Ukrayna'ya saldırısının ardından bu yöndeki dengelerde bir değişim gözlemlenmektedir. Bir taraftan yakın çevre ülkelerinin Rusya'nın muhtemel saldırgan girişimleri endişesiyle itidalli politika üretmeleri, diğer taraftan, dünya birliği tarafından dışlanan Rusya'nın yakın çevrede yeni uyuşmazlık odaklarının oluşmasını arzu etmemesi bu politikanın yakın ve orta vadede daha çok yumuşak güç araçları üzerinden yürütüleceği ihtimalini güçlendirmektedir.

¹⁰⁹ Bkz: Ramile Behlül kızı Dadaşova, "2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Gürcistan-İran İlişkileri", *AVİD. Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VIII 2019 No: 1 (ss. 23-34).

2. RUSYA'NIN ORTA ASYA'DA ÇIKARLARI VE ÖZBEK FAKTÖRÜ

2.1. 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın Başları: Türkistan'ın İşgali ve Yönetimi

Avrasya kıtasının önemli bölgelerinden olan Merkezi Asya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli stratejik hareketlenmeler gözlemlenmiştir. Bu dönemde özellikle Afganistan uluslararası siyasette önemli bölge haline gelmiştir. Kırım Savaşı (1854-1856)'nın ardından yenilgiye uğrayan Rusya İmparatorluğu stratejik faaliyetlerini Orta Asya bölgesine yöneltmiştir. Orta Asya'daki Türk devletlerini yıkarak güneye doğru ilerlemesi, Rusya'yı Hindistan'ın kuzey sınırları konusunda güvenlik endişesi taşıyan İngiltere ile karşı karşıya getirmiştir.¹¹⁰ O dönemde Viyana Üniversitesi profesörü olan Herman Vambery, Rus ordusunun Orta Asya'ya yaptığı saldırının İngiliz-Rus rekabetinin doruğa çıkmasının bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Aradan birkaç yıl geçmeden, önce Akmesit, ardından Taşkent Ruslar tarafından işgal edilmiştir.¹¹¹ Bu gelişme Orta Asya topraklarının Rusya İmparatorluğu tarafından ele geçireceğinin habercisiydi. Nitekim, böyle bir gelişmenin kuvvetle muhtemel olduğu, o sırada Buhara'da bulunan Herman Vambery tarafından da belirtilmiştir. Çimkent'e kadar ilerlemesi ve Akmesit'i alması konusunda kendini haklı göstermeye çalışan Rusya, meşhur muhtırasını o dönemde diplomatik ilişkilerde bulunan devletlere dağıtmıştır. Doğrudan Knez Gorçkov tarafından dağıtılan muhtıra, Çarlık Rusyası'nın yayılmacı amaçlarını gözler önüne sermektedir:

Ruslar medeni bir ülke olarak, Orta Asya'da muayyen bir sosyal teşkilatı olmayan, yarı vahşi ve göçebe kabilelere rastlamaktadır. Tarih boyunca böyle vaziyetlerde alanların ve ticari ilişkilerin emniyette olabilmesi için, daha medeni olanın birlikte yaşaması müşkül olan bu gibi komşular üzerinde daima hâkimiyet kurageldiği bilinen bir gerçektir.¹¹²

Vambery 1863'te Buhara'ya geldiğinde hem Buhara hem Orta Asya bağımsızlık döneminin son yıllarını yaşamaktadır. 1856 yılında Kırım Savaşı'ndan eli boşalan Çarlık Rusyası artık Orta Asya'yı kısaca alan askeri hareketin kazanımlarını edinmek üzere

¹¹⁰ Fahir Armaoğlu, Fs. 382.

¹¹¹ Thierry Zarcone, *Yasak Kent Buhara 1830 - 1888*, çev. Ali Berktaş, 3. Basım, İstanbul, 2021, s. 48.

¹¹² Sir Olaf Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman Yayınları, s. 136.

harekete geçmiş bulunuyordu. Rusya Orta Asya'yı ele geçirmek hedefini önceden maksat edinmiş ve 1847 yıllarından başlayarak Orsak¹¹³ ve Aral Denizi arasında olan bozkırın tam merkezinde Rusya ve Orta Asya hanlıkları ortasında seyahat edecek kervan yollarını korumak için büyük bir kale inşa etmiştir. Bu konuda artık İngiliz istihbaratı da Rusların Orta Asya'ya gidecek yollarına egemen olduklarını kabullenmiş ve bundan üzüntü duyduklarını açıklamışlardır. 1888 yılında Orta Asya'ya demiryolu ulaşımının sağlanması Orta Asya'yı tamamen Rusya'ya bağımlı kılmıştır. Buraya birçok Tatar düşünür Kazan, Ufa ve Orenburg'dan gelerek medresede eğitim almaya devam etmişlerdir.¹¹⁴

Çarlığın Türkistan coğrafyasındaki işgal hareketleri o dönemde İngiltere'nin siyasi ve ticari çıkarlarına ters düşmekteydi. Bunun Rusya için birkaç olumsuz sonucu vardı, çünkü Türkistan ülkesi o dönemde Rusya ve Kaşgar'la en büyük ticaret hacmine sahip idi. İngiltere'nin bölgede etkili olması, Rusya için sert bir düşüş anlamına geliyordu. 1857 yılında İngiltere tarafından Afganistan ve Buhara arasında bir ittifak kurma teklifi sunulmuş ama bu teklif Afganistan emiri tarafından kabul görmemiştir. İngiltere'nin bu iki ülke arasında etkin olma girişimleri Rus Çarlığı tarafından fark edilmiştir. Bu arada İngiltere ve Çin arasında olan gerilim, Rusya'nın lehine işlemiş ve Çarlık yönetimi Çin'le bir anlaşma yaparak Kaşgar'da konsolosluk açma hakkını elde etmiştir. Dolayısıyla, bu vaziyet Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmek açısından büyük avantaj sağlamıştır.¹¹⁵

Bilindiği üzere, 19. yüzyılın ortalarında Türkistan'da dört bağımsız hanlık bulunuyordu: Buhara Hanlığı (1500-1868), Hiva Hanlığı (1512-1873), Hokand Hanlığı (1710-1865) ve de Kaşgar Hanlığı (1865-1878). Bu parçalanmışlık, ayrıca hanlıklar arasında süregelen husumet ve çatışmalar, siyasi birliğin sağlanamaması ve pek çok neden Rusya'nın yayılcı politikaları karşısında Türkistan'ı güçsüz bırakmıştır. Rusya'nın işgal emellerini gerçekleştirerek hızla genişlemesi Osmanlı devletini telaşa düşürmüş, fakat Kafkasya'da etkisinin azalması, ayrıca iç sorunların derinleşmesi

¹¹³ Orsak- Rusya'nın batı bölgesinde yer alan Orenburg vilayetindeki bir şehir

¹¹⁴ Thierry Zarcone, s. 54.

¹¹⁵ Mesut Hakkı Çaşın, s. 93.

Türkistan'la ilişkisini kaybetmesine neden olmuştur.¹¹⁶ Türkistan'ın işgalinde Rus generallerinin yanı sıra, hükümeti işgal konusunda kışkırtanlar arasında Rus aydınları da etkili rol oynamıştır. Bunlardan biri Fyodor Dostoyevski'dir. Dostoyevski Türkistan işgali hakkındaki fikirlerini şöyle ifade etmiştir:

Şu husus mutlaka dikkate alınmalıdır ki Asya bizim gelecekteki çıkış noktamızdır; bizim zenginliklerimiz oradadır ve Avrupa'da aşırı nüfusun etkisiyle yürütülmesi imkânsız ve aşağılayıcı komünizm tesis edilip Avrupa'nın kendisi bundan nefret ettiğinde, Asya bize pek çok vaat ve pek çok fırsat; hayal bile edemeyeceğimiz kadar çok şey sunacaktır.¹¹⁷

Çarlık Rusya'sı Türkistan'ı ele geçirmek için çeşitli yönetimler kullanmıştır. Bu yöntemlerden en önemlisi askeri ve diplomatik yollarla bölgeye nüfus etme olmuştur. Mesela, Türkistan'ın işgalinden sonra İstanbul'da elçi olarak görev yapan General İgnatiyev subay, diplomat ve bilim insanları oluşan heyetleri Türkistan'a göndererek, Türkistan'da bulunan hanlıklara baskı yapmada etkili olmuştur. Ayrıca, General İgnatiyev'e hem Buhara ve Hokand hanlıklarını birbirine karşı kışkırtma hem de orada bulunan İngiliz nüfuzunu ortadan kaldırma görevi verilmiştir. Dolayısıyla, Çarlık Rusya'sı 1860'tan bu yana Tanrı Dağları'ndan Türkistan'a giden yolları kontrolüne almıştır. Bunun ardından, 1865'te gerçekleşen ve Türkistan için kilit şehirlerden biri olan Taşkent'in işgali Rusların Türkistan'daki etkisini güçlendirmiştir.¹¹⁸

Türkistan'ı ele geçirmek isteği dünyanın iki büyük sömürgeci gücü olan İngiltere ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Gücsüz Rusya İmparatorlu'ğuna yenik düşen Türkistan zemininde yavaş yavaş genişlemeye başlayan ve güneydeki denizlere gözünü dikmiş olan Rusya'nın tavrı Hindistan ve Afganistan'da etkili olan İngiltere'yi endişeye sokmuştur. İngilizlerin aklında Türkistan'ı ele geçirmede başarılı olmanın yanı sıra bu topraklardaki zenginliklerden bir pazar olarak faydalanmak vardı. Başka taraftan ise Rusya buradaki zenginliklere sahip olmak istemiş ve bu çatışmada başarılı olmuştur.¹¹⁹ Avrasya'nın kalbi olarak bilinen ve Avrasya bölgesini elinde tutan büyük imparatorluklara tanık olan Türkistan toprakları bu iki güç arasındaki mücadelede çaresiz kalmıştır. İngiltere Türkistan'daki üçe bölünen hanlıkları bir araya getirmek ve onlara Rusya'ya karşı bir ittifak halinde savaşmaları için silah satma teklifinde

¹¹⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz kitabevi, İstanbul, 1995, s. 266 – 318.

¹¹⁷ <https://fedordostoevsky.ru/works/diary/1881/01/08/> adresinden 3. 01. 2023'te erişilmiştir.

¹¹⁸ Bayımıza Hayıt, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul, 1975, s. 63-69.

¹¹⁹ Begali Qosimov, *Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*, Ma'naviyat Nashri, Toshkent, 2004, s. 5.

bulunarak 1841-1842'de temsilcilerini göndermiştir. İngiliz temsilcileri Hokand ve Hiva hanlıkları tarafından kabul edilmiştir. Ama Buhara Emiri Nasrullah Han tarafından İngilizler tarafından verilen teklifleri reddederek İngiliz elçileri Charles Staddort ve Arthur Conally'yi idam etmiştir.¹²⁰ Nasrullah Han İngiliz elçilerinin çok kaba davrandıkları ve gerçek amaçlarının başka olduğunu gerekçe göstermiştir. Hatta Nasrullah Han zenginliklerin İngiltere'ye taşınmaması için Buharalı tüccarların İngilizlerle nakit parayla ticaret yapmasını da yasaklamıştır. General M. G. Çernayev Taşkent'i ele geçirmede itinayla davranmış olsa da bu olayın Rusya'nın uluslararası imajına zarar vereceğinden endişelenen Çarlı yönetimi, bu konuda sakin karakterli General D. İ. Ramonovski'yi (1825-1881) görevlendirmiştir. Zira Taşkent St. Petersburg'un emri olmadan Çernayev'in kendi çabasıyla alınmıştır. Yeni atanan komutan her şeyden önce Buhara ve Hokand Hanlıklarını birbirinden ayırmaya çalışmıştır. Bu çabalar sonucunda 1866'da Hokand, Cizzak, Uratepe ve Yeni-Kurgan bölgeleri işgal edilmiştir.¹²¹ Türkistan'ın işgalinde bizzat rol oynayan subaylardan biri M. D. Skobelev'dir. General Lomakin'in başarısızlığından sonra, meşhur Göktepe Savaşı'nda Teke Türkmenlere karşı savaşta onların müdafaasını kırmıştır. Dostoyevski bu savaştan övünerek bahseder. General Skobelev, "*Asya'da sulhun devamlı olmasını düşmanın tamamen yok edilmesinde görüyorum. Şiddetle vurun... Bütün direniş kırılıncaya kadar vurmakta devam edin. Sonradan aman dileyen düşmana karşı insanca davranın*" açıklamasında bulunmuştur.¹²²

14 Temmuz 1867 yılında Türkistan Askeri Bölgesi (Туркестанский военный округ) ve Genel Valiliği kurulmuştur. General K. P. Kaufman bağımsız vali olarak atanmış olup sadece Çar'a karşı sorumluluk taşımıştır. Kaufman harekate Türkistan'ın incisi olan Semerkant'ı işgal etmekle başlamıştır. 18 Haziran, 1868'de Kaufman'ın emriyle Semerkant topyekûn topa tutulmuştur. Şehri tamamen yok etmeye emir alan askerler katliama başlamıştır. 9 Haziran'da binlerce sivilin katledildiği Semerkant faciası yaşanmıştır; bu katliam üç gün boyunca sürmüştür. Yüzlerce insan sorgu suale çekilmeden infaz edilmiş ve şehir müdafaaya için karşı direnen 19 kişi Sibiryaya

¹²⁰ Shavkat Khushmuratov, *Türkistan'da Ceditlik ve Mahmut Hoca Behbudi*, Ankara, 2021, s. 18.

¹²¹ Е. А. Глушенко, *Россия в Средней Азии: завоевания и преобразования*, ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010, с. 575.

¹²² Sir Olaf Caroe, s. 141.

sürgüne gönderilmiştir.¹²³ Semerkant'ın istilası ve onu korumak için gelişen ayaklanma Türkistan tarihinde önemlidir. Ceditci yazar S. Ayni'ye göre Buhara Emirinin oğlu Abdülmelik tarafından başlatılan ayaklanma ve halkın cesareti General Kaufman'ı Buhara'ya saldırmasının engellemiş ve onu, Buhara Emiriyle sulh yapmaya mecbur etmiştir. Aynı yıl içinde Kaufman, Hokand Hanı Hudayar Han'la da bir anlaşma imzalayarak işgal ettiği topraklar üzerinde yönetim yetkisini kanunileştirmeyi planlamıştır. Bu gelişmeler üzerine bölgede istilaya karşı ayaklanma ve isyanlar başlamıştır. Bu konuda özellikle Kurbancan Dadha (1811-1907) önderliğinde başlatılan isyan Rus yönetimini oldukça sarsmıştır.¹²⁴

Türkistan Genel Valiliği'nin teşkil edilmesinden sonra Taşkent Türkistan'ın yönetim olarak gelişmeye başlamıştır. Türkistan'ın sadece maddi değil manevi servetleri, nadir kitaplar ve eşyalar yağmalanarak Çarlık hazinesine gönderilmiştir. Çarlık idaresi Türkistan'ı kolayca yönetebilmek için bir gazete tesis ederek yerel halk üzerinde etkisini artırmaya çalışmıştır. 28 Nisan 1870 yılında ilk kez yayımlanan *Türkistan Vilayetinin Gazeti*'nin Türkistan'ın kültürel hayatında ciddi rol almıştır. Genel Valiliğin çıkardığı *Türkistanski Vedmosti* gazetesine ilave olarak yayımlanan bu gazetenin amacı şöyle ifade edilmiştir: “*Türkistan Genel Valisi emriyle bu aydan itibaren Türkistan gazetesi yayımlanacak. Bu gazetelerde, Genel Vali tarafından kamuoyuna tanıtım için çeşitli valilik kararları çıkarılır ve ticaret hakkında çeşitli raporlar yazılmıştır.*”¹²⁵ Türkistan halklarının kültür ve medeniyetini yakından tanıyan ve izleyen şarkiyatçı misyoner N. P. Ostroumov (1846-1930) *Türkistan Vilayetinin Gazeti*'nin genel yayın yönetmeni olarak atanmıştır.¹²⁶ Bu gazete Türkistan bölgesinde en uzak ve devamlı olarak yayınlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Milli kültürünü, din ve milliyetini korumaya çalışan Türkistan halklarının ümitleri 1917'de Şubat Devrimi ve 1917 Ekim Devriminin vaatlerine rağmen gerçekleşmemiştir. Çarlık Rusyası'nın

¹²³ Shavkat Khushmuratov, s. 18.

¹²⁴ *O'zbekistonning yangi tarixi*. 1-kitob (Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida), Toshkent 2000. T. Omurbekov, *Qirg'iziston tarixi* (XIX asr boshi - 1917-yil), Jalolobod 2000.

¹²⁵ Begali Qosimov, *Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*, Toshkent, Ma'naviyat Nashri, 2004, s. 9-11.

¹²⁶ Robert P. Gereci, *Window on the East: National and Imperial Identities in Late Tsarist Russia*, İthaca, 2001, P. 55 -56, 90. Adib Xolid, *O'zbekiston tavalludi*, Tarj. Sardor Salim, Toshkent, 2022, s. 33.

ardından sömürge halkları zor gücüyle yeniden bir araya getiren Bolşevik yönetimi, bu bölgeyi sosyalist ideolojiye dayalı Sovyet totaliter sisteminin bir parçası haline getirmiştir. Bölge halklarının bağımsızlığa kavuşması için ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasını beklemek gerekecektir.

2.2. Orta Asya'da Ulusal Sınırların Belirlenmesi: (1920-1940)

Türkistan'da milli bölgelerin sınırlarının belirlenmesi neticesinde, Türkistan'daki (otonom) özerk Sovyet sosyalist cumhuriyetleri feshedilerek, onun yerine yeniden yapılandırılmış Özbekistan SSC, Türkmenistan SSC, Tacikistan SSC, (1929 yılına kadar Özbekistan'a bağlı), Karakırgız (Rusya SFSC'ne bağlı), Kırgızistan SSC, Karakalpak Özerk Vilayeti (Kazakistan ÖSSC'ye bağlı. O dönemde Kırgız ÖSSC olarak geçer) sonradan, Karakalpakistan ÖSSC, (1932'de RSFSR'e bağlı, 1936'dan Özbekistan'a bağlı) memleketler teşkil edilmiştir.¹²⁷ 13-17 Şubat 1925'te Tüm-Özbek Sovyetlerinin Buhara'da gerçekleştiren ilk kurultayında "*Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Teşkil Edilmesi Hakkında Beyanname*" kabul edilmiştir. Kurultayda Cumhuriyetin yüksek makamları; Özbekistan SSC Merkez Yürütme (İcra) Komitesi (Özbek SSC MİK) ve Özbek SSC Halk Komiserleri Konseyi (Özbek SSC HKK) oluşturulmuştur. Özbekistan SSC 13 Mayıs 1925'te yapılan 3. Tüm Birleşik Sovyetleri Kongresi'nde SSCB'nin bir parçası olarak kabul edilmiştir.¹²⁸ 1924 yılından 1936 yılına kadar Özbekçe resmi adı *Özbekistan Sovyet Sosyalistik Cumhuriyeti* (Rusça; Узбекская Советская Социалистическая Республика) olarak adlandırılmıştır. Bazı kaynaklarda, kısaca *Sovyet Özbekistanı* olarak da geçer. Özbekistan SSC'nin başkenti, 1925 yıl şubattan mayıs ayına kadar Buhara, Mayıs 1925'ten 1930 yılına kadar Semerkant, 1930 yılın sonundan bugüne kadar Taşkent olarak biliniyor. Özbekistan SSC'nin yüzölçümü 447.400 km², nüfusu ise 1926 nüfus sayımında 5 milyonun üzerindedir; 1989 nüfus sayımı verilerine göre 20 milyona ulaşmıştır. Şunu da belirtelim ki, 1 Ocak 2023 itibarıyla ülke nüfusu 36 milyon 24 bin 946'dır.¹²⁹

¹²⁷ *Энциклопедик Луғат, Ўзбекистон ССР.*

¹²⁸ *Ўзбек Совет Энциклопедияси, Toshkent 1988, c 464.*

¹²⁹ Bahtiyar Abdülkerimov, "Özbekistan'ın nüfusu 1 Ocak itibarıyla 36 milyonu aştı", 13.01.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ozbekistanin-nufusu-1-ocak-itibariyla-36-milyonu-asti/2786894>, adresinden 13. 03. 2023'te erişilmiştir

Orta Asya cumhuriyetleri arasında sınırların belirlenme süreci 1924 yılından başlayarak, 1936 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde Türkistan bölgesi diye adlandırılan alanda “ulus devlet sınırlarının belirlenmesi” işlemleri yapılmış ve çeşitli zamanlarda sıkça değiştirilmiştir. Bu değişiklikler Sovyet sonrası dönemin sınır sorunlarının temelini atmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki sınırlar ilk başlarda idari sınırlar olmaktan öte anlam ifade etmemiş ve geçen süre zarfında sınır belirsizlikleri devam etmiştir.¹³⁰ Mesela, 1929 yılında Özbekistan’ın Hocand bölgesi Tacikistan’a verilirken, Leninabad olarak değişmiş, birkaç yıl sonra Fergana kanalı (1939-1940) inşaatı başladıktan sonra, verilen toprakların bir kısmı yeniden Özbekistan’a iade edilmiştir. Aynı olay 1924’te Kazakistan’a verilen bölge Karakalpakistan özerk bölgesinde de yaşanmıştır. Bu bölge 1936’da Özbekistan sınırları içine girmiştir. Bu nedenle, başta belirttiğimiz gibi bu memleketler ortasında sınır sorunları halen yaşanmakta olup, kökenleri bu Sovyetler Birliği dönemine dayanmaktadır.¹³¹

Altynbek Joldaşov’e göre, modernleşme öncesi dönemde Orta Asya’daki iktidar mücadeleleri farklı etnik gruplar arasında değil, daha ziyade çok dilli hanlıklar ve emirlikler çerçevesinde hanedanlar, klanlar ve kabileler arasında yaşanmıştır. Bu nedenle Orta Asya kimliklerinin temel unsurlarını klan, kabile, mahalli veya dini bağlar oluşturmuş olup, bunlar genellikle çok tabakalı bir yapıya sahipti. Özellikle, Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmen gibi etnik kimlikler 19. yüzyılın sonlarında Orta Asya toplumunda belirgin bir durumda olmadığı gibi söz konusu etnik ayrımlar kesin olmayıp daha bulanıktı. Bu nedenle Sovyet bilim insanları Çarlık döneminde başlatılan göçebe ve yerleşik nüfus konusundaki etnik sınıflandırmayı geliştirmiş, dil, etnik kimliğin ana belirleyicisi kabul edilerek Orta Asya’nın etnik karışımı arındırılmış ve yeni cumhuriyetler etnik kimlikler temelinde inşa edilmiştir.¹³²

¹³⁰ В.А. Кокшаров, Е.В. Тиханова, “Пограничный барьер интеграции в Центральной Азии”, *Известия Уральского Федерального Университета* 2. #102, 2012, с.198.

¹³¹ International Crisis Group, “Central Asia Border Disputes and Conflict Potential”, *ICG Asia Report* 33. Osh/Brussels 4 April 2002.

¹³² Алтынбек Жолдошов, “Трайбализм, регионализм и этническая принадлежность к Кыргызской идентичности исследования”, *Журнал исследований Центральной Азии и Кавказа*, 2013, s. 101-133

Arne Haugen'a göre de Orta Asya'da genellikle Sovyetlerin inşa ettikleri kimlikler ve devletlerin Marksist-Leninist ideolojinin neticesi olduğu ve bu cumhuriyetlerin sınır çizgileri Moskova'dan dayatılarak kabul edildiği yaygın olan bir yaklaşımdır. Fakat Sovyetlerin Orta Asya'da kurdukları yeni etnik milletler ve devletler sadece Kremlin otoritesinin baskısıyla gerçekleşmemiştir. Bu dönemde Orta Asya'daki yerli politikacıların da önemli rolü olmuştur.¹³³ Bu durumda Orta Asya'nın yeni çizgileri hem Orta Asyalı politikacıların hem de Sovyet yönetimi temsilcilerinin katıldığı görüşme ve müzakerelerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Böylece Orta Asyalı komünist liderler Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarında bölgelerinin iç siyasetini sabitlemeye çalışmışlardır. 1924 yılında Orta Asya'da Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kurularak SSCB'ye bağlanmıştır. Şimdiki Kazakistan o dönemde Kırgızistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak; bugünkü Kırgızistan ise Kara-Kırgız Özerk Bölgesi olarak Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır. Bugünkü Tacikistan ise 1925 yılında Gorno-Badehşan Özerk Bölgesi olarak Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edilmiştir. Daha sonra 1929 yılında Özbekistan'dan ayrılarak SSCB bünyesinde Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak yeni devlet statüsü kazanmış, Kazakistan ve Kırgızistan ise 1936 yılında Rusya Federasyonu'ndan ayrılarak Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adlarıyla yeni devlet statüsüne kavuşmuşlardır. Böylece bugün Orta Asya devletleri olarak bilinen cumhuriyetlerin esası 1924 yılında atılmış ve 1936 yılında sonuçlandırılmıştır.¹³⁴

Ulus-bölge sınırlarının belirlenmesini eleştiren Orta Asyalı bilim insanları gelişmede bu veya diğer millete ait olan bölgelerin başka uluslara mahsustan ya da "yanlışlıkla" geçtiğini eleştirmektedirler.¹³⁵ Tacik tarihçiler ise bu konuda tam farklı görüşe sahiptirler: onlar sınırların belirlenmesi olayını Tacik ulusunun tarihi bölgelerinden mahrum edildiğini yazarlar. Ama onların eleştirileri Sovyetler Birliği'ne

¹³³ Haugen Arne, *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, Palgrave, Macmillan, New York, 2003, p. 237.

¹³⁴ Altynbek Joldaşev, "Kimlik ve Sınır: Orta Asya'da Sınır Sorunları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Kış 2019, ss. 303-326.

¹³⁵ А. Коичев, *Национальные-территориальные размежевание в Ферганской Долине, (1924 - 1927)*, Бишкек, 2001.

değil tam tersi, “Panturkizmciler”e yöneliktir.¹³⁶ Genel olarak, Sovyetler milli politikası hakkındaki anlayış ve sınırları belirleme politikasının hedefine ilişkin varsayımlar son yirmi yıl içinde değişmiştir. Artık araştırmacı ve uzmanlar Sovyetlerin “uluslar ezelden olmuştur” anlayışından yola çıkarak onlara ait olan idari ve milli sınırların belirlenmesini bir siyasi gerekçe olarak hesaba kattıklarından haberdardırlar.¹³⁷ Orta Asya’da sınırların belirlenmesini inceleyen nitelikli çalışmalarda Sovyet devlet etnograflarının tasnifine açık vurgu yapılmaktadır.¹³⁸ Ama hiçbir çalışma ve araştırma bu bölgedeki yerli elitlerin sınırların belirlenmesindeki etki ve rolünü yeterli düzeyde yorumlamamaktadır.¹³⁹

2.3. Sovyetler Birliği Dönemi Moskova’nın Orta Asya Siyaseti

Kolonyalizm hususundaki bahisler ve münazaralar post Sovyet Orta Asya tarih yazarlığının çalışma odağında yer alan konulardandır. Birçok araştırmacı Sovyetler Birliği’nin başka imparatorluklardan farkı olmadığı kanısındadırlar. Bu fikri Douglas Northrop detaylı olarak ifade ederek şöyle yazmaktadır:¹⁴⁰

SSCB’de tıpkı kendi kader ortağı olan Çarlık Rusyası gibi kolonyal imparatorluk olmuştur. Sovyetler döneminde hükümet, en azından teori olarak açık merkez (metropolya) ve periferiyi (kolonyalizm) oluşturan tabaka ve fark çizgileri yönünde ifade edilmiştir... (Belki de) İngiltere Büyük Britanya ya da Hollanda deniz ötesi imparatorluğu olmamıştır, ancak Sovyetler Birliği onlarla kıyaslanabilen siyasi, iktisadi ve askeri düzene; paralel olan medeni gündeme; yerli nüfusa meçhul olan yabancı kolonyal seçkinlere sahip olmuştur.¹⁴¹

SSCB’nin kültür konusundaki amacı yerel dilde toplumsal eğitimi geliştirmeyi teşvik etme, cehaletle mücadele, sağlık konusunda düzen tesis etme gibi gelişmelerle belirmektedir. Sovyetler Birliği’nin, sosyal mühendislik, toprak reformu, marjinal grupları birleştirme ve sosyal organlara etki yapma gibi çalışmaları o dönemde mevcut

¹³⁶ Adib Xolid, s. 14

¹³⁷ Yuri Slezkine, “The USSR as Communal Apartment or How are Socialists State Promoted Ethnic Particularism?”, *Slavic Review* 53, 1994, p. 414 – 452.

¹³⁸ С. Н. Абашин, *Национализмы в Средней Азии: в поисках идентичности*, Санкт - Петербург, 2007.

¹³⁹ Adib Xolid, s. 15.

¹⁴⁰ Adib Xolid, s. 10.

¹⁴¹ Douglas Northrop, *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia*, Cornell University Press, İthaca, 2004, p. 22.

olan kolonyal imparatorlukların hiçbirinde görülmemiştir.¹⁴² Orta Asya imparatorluk ve devrim arasında telaşlanarak kalmıştır. Devrim ve iç savaş yıllarındaki zorbalık ve yıkımlar Orta Asya manzarasını her açıdan ne kadar değiştirmişse, Sovyetlere Birliği siyaseti bir o kadar vermiştir.¹⁴³ Bununla birlikte zorbalık ve yıkım Orta Asya'daki alternatifleri yok etmiştir. Kolektifleştirme ve pamuk tarlalarının genişlemesi Orta Asya'yı bizzat Özbekistan'ı Sovyetler Birliği'ne ipsis bağlamıştır. Sınırların kapatılması Orta Asya'yı dünyadan tam olarak kesmiş, Orta Asya aydınlarının sesinin boğulması sosyal toplumdaki bahis ve tartışmaların ölçülerini tamamen değişime uğratmıştır. Artık Orta Asya Sovyetler yolunu tutan bir bölge olarak ortaya çıkarılmıştır.¹⁴⁴ 1920'lerin başlarından, özellikle V.İ. Lenin'in ölümünden sonra, ülkeyi yönetenler arasında adeta ağır bir güreş başlamıştır; bu mücadeleye girenlerden biri de İ.V. Stalin olmuştur. Komünist Partisi devlet yönetimini haliyle kendi yönetimi altına alarak, ülkeyi modernleştirme ve başka ülkelerdeki ihtilalleri destekleme kararı alan, kati merkezîleşen hem de sıkı militarizme sahiplik yapan totaliter sosyal rejimi ortaya çıkarmıştır. 1928 ve 1937 yıllarda gerçekleşen bu hızlı dönüşüme sebep olan unsur, İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin Alman saldırısına karşı alınan tedbiri olarak nitelendirilmektedir; durdurulmanın bir sebebi de sanayileşmedir. Sanayileşmeyenin asıl önemi ve başarılı olmasında önemli pay Orta Asya'daki göçebe yerlilere ait olmuştur. Bu bağlamda Orta Asya bölgesi, Sovyetlere hem sanayileşme açısından hem insan gücü hem de tekstil endüstrinin gelişmesinde hammadde; pamuk ve ipek konusunda ihtiyaç sağlamıştır. Bölgedeki başka kaynaklar sonradan kullanıma açılmıştır. Pamuk ve ipek bunların en önemlisi olmuştur.¹⁴⁵ Bizzat Özbekistan bu konuda pamuk tarlasına çevrilen bir memleket olarak, 1991'a kadar kullanılmıştır. Buna ilaveten N. Kruşçev döneminde uygulamaya konan "Bakir Topraklar" politikasıyla, Kazakistan bozkırlarında buğday yetiştirmek hedeflenmiş ve Sovyetler Birliği 1954 ve 1956 yıllar ortasında buğday hasadının artmasıyla bu politikada başarı sağlamıştır.¹⁴⁶

¹⁴² Adeeb Khalid, "Backwardness and the Quest for Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective", *Slavic Review*, 2006, No 65, p. 231 – 251.

¹⁴³ Lynne Viola, *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements*, New York, 2007.

¹⁴⁴ Adib Xolid, s. 11.

¹⁴⁵ Sir Olaf Caroe, s. 279-282.

¹⁴⁶ Ahad Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık, 2009, s. 497.

Stalin dönemi “repressiya” olarak adlandırılan tasfiye politikası SSCB’nin tüm bölgelerinde olduğu gibi Orta Asya’da da acımasız bir şekilde uygulanmıştır. Bunda en çok kayıp Özbek aydınlarına düşmüş ve neredeyse otuz beş binden fazla Özbek aydını hapsedilmiş ve on binden fazlası yok edilmiştir. Orta Asya’da hapsedilenler “Pantürkizm”, “milliyetçi”, “dini kalıntı” olarak, Rusya’da “Trotskici”, “Menşevik”, Ukrayna’da ise “Banderacılar” olarak suçlanıp kurşuna dizilmişlerdir. Repressiya mekanizması sadece Stalin döneminde değil, sonrasında da çalıştırılmıştır. Uzmanlar bu konuda Sovyet dönemi repressiyaları 1980’lerin ortalarına kadar yaşadığını kanıtlıyorlar. Hatta bazıları bu uygulamanın eski Sovyet ülkelerinde halen yaşıyor olduğunu ve her zaman uygulamaya geçilebileceğini yazmaktadırlar. Özbekistan’da repressiya hareketi birkaç aşamada devam etmiştir; her kuşakta pek çok aydın hapse atılmış, sınır veya idam edilmiştir. 1938 yılda bir günde onlarca aydın kurşuna dizilerek toplu mezarlara gömülmüştür. Bu konuda Özbek halkının saygın edebiyatçılarından Naim Kerimov “Özbek halkının sömürge tarihini çok acılı ve üzücü bir tarih” olarak nitelendirmektedir.¹⁴⁷ Repressiya döneminde yargılama ve infaz süreçlerinde her hangi bir hukuki norma uyulmamıştır. Repressiya’ya uğrayanlarla ilgili genelde dava açılmamış, “troyka” olarak adlandırılan mahkemede beş dakika içinde sorgulanmış ve verdikleri cevaplar onların “halk düşmanı” olarak kanıtlanması için yeterli olmuştur. Sovyet ceza makinesi Özbekistan başta olmak üzere Orta Asya genelinde acımasız bir sistem yaratarak halkın en iyi aydınlarını yok etmişlerdir. Bu sürecin en içler acısı özelliklerinden biri o dönemde aydınların birbirlerini “satarak” hayatta kalmaya çalışması ve bu yöntemle aydınların birbirilerine düşürülmesidir. Bu sayede Sovyet hükümeti bölgede Ruslaştırma, ateizm, dilsizleştirme politikasını sürdürmüş ve bu siyasete karşı gelenler çok ağır bir şekilde cezalandırmıştır.¹⁴⁸

Sovyetler Birliği’nin temel amacı bir Sovyet insanı yaratmaktır; onların hayal ettiği insandan, kendisi Rus olmasa da Rus dilinde konuşması, zamanla onun kültür ve medeniyetine alışarak onun gibi düşünmesi beklenmiştir.¹⁴⁹ Bu bağlamda, Orta Asya’da yönetime gelmeyi hedefleyen ya da hedef edilen kişinin komünist olmasıyla beraber,

¹⁴⁷ Naim Karimov, <https://www.amerikaovozi.com/a/a-36-2006-11-19-voa2-93344594/795550.html> adresinden 07.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

¹⁴⁸ Nabijon Boqiy, *Qatlnoma*, Toshkent, Azon Kitoblari Nashriyoti 2021, s. 210 – 220.

¹⁴⁹ Nadir Devlet, “Batı’da Rusya Türkleri ile İlgili Çalışmalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları dergisi*, No. 50, 1987, s. 119.

mutlaka bir Rus, Ermeni ya da Yahudi bir bayanla evlenmesi zorunlu olmuştur. Bu sebeple birçok yönetime gelmek isteyen kişi öncelikle eşleriyle boşanmış ve Rus bayanlarla evlenmiştir. Hatta durum öyle ileri gitmiş ki, yeni doğan bebeklere Rusça isimler koymak bir gelenek haline gelmiştir. Orta Asya esasen Türk-Müslüman toplumlar yaşayan bölge olarak tanınmıştır. Buradaki toplumu yönetmek için öncelikle yerli vekillerin yönetim için tayin edilmesi ilk başta genel bir yaklaşım olmuş olsa da sonradan bizzat Rusya'dan gönderilen kadrolar onların yardımcısı olarak göreve atanmıştır. Bu kişiler yönetimin esas sorumlusu olmuştur. Bu siyasetin temelinde Türk-Müslüman yöneticilere hiçbir zaman kendi kaderini belirleme hakkını vermeme ve bu memleketlerin Moskova merkezli yönetimden kopmadan yönetilmesi düşüncesi yatmaktaydı.¹⁵⁰ Yönetim basamaklarının en üstünde Sovyetler Birliği Komünist Partisi yer almaktaydı; hükümet, parti siyasetinin uygulamalarında temel aracı olarak belirlenmiştir.¹⁵¹ Yukarda da belirtildiği gibi Orta Asya'yı yönetmek çok hassas bir mesele olduğu için Moskova'dan bu bölgeye denetim amaçlı yöneticiler atanmıştır.¹⁵² Ekim İhtilali'nden sonra Orta Asya'nın yönetimi için atanan kişilerle birlikte yerel kadrolar, seçkinler, cedit ve yahut şehirli aydınlar da yer almıştır. Ama bunların birçoğu milliyetçiliğe ve dini hususlara vurgu yapan kişilerdi. Alaş Orda Kazak Partisi ve Kırım Tatarlarının milli talepleri onların yok edilmesine neden olmuştur.¹⁵³ Buna benzer şekilde, Özbek yerli yöneticilerden olan cedit Feyzulla Hocayev ve Akmal İkrarov gibi elitler de Özbeklerin milli çıkarlarını savundukları için 1936-1938 yıllarında Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Sonradan İ. Stalin tarafından onların makamına oturtturulan yöneticiler, kendisi mensup olduğu milletin çıkarlarını koruyamadıkları gibi Sovyetlerin bu bölgelere etkisinin artmasında büyük bir rol oynamışlardır.¹⁵⁴ Yerel yöneticiler açısından Moskova'dan gelen emirlerin uygulanmaması çok zor ve cezalandırıcı olmuştur.

¹⁵⁰ Sacit Yarımoğlu, "Milliyetler Meselesi Temelinde Orta Asya'daki Sovyet Politikaları", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, No. 1, Nisan 2022, ss. 42.

¹⁵¹ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 183-184.

¹⁵² Sir Olaf Caroe, s. 235.

¹⁵³ Oliver Roy, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar*, çev. Zerhan Yüksel, s. 148 – 149.

¹⁵⁴ Mehmet Saray, s. 369-370.

Nikita Kruşçev döneminde uygulanan kadro siyaseti, 1950'den 1961 yılına kadar Orta Asya'ya mutlak anlamda zarar vermiştir. Onun yönetiminde Özbek Komünist Parti'sine çok miktarda Rus asıllı kadro atanmıştır. Genel olarak Kazakistan dışında 1961 yılında Sovyetler Birliği bu bölgeleri Rus aparatçik'lerle¹⁵⁵ doldurmuştur.¹⁵⁶ Bu şekildeki yöneticilerin yetiştirilmesi Stalin döneminde başlanmış, deneyimli bir idareci olan Brejnev döneminde gelişmiştir. Orta Asya için seçilen yöneticileri şu şekilde sıralayabiliriz: Kazakistan'da Dinmuhammad Kunayev 1956'dan 1986'ya kadar, Özbekistan'da Şeref Raşidov 1959'dan 1983'e kadar, Türkmenistan'da Muhammednazar Gapurov 1969'dan 1986'ya kadar, Tacikistan'da Cebbar Resulov 1961'den 1982'ye kadar, Kırgızistan'da Turdakun Usubaliyev 1961'den 1985'e kadar bu ülkeleri yönetmişlerdir. Orta Asya'daki yöneticilerin Türk-Müslüman toplumlarının yaşadıkları bu bölgelerde bahsi geçen yöneticilerin gerçekten bu kadar uzun süre ve kesintisiz bir şekilde iktidarda kalmaları Sovyet tipi yönetime özgü sadakat tarzının bir ifadesidir. Onların yönetimden gitmeleri sadece Moskova merkezli klanların değişimi sırasında gerçekleşmiş veya bu makam sahipleri yeniden göreve devam etmişlerdir.¹⁵⁷

Bolşevik yöneticiler ulusal dilin yönetim konusunda önemli rol oynayacağını farkında olmuşlardır. Stalin 1920'li yıllarda yazdığı yazılarının birinde Özbek, Kazak, Kırgız, Başkurt, Ukrayna ve buna benzer etnik unsurların dillerinin bir realite olduğu vurgulayarak ana dilinde eğitim almaları ve yönetimde kendi dillerini kullanması gerektiğini savunmuştur. Stalin'in bu yaklaşımı Sovyetler Birliği güçlenene kadar önemini korumuş olsa da Moskova yönetiminin milletler politikasında müdahale ettiği ilk unsur milli azınlıkların dil siyaseti olmuştur. 1920'li yılların sonlarına kadar Arap alfabesi geçerli olduğu bu coğrafyada önce Latin yazısı, 1940'lardan Kiril alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Dil asimilasyonun gelişmesinde bu bölgede iki dillilik etkin olmuş ve Rus diline çok değer verilmiştir. Netice itibarıyla yerliler kendi dillerinden göre Rusçayı daha ileri seviyede konuşmuşlardır; böylelikle Rusça bir dili elitler dili

¹⁵⁵ SSCB döneminde bölgeyi yönetmek için gönderilen ve tüm politik sorumluluklar sahibi olan kadrolardır. Onlar genelde yerli liderlerin birinci kol yardımcısı olarak görevlendirilmiştir.

¹⁵⁶ M. Rywkin, "Islam and the New Soviet Man: 70 Years of Evolution", *Central Asian Survey*, No. 6 (4), 1987, 27.

¹⁵⁷ Oliver Roy, s. 150-151.

olarak kabul görmüştür.¹⁵⁸ Üstelik Rusça bir yüksek eğitim dili olarak algılanmıştır. Bu zararlı politikanın etkisi o kadar güçlü olmuş ki bugün bile kendi dilinde konuşmayı utanç bilen kesimlerin varlığı apaçık gerçektir. Orta Asya’da en kuvvetli dil olan Özbek dili de dil asimilasyonu sonucunda zayıf kalmış ve öncü yerini Rusçaya terk etmiştir.¹⁵⁹ Sovyetler Birliği döneminde bu bölgede yaşamış büyük şahsiyetlerin hayatı ve görüşlerini yeni kuşaklara sunmak Sovyet yönetiminin sıkı denetimi altında gerçekleşmiştir. Bu şahsiyetleri anmak veya onlar hakkında yazmak için Politbüro’dan izin alınması, ayrıca sadece komünistçe telkin verilerek araştırılması zorunlu kılınmıştır. Bu resmiyete uymayanlar sürgün edilmiş veya “halk düşmanı” damgasıyla idam edilmiştir. Manas, Ali Şir Navai, Uluğ Bey gibi insanların tarihi sadece komünistçe bakış açısıyla ve sosyalist ideolojisi kapsamında gün yüzüne çıkabilmiştir.¹⁶⁰ Netice olarak kültür ve dil ile ilgili olan düşünce tarzı Orta Asya’yı Ruslaştırma politikasının kökünde yer alan bir siyasete hizmet etmiştir.

Orta Asya’da sürdürülen Sovyet siyasetinin arka planı ideolojik görünüşe göre Marksizm’i takip etmiş olsa da uygulamada açıkça Sovyet milliyetçiliği yürütülmüştür. Sovyetler Birliği politikaları tepeden aşağıya yönetilen bir modernleşme olduğu için, bu konu güçle ve keyfi icat edilen pratiklerle biçimlendirilmiştir.¹⁶¹ Soğuk Savaş dönemi de Sovyetler Birliği için yeni bir hedefi gündeme çıkarmış ve Moskova, emek gücü ve insan kaynağı olarak Orta Asya bölge halkından faydalanmıştır. Ruslaştırma veya Sovyet milleti inşa etme siyaseti sonucunda ulusların dili, kültürü ve dini değiştirilmek istenmiş, bu siyasette bir anlamda başarılı olan Sovyet yönetimi Türkistan coğrafyasını acımasızca sömürmüştür.¹⁶²

¹⁵⁸ R. Wixmen, *Sovyetler Birliğinde Etnik Sorun*, Çev. Ali İhsan Aksamaz, Özgür Üniversite Forumu, No.10, 2000, s. 193-194.

¹⁵⁹ Mehmet Saray, s. 361.

¹⁶⁰ Mehmet Saray, s. 56-57.

¹⁶¹ B. G. Fragner, *Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya’nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras*, çev. Selda Somuncuoğlu, 2010, s. 35-44.

¹⁶² Sacit Yarımoğlu, s. 54.

2.4. 1985-1990 Yıllar Arası Gelişen Olaylar: Beklenen ve Beklenmeyen Sonuçlar

Mihail Gorbaçev Komünist Partinin başına geçtiği dönemde ülke siyasi, ekonomik ve sosyal konuda çok ciddi sıkıntılar içindeydi. Sosyal alanda derin bir tahribat yaşanmaktaydı; rüşvet, yolsuzluk ve alkol bağımlılığı Sovyet toplumunu bir ağ gibi kuşatmıştı.¹⁶³

Öncelikle şunu belirtelim ki Gorbaçov politikalarının gerçek amacı, hedefleri ve başarısızlığının nedenleri konusunda yapılan tartışmaların hala uzun süre devam edeceği kuşkusuzdur.¹⁶⁴ Gorbaçov iktidara geldiği zaman Batı'da hiç kimse bu olayın Sovyetler Birliği tarihinin bir dönüm noktası olacağını ve Sovyetler Birliği'nin dağılıp gideceğini aklına bile getirmemiştir. Aynı dönemde Amerika'daki bir takım araştırma merkezlerinde Sovyetler Birliğini Orta Asya'dan "İslam faktörü" ile yıkma hesabını yapıyorlardı. Oysa Sovyetler Birliği Doğudan değil Batı'dan, Orta Asya'dan değil, Doğu Avrupa'dan parçalanmıştır.¹⁶⁵

Mihail Gorbaçov, 11 Mart 1985'te göreve geldikten sonra yaptığı konuşmalarda, "ekonomik mekanizma ile işletmecilik sisteminin devamlı bir şekilde geliştirilmesi" ihtiyacından söz etmiştir. Aradaki aylar içinde yine işçi ve emeklilere sağlanacak olanaklardan bahsederken, haziran ayında Merkez Komitesinde yaptığı konuşmasında, bütün ekonomik aksaklıkların kaynağının, 1970'lerden bu yana izleniyor olan ekonomik politikalar olduğunu vurgulamış, böylelikle "Brejnev dönemine" de ağır bir darbe vurmuştur. Aynı zamanda, SSCB'de içki yasağı getirmiş ve kamusal alanlarda içki içmek, işyerine sarhoş gelmek, küçükleri içkiye teşvik etme gibi durumlara, ayrıca cumhuriyetlerin yönetimindeki suiistimal ve rüşvete karşı mücadele başlatmıştır. Bu cumhuriyetlerin başında, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Gürcistan gelmekteydi; söz konusu devletlerde rüşvet ve yolsuzluk bahanesi altında adeta bir kıyım uygulamıştır.¹⁶⁶

¹⁶³ M. Galeotti *The Age of Anxiety Security and Politics in Soviet and Post-Soviet Russia*, Longman, London, 1995, p. 60-61.

¹⁶⁴ Literatürde neden bu reforma gereksinim duyulduğuna ilişkin ekonomik sıkıntılardan Gorbaçov'un Amerikan ajanı olmasına kadar uzanan çeşitli akademik ve popüler değerlendirmeler mevcuttur.

¹⁶⁵ Fahir Armaoğlu, s. 458- 911.

¹⁶⁶ Fahir Armaoğlu, s. 457-458.

1986'da Brejnev dönemine ait olan iktisadi siyasete göre hazırlanan 12. beş yıllık (1986-1990) planın radikal bir şekilde değiştirilerek Komünist Partisi'nin Şubat-Mart 1986'da gerçekleşen 27. Kongresine sunulmuştur. Bu kongrede Gorbaçov, tam beş buçuk saat konuşurken, arada kapitalizm ile komünizm arasındaki ideolojik çatışmayı değerlendirmiş ve “çağımızdaki gerçeklerin temel eğilimlerini anlamak” gerektiğinden söz etmiştir. Bu bağlamda 9. (1971-1975) ve 10. (1976-1980) beş yıllık planların başarısızlığında bilimsel ve teknik gelişmelerin gerisinde kalmanın büyük rol oynadığını vurgulamıştır.¹⁶⁷

Mihail Gorbaçev Merkez Komitesinin Ocak 1987 yılsonunda yaptığı Genel Kurul toplantısında da sert bir konuşma yaparak, yine Brejnev dönemini ağır bir şekilde tenkit etmiş, parti hayatında reform ve demokratikleşme birlikte toplum hayatında da “geniş demokrasi” gerektiğini söylemiştir. Bu anlamda Gorbaçov gerekse devlet gerekse ekonomideki uyumsuzluğu hem de durgunluğu silkelemekle bir dinamizm getirmek istemiştir. Gorbaçov'un ikinci hamlesini Sovyetler Birliği kuruluşunun 70. yıldönümü dolayısıyla 7 Kasım 1987'de yaptığı konuşmasıyla gerçekleştirmiştir. Gorbaçov, konuşmasında konuyu Lenin'den başlayarak bugüne kadar, Rusya'da sosyalizmin gelişmelerini tahlil etmiş, “sosyalizme ikinci bir rüzgâr” estirmek için ekonominin yeniden yapılanması ve ekonomide reform ve demokratikleşmenin gerektiğini söylemiştir. Görünüşe göre Gorbaçov artık değişim konusunda kesin karar almış ve tartışmalar sadece parti seçkinleriyle kapı arkasında değil, tüm kamuoyuna duyulacak şekilde gelişmiştir. Bu olaylar önce hiç görülmemiş bir şekilde Sovyet insanlarını televizyon karşısına dikmiş ve artık herkes konuşmaya başlamıştır.¹⁶⁸ Şunu da belirtmek gerekir ki Sovyet devletinin içinde bulunduğu ağır durumdan kurtarmanın bir zorunluk olduğu, Brejnev'den sonra iktidara gelen Sovyetler Birliği İstihbarat Servisi'ni (KGB) 1967'den 1982'ye kadar yöneten Yuri Andropov tarafından da dile getirilmiştir. Andropov, Sovyet sisteminin özellikle ekonomik açıdan büyük bir sorun yaşadığını görmüş ve bu yönde bir reforma başlatmıştır.¹⁶⁹ Andropov'dan farklı olarak Mihail Gorbaçov bu sorunların mevcut siyasi sistem araçlarıyla çözülemeyeceği kanaatine

¹⁶⁷ Fahir Armaoğlu, s. 458.

¹⁶⁸ Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016, s. 429.

¹⁶⁹ Alesker Aleskerov, s. 236.

vararak, yeni bir yönetim tarzı benimsemeye karar vermiş ve bu reformların gerçekleştirilmesinin bir ekip işi olduğunu savunmuştur. Gorbaçov'un iktidara gelişinin ilk yıllarında görünürde göze çarpan bir yenilikler olmadığı gibi çarpıcı olaylardan biri olarak ta 1986'da Çernobil'de patlayan nükleer reaktörü olmuştur. Bu olay SSCB'de sayısız soruların patlak vermesine yol açmıştır. 1986 yılındaki parti konferansında konuşan Gorbaçov ekonomiyi kökten değiştirme ve iyileştirme çağrısında bulunsa da hiçbir sonuç alamamıştır. Yeni reform arayışlarından maksat, hayati öncelik taşıyan, ama çökme noktasına ulaşan Sovyet ekonomisini yeniden canlandırarak Batı ile rekabet edilebilir hâle getirmekten ve mevcut devlet bürokrasi sistemine hâkim olan yolsuzlukların önüne geçilerek yeniden yapılandırmaktan ibaret oluşmuştur. Fakat bu reformlarından beklenen hedeflerin gerçeğe dönüşmemesi, reformlarını boyut değiştirmesine, siyasi karakter kazanmasına ve derinleşmesine neden olmuştur. Gorbaçov, ileri sürdüğü "açıklık" (*glasnost*) ve "yeniden yapılandırma" (*perestroyka*) politikalarının önündeki bürokratik direnci kırıp halk desteği sağlama düşüncesiyle hareket etmiştir.¹⁷⁰ Yeni reformların başarıyla yürütülmesi için Halk Temsilcileri Kongresi tarafından Mihail Gorbaçov'a olağanüstü yetkiler verilmiştir. Gorbaçov, "perestroyka" ve "glasnost" ilkelerinin yanı sıra hukuk devleti "*pravovoye gosudarstvo*" (правовое государство) ilkesinin de devlete egemen olması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, Komünist Parti'nin de bu kurallara bağlı olması gerektiğini savunmuştur. Gorbaçov, SSCB tarihinde ülkede serbest seçimler düzenlenmesine karar veren ilk başkandır. Bu önerilerini Yüksek Sovyet'e de onaylatan Gorbaçov, gerçekleşmesini sağladığı seçimlerle Sovyetler Birliği'nde yeni meclisler oluşturmuş ve aşağıdaki önerilerde bulunmuştur:

1. Partide; parti sekreterlerinin ve bölge birinci sekreterlerinin gizli oylama ile ve ilgili parti teşkilatı tarafından seçilmesiyle onları seçen parti teşkilatlarına karşı sorumluluğu artırmalıdır.
2. Sovyetlere (yerel meclisler) yapılan seçimlerde; çok isimli seçim bölgelerinin oluşturulup, seçilecek üye sayısından daha fazla adayın ileri sürülmesiyle vatandaşların yerel düzeyde katılımı sağlanmalıdır.
3. İş yerlerinde; iş yeri müdürlerini, bölüm şeflerini ve işçi birlikleri liderlerini atama yerine, iş yerinin işçi konseyleri tarafından seçmekle çalışanlar motive edilmelidir.¹⁷¹

Ancak başlatılan reform çalışmaları, yıllarca baskı ve zulüm altında yaşamının etkisiyle kısa surede kontrol edilemeyen bir olguya dönüşmüş, ülkede hızla gelişen

¹⁷⁰ Mesut Hakkı Çaşın, s. 112.

¹⁷¹ Mesut Hakkı Çaşın, s.113.

karışıklık, belirsizlik ve istikrarsızlık ortamı hâkim olmuştur. Sonuçta merkezi idarenin ve Gorbaçov'un olağanüstü yetkilerinin kontrol altına alamadığı gelişmeleri meydana getirmiştir. “*Perestroyka*” ve “*glasnost*” siyaseti imparatorluğun dağılma sürecini önleyememiş, tam tersine hızlandırmıştır. Merkezi otoritenin gücünü ve etkinliğini kaybetmesi sonucu ülkeye hâkim olan belirsizlik ve istikrarsızlık ortamında, imparatorluğu oluşturan cumhuriyetler önce milli hâkimiyetlerini, daha sonra ise bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır.¹⁷²

Bu gelişmeler sonucunda da Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokratikleşme yönünde önemli değişme ve gelişmeler meydana gelmiştir. Bu ülkeler Batı'yla daha yakın, uyumlu ve tavizkar bir politika takip etmeye başlamıştır.

SSCB'nin bölünmesine doğru giden bu gidişatı önlemek amacıyla, 19 Ağustos 1991 tarihinde, Silahlı Kuvvetlerin, KGB'nin ve Polis Teşkilatının da karıştığı GKÇP (Olağanüstü Hal Devlet Komitesi) Gorbaçov'a karşı başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş ama bu girişim bertaraf edilerek darbeciler tutuklanmıştır. Yapılan bu darbeye katılanların sınırlı kalması, geniş kitlelerden destek sağlanamaması ve halkın şiddete karşı gelmesi, Sovyetler Birliği'nde demokratikleşme yönünde meydana gelen gelişmelerin toplumca benimsendiğinin ve geriye dönüşüm olmadığının açık bir örneği olarak tarihe geçmiştir.¹⁷³ Fakat yaşanan bu olayların etkisiyle Sovyetler Birliği ve yönetimin başındaki M.S. Gorbaçov, meşruiyetini kesin olarak kaybetmiştir. Bu doğrultuda 25-26 Aralık 1990 tarihlerinde, SSCB Yüksek Sovyeti Cumhuriyet Konseyi, birliğin feshine ilişkin bir bildirme kabul etmiştir. Gorbaçov, SSCB'nin cumhurbaşkanı olarak istifasını ilan etmiş ve 69 yıldır dünyanın ikinci kutbu olarak yaşayan güçlü devlet parçalanmış, dünya haritasında on beş yeni bağımsız devlet orta çıkmıştır. Birçok tarihçi ve analist, SSCB gibi büyük ve çok uluslu bir devletin silahlı çatışma olmaksızın barışçıl bir şekilde dağılmasını, o ülkenin halkları ve tarih için bir başarı olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁴

¹⁷² İlker Alp, “SSCB'den BDT'ye”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Cilt. 112, Sayı No. 336, Nisan 1993, s. 81-84.

¹⁷³ H. Yılmaz Çavuşoğlu, Osman Metin Öztürk, Fikret Hakkünden ve Ahmet Edem, “Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Gnkur. ATESE Bşk.lığı Yayınları, Yıl: 111, Sayı: 333, Ankara, Temmuz 1992, s. 43-44.

¹⁷⁴ SSSR qanday parchalangandi - qabohat saltanatining yo'qlikka yuz tutish sabablari (kun. uz), adresinden 19. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

2.5. Özbekistan'ın Bağımsızlığı

Bölgesel gücü ve ekonomisi bakımından bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Orta Asya devletlerinden en önemlileri Kazakistan ve Özbekistan'dır. Günümüzde Özbekistan bölgede öncü güç olmaya aday bir ülkedir. Her ne kadar komşusu Kazakistan kadar geniş ve doğal kaynaklara sahip değilse de bu bölgede en yoğun nüfusa sahip olması, ayrıca Kazakistan'a göre daha homojen nüfus yapısına sahip olması Özbekistan'a önemli avantaj sağlamaktadır. Özbekistan'ın başkenti Taşkent ise Orta Asya'da Türk kültürü ve uygarlığının çekirdeği olarak görülmektedir. Özbekistan iç zorluklara rağmen, bölgedeki başka devletlerden farklı tarzda ulus-devlet oluşturmaya çok yatkındır. Böyle bir durum Özbekistan'ı post-etnik modern milliyetçiliğin gelişmesinde lider yapmaktadır.¹⁷⁵

Özbekistan'ın bağımsız bir devlet olarak kalması Orta Asya için çok önemlidir. Özbekistan kendi bağımsızlık gününü resmi olarak Orta Asya'daki SSCB'den ayrılan devletlerle aynı dönemde ilan etmiş olsa da 1980'li yıllardan beri bu sürecin gelişmesinde çok etkili olmuştur. Söz konusu gelişimler neticesinde, 1989'da Özbek halkı bağımsız bir devlet kurmaya karar vermiş, 18 Haziran 1990 yılında halk tarafında seçilen milletvekilleri Bağımsızlık Bildirgesi'ni ilan etmişlerdir.¹⁷⁶ Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilanı parlamentoda coşkuyla karşılandığı sırada Rus asıllı bürokratlar bile yerinden kalkarak alkışa katılmışlardır. Fakat İslam Kerimov bildirgenin kabul edilmesinden memnun kalmamıştır.¹⁷⁷ Sonradan resmi olarak bağımsızlık günü Özbekistan'ın ilk cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından 31 Ağustos 1991 yılında ilan edilmiştir.¹⁷⁸ İlginç olanı şu ki bağımsızlığın ilan edilmesi sırasında milletvekillerinin hiçbiri bunu alkışlamamış, İslam Kerimov birkaç saniye alkış bekleyip durakalmış, ama yine de kimseden alkış duymayınca “neden alkışlamıyorsunuz” diyerek sormuştur.¹⁷⁹ Özbekistan'ın Bağımsızlık Günü konusunda Özbek aydınları ve resimleri

¹⁷⁵ Zbeigniew Brzezinski, s. 183 - 185

¹⁷⁶ Jahongir Mamatov, *Mustaqillik. 31 yil.* Hujjatli film | ULAR, belgesel, <https://youtu.be/25:35> dakika. 9.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

¹⁷⁷ Jahongir Mamatov, *IAK*, Morossvile, North Carolina, Lulu Press, Inc. 2013, p. 28.

¹⁷⁸ <https://genderi.org/ozbekiston-tarixi-1-ozbekiston-respublikasi-mustaqilligining-e.html>, adresinden 20. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

¹⁷⁹ Sonradan milletvekilleri ve aydınlardan bağımsızlığın hangi şartlarda ilan edildiği konusu sorulduğunda “İ. Kerimov'un kendisi bağımsız olmamız için en çok ayak direyen birisiydi ve biz tam bir sene önce Bağımsızlık Bildirgesi'ni nu kabul etmiştik ve bu tarihi dokuman sır gibi saklanıyordu.

arasında bu konunun halen tartışılmakta olduğu, gerçeklerin gün yüzüne çıkmasına kadar tartışılmaların devam edeceği görülmektedir.

19-21 Ağustos 1991'de Moskova'da gerçekleşen GKÇP'nin düşüşü İslam Kerimov tarafından kınanmıştır. Zira, Kerimov SSCB'nin kalmasından yana olmuştur. O sırada Hindistan'a ziyarette bulunan Kerimov ziyaretini yarıda bırakarak Taşkent'e geri dönmüştür. Taşkent'e geldiğinde parlamento tarafından kabul edilen bağımsızlık kararının ilan etmekten başka yolu bulunmayan Kerimov, birkaç gün devam eden tereddütten sonra muhaliflerine gerekçe vermemek maksadıyla Özbekistan'ın siyasi bağımsızlığını ilan etmek zorunda kalmıştır.

Ünlü gazeteci ve SSCB Halk Milletvekili olan Ahamadjon Muhtarov Özbek milletvekillerine, Moskova'dan ayrılmak ve Özbekistan cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi önerisinde bulunmuştur. Meclisteki konuşmaları duymazdan gelen Kerimov, oturumun ardından Muhtarov'u odasına çağırarak, SSCB bünyesinde kalacaklarını, çıkmayı düşünmediğini, aksi takdirde hiç kimsenin Özbekistan'a para vermeyeceğini söylemiştir.¹⁸⁰

Orta Asya cumhuriyetleri Asya ve Afrika'da bağımsızlıkları için mücadele eden sömürge devletlerden farklı olarak hürriyetlerini savaşarak kazanmamışlardır. Sovyetlerin içten çökmesi, ani ve beklenmedik bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu kargaşada siyasi bağımsızlıklarını kazanan beş devletin hiç birinde önemli bir muhalefet hareketi görülmemiştir; muhalefet şeklinde gelişiyor olan tek tük aydın ve sanatçılar da yerli yönetimin baskısı altında kalmıştır. Dışardaki gözlemciler göre, rekabet sadece Komünist Partisi içinde fazla otorite ve şahsi başarı kazanmak isteyen zihnen Ruslaşmış Orta Asyalı bürokratlar arasında geçmiştir. Orta Asyalı şehirli bürokratlarla, Rus yöneticiler arasındaki gerginlik çeşitli sebepler yüzünden hep sürmüştür. Mesela Moskova'dan gelen Rus yöneticiler yerli liderlere asla güvenmemişlerdir. Sovyet sistemine hizmet eden Ruslaşmış Orta Asyalılar, Ruslara değer Slav ırklarından ve Avrupalılardan daha fazla hassas tutum sergilemişlerdir. Ruslardan şahsi menfaat

İslam Kerimov ise milletvekilleri tarafından bir sene önce hazırlanan Bağımsızlık Bildirgesi'ni biraz değişik tarzda okurken biz de neye uğradığımızı şaşırılmıştık, çünkü bağımsızlık bir sene önce ilan edilmiş, bir kere olsa da halka duyurulmamış ve sonra "kaybedilerek" unutturulmuştu. İ. Kerimov Bağımsızlığı aniden ilan ederken, buraya kadar en çok ayak direyen adamın bu konudaki ilanını alkışlamak ve alkışlamamak ortasında kaldık" demişlerdir.

¹⁸⁰ Jahongir Mamatov, *İAK*, p. 9.

sağlayanların Sovyetler lehine askeri ve siyasi durumu değiştirmek için iş birliğine devam ettikleri görülmüştür.¹⁸¹ Orta Asya ülkelerinde Sovyetler Birliğinde kalmak için yapılan referanslarda “Beş İstan” memleketlerinin hepsi, neredeyse % 90’dan fazla oy vermiştir. Ancak bir sene geçmeden Boris Yeltsin’in Rusya’yı bağımsız bir memleket olarak ilan ettiğinden sonra çaresizce yapılan referanslarda yine % 90’dan fazla oy vererek bağımsız olmayı tercih etmişlerdir.

Özbekistan bağımsızlığının bir başka özelliği bağımsızlık sürecinde etnik çatışmaların ortaya çıkmasıdır. Özbekistan’da kilit noktalara oturtturulan Rus ve Ermeni asıllı yöneticiler etnik özleri bir olan ama SSCB’nin çeşitli yerlerinden sürülen ya da mecburi göçe tabi tutularak Özbekistan’a yerleştirilen hem de burada yaşıyor olan Müslüman milletlere karşı düşman algısı inşa ederek kanlı çatışmalara yol açmışlardır. 1989 yılda Fergana vadisinde Özbekler ve Ahıska Türkleri ile yaşanan kanlı olayların altında kilit görevlerde bulunan Rus ve Ermenilerin parmağı olduğu kesindir. Bunun daha bir ispatı SSCB tarihi boyunca Orta Asya memleketlerinin hiç birinde ve hiçbir zaman KGB başkanlığına yerli olan başkan getirilmemiştir. Bu makamlarda hep Rus ya da Ermeniler başkan olarak atanmışlardır.¹⁸²

21 Aralık 1991 yılında Almatı’da gerçekleşen BDT Deklarasyonu’nda SSCB’nin on bir devlet lideri katılmıştır. Anlaşmadan sonra düzenlenen basın toplantısında İslam Kerimov “bundan sonra Özbek vatandaşlarında iki pasaport olacak, birisi BDT ikincisi ise Özbek pasaportu” derken, “biz yine SSCB bünyesinde olacağız” düşüncesini dolaylı yoldan dile getirmiştir. O sırada Ukrayna lideri L. Kravçuk:

Buna benim bir eklemem olacak, yanı böyle olması mümkün değildir. Çünkü BDT bir devlet değildir, ancak biz iki devlet bu konuda anlaşmaya varırsak böyle olabilir, mesela Özbekistan’da yaşayan Ukraynalılara hem Özbek hem Ukrayna vatandaşı sıfatında pasaport verildiğinde biz de Ukrayna’da yaşayan Özbeklere öyle yapabiliriz.

demiştir. Bu bağlamda İslam Kerimov’un bağımsızlık konusunda net bir anlayışa sahip olmadığı, dahası bağımsızlığı içine sindiremediği görülmüştür.¹⁸³ Çok önemli

¹⁸¹ Bkz: J. Critchlow “Independence: How the Uzbek Party Apparatus broke Moscow’s Grip on Elite Recruitment?” Ed. *Soviet Central Asia, the Failed Transformation*, Westview Press, 1991.

¹⁸² <https://youtu.be/H8-0aBtNRG0>, adresinden 20.01.2023’te erişilmiştir. Özbek asıllı tarihçi ve yazar Fyodor Razzakov bu konuda araştırma yapmış ve tüm gelişimleri Politbüro yolsuzlukları: *Kızıl Özbekler İşi ve Reşidov’u Kurtarma: Andropov SSCB’ye Karşı*, kitaplarında dolaylı yazmıştır.

¹⁸³ Abdulla Kuvvatov, *Mustaqillik. 31 yil*. Hujjatli film ULAR, <https://youtu.be/xeyAnDgRz-A>, 54. Daqiqa, 9.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

noktalardan biri de Orta Asya ülkelerinin hala da Rusya'dan tam bağımsız olup olmadıklarıdır.

3. YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ BAĞLAMINDA RUSYA- ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ

3.1. Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini ve Orta Asya

Jeopolitiğin önde gelen kuramcıları arasında Avrasya'nın kontrolünü kazanabilmek için bu kıtanın hangi bölgesinde hâkimiyet kurulması konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu konuda önde gelen kuramcılardan biri de Harold Mackinder'dir. Kıtada egemenliğe ulaşmak için, yaşamsal sıçrama tahtaları olan (tüm Sibiry ve Orta Asya'nın büyük bir kısmını içerdiği belirtilen) Avrasya'nın "eksen bölgesi" ve daha sonra da Orta-Doğu Avrupa'nın "kalpgah" kavramını, şu ünlü söylemiyle sadeleştirmiştir: *"Doğu Avrupa'ya hükmeden, kalpgahı yönetir; Kalpgaha hükmeden, dünya adasını yönetir; dünya adasına hükmeden, dünyayı yönetir."* Rusya'nın varlığı, Sovyetler Birliği döneminde var olan ve sonrasında bağımsızlığa kavuşan devletleri önemli ölçüde etkilemiştir. Rusya bu alanlarda ilerledikçe jeopolitik açıdan daha hırslı olduğu açığa çıkmıştır. Rusya bu bağlamda eski gücüne kavuşursa, Batı ve Doğu'daki komşu devletleri etkileme gücüne sahip olacaktır.¹⁸⁴

Rusya güçsüzleşmesine karşın, hala bu bölgede en önemli jeopolitik oyuncu olmaya devam etmektedir. Rusya kültürel, sosyal, siyasal ve iktisadi alanlarda nüfuz ettiği Orta Asya bölgesine yönelik geliştirilen yakın çevre politikaları doğrultusunda bölgeye yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.¹⁸⁵ Zbeigniew Brzezinski'ye göre Rusya açısından Avrasya'nın Batı bölgesinde yer alan Ukrayna jeopolitik eksen olarak nasıl önemliyse, Doğu taraftan Orta Asya aynı şekilde önemlidir. Bu bağlamda, Ukrayna'nın bir bağımsız devlet olması Rusya'nın Avrasya İmparatorluğu hevesini köreltmektedir. Rusya Ukrayna olmaksızın imparatorluk uğruna çabalayacaksa, ağırlıklı olarak bir Asya imparatorluğunu seçecek demektir. Bu onun Orta Asya hamlesi için güç sarf edeceği anlamına gelmektedir. Rusya tarafından yapılan baskılar karşısında Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını düşünerek elbette ki mesafeli davranacaklardır. Orta Asya için dost olan dünya devletlerinin yanı sıra, Çin'in de bu baskıya karşı çıkacağı kuvvetle

¹⁸⁴ Zbeigniew Brzezinski, s. 61- 69.

¹⁸⁵ Erdal Düzdaban, *Bölgesel Kolektif Güvenlik Arayışları: Orta Asya Örneği*, Dok. Tezi, Kocaeli, 2020, s. 214.

muhtemeldir. Azerbaycan'ın 2020 yılında 44 gün süren Karabağ savaşından zaferle çıkması, Rusya-Ukrayna Savaşı, ayrıca Orta Asya devletlerinin bağımsızlık konusunda kararlı oldukları Rusya'nın ileriye dönük planlarında değişikliğe gideceğini muhtemel kılmaktadır. Orta Asya'nın jeopolitik anlamda ayakta kalması özellikle Özbekistan ve Kazakistan ekseninde daha da itibar kazanmaktadır.¹⁸⁶

Bağımsız Orta Asya devletlerinin dünya haritasından yeni bir devlet olarak yer alması, Rusya için güneydoğu sınırlarının bazı bölgelerinde kuzeye doğru bin milden fazla geri çekilmesi anlamına gelmektedir. Orta Asya'daki yeni devletlerin ise muazzam kapasiteye sahip doğal, enerjik ve maden kaynaklarıyla başka yabancı devletlerin ilgisini çekmesi açıklık kazanmıştır. Bunun dışında Orta Asya'daki devletlerde milliyetçilik olgusu daha da renkli hale gelirken İslamcı olmaları daha da netlik kazanmaya başlamıştır. Kazakistan'ın neredeyse yarı nüfusu Slav ırkından oluşurken, burada dinsel ve ulusal anlaşmazlıkların orta çıkma olasılığı gündeme gelmiştir. Etnik olarak homojen olan, 25 milyon topluma sahip olan ve bölge için lider konumunda olan Özbekistan ise bağımsızlık konusunda daha iddialı statüye kavuşmuştur. Üstelik bu bölgede doğum oranının da yüksek olması ileriye dönük avantaj sağlamaktadır. Bu çarpıcı değişimler Rusya'nın Orta Asya'daki çıkarlarını ciddi anlamda etkilemektedir.¹⁸⁷ Büyük sermayeye sahip kapitalist devletler, bu bölgeye yeni pazar ve sömürülecek yepyeni bir alan olarak, ayrıca dünya çapında üstünlüğünü kullanarak enerji paylaşımının mümkün olacağı bir pasta gözüyle de bakmaya başlamıştır.¹⁸⁸

Çöküşün başlangıcında Batı yanlısı siyasete önem veren Rusya Federasyonu, bu konuda eleştirilere maruz kalmaya başladıktan sonra Avrasyacılığa yönelmiş ve “yakın çevre” politikası Rusya için öncü görüş durumuna gelmiştir. Zbigniew Brzezinski'ye göre Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik “yakın çevre” hamlesinin Türkiye'yi hesaba katmadan gerçekleşmesi imkansızdır. Rusya'nın 1993 yılında kabul ettiği yakın çevreye yönelik resmi dış politikasıyla birlikte Türkiye'yi bölgeden uzakta tutmaya çalışmıştır. Bu doktrinle eski Sovyet coğrafyasında yaşamsal çıkarlara sahip olduğunu vurgulayan

¹⁸⁶ Zbigniew Brzezinski, s. 72-74.

¹⁸⁷ Zbigniew Brzezinski, s. 129-137.

¹⁸⁸ Bahaddin Yazıcı, *Sıcak Nokta: Orta Asya Orta Asya'da Yeniden Yapılanma ve Terör*, Ozan Yayıncılık LTD, İstanbul, 2003, s. 9.

Rusya, yakın çevresinde güvenlik kuşağının oluşturulması ve Rusya'nın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini açıklamıştır.¹⁸⁹

Rusların Türklere yönelik husumetinin köklere eskilere uzanır. Rus medyası ve şovenist politikacıları Türkiye'nin Orta Asya'da kontrolü ele almak için kararlı olduklarını ve bunun Rusya için bir tehdit olarak algıladıklarını dile getirmektedirler. Türkiye ise uzun zamandır Rusya baskısı altında kalan Orta Asyalı soydaşlarının özgürleşmesinden yana bir tutum sergilemiştir.¹⁹⁰ Şunu da belirtelim ki Türkiye; Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmasına rağmen bu gelişmelere hazırlıksız yakalanmıştır. Oysa Batı devletleri bölgeyle ilgili çalışmalarını 1950 yıllardan bu yana sürdürmüşlerdir.¹⁹¹

1993'te Özbekistan dışişleri bakanı olarak görev yapmış Sadık Safoyev'e göre bağımsızlığın ilk yıllarında Türkiye Orta Asya devletlerine (bizzat Özbekistan'a) önemli destek sağlamış, o zamanın para değeriyle 650 milyon dolarlık yardım etmiştir.¹⁹² Yakın Çevre Doktrini bağlamında Moskova'nın, Orta Asya'daki yeni cumhuriyetlerde ordu bulundurma konusundaki uğraşları Rusya Federasyonu'nun bu alanlarda jeopolitik niyetleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Rusya, Kazakistan'a Rus üslerini kabul ettirme konusunda siyasi ve mali baskı uygulamaktan kaçınmamıştır. Bunun yanı sıra Tacikistan'da gerçekleşen sivil savaş, bu ülkede askeri üs bulundurma konusunda Rusya'nın elini kuvvetlendirmiştir.

Rusya Orta Asya'da imparatorluk sonrası ilişkilerinin zayıflamasından dolayı burada bulunan devletlerin güçsüz bir duruma düşeceği ve sonradan bu devletleri BDT komutasına bağımlı kılma beklentisiyle yola çıkmıştır. Rusya bu maksadına yetmek için Orta Asya'daki devletlere kendine özgü ordu kurmalarını, ana dillerini kullanmalarını (bu konuda Özbekistan'da şimdiye kadar sorun olduğunu yukarıda belirtmiştik) ve Arabistan veya Akdeniz'e çıkışları olan boru hatlarını engellemeye çalışmışlardır. Bunun arka planında yatan tek neden Orta Asya'yı kontrol altında tutmak olmuştur.

¹⁸⁹ A. Sait Sönmez, "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 27, 2010, s. 1-2.

¹⁹⁰ Zbigniew Brzezinski, s. 161-191.

¹⁹¹ Bahaddin Yazıcı, s. 9.

¹⁹² https://youtu.be/fba_1rY22yY adresinden 11.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

Rusya'nın bu siyaseti hedefe ulaştığı zaman, Orta Asya ülkelerinin dış ilişkilerini kontrol altına alacağı düşünülmüştür. Bu hususta Özbekistan sonradan yani, 2005 Andican olaylarından sonra enerji kaynakları ihracatı konusunda tamamen Rusya'ya bağlı kalmıştır. Batı baskısı ve yaptırımlarıyla karşı karşıya kalan İslam Kerimov Rusya ile anlaşmış, enerji kaynaklarını satabilmek için Rusya'yı aracı olarak görmüş ve ondan yardım istemiştir.

Rusya açısından en büyük sınır komşusu olan Kazakistan öncelikli ve çekici bir hedeftir. Rusya ve Kazakistan arasındaki sınır çizgisi 7,644 kilometredir; bu sınır hattı uzunluğuna göre dünyada ikincidir (ilk sırada ABD-Kanada sınırı yer almaktadır).¹⁹³ Bu sınır hattı eski Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasındaki eski idari-bölgesel sınırın aynısı olması bakımından dikkat çekmektedir. Kazakistan'ın etnik açıdan hassas olması Rusya'nın lehine bir durumdur. Kazakistan'ın Rusya'ya siyasi açıdan bağımlı kalması, Kırgızistan ve Tacikistan'ı kendiliğinden Moskova'ya bağlayacaktır. Bu durum ise Özbekistan ve Türkmenistan için Rusya'nın jeopolitik baskısı altında kalmasını sağlayacak bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Orta Asya bölgesindeki devlet yönetimlerinin otoriter olduklarını hesaba katarsak, ülke liderleri arasındaki iyi ilişkiler Rusya'nın yakın çevre politikası açısından negatif bir durumdur. Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Tacikistan cumhurbaşkanlarının birbirlerinden çok da hoşlanmadıkları herkesçe bilinirken, bu liderler arasındaki çekişmelerin Moskova tarafından kullanıldığı bir realitedir. Netice itibarıyla bu liderler söz konusu realitenin farkına vararak bağımsızlıklarını korumak adına iş birliği yapma sathına geçmişlerdir.¹⁹⁴ 1990 sonrasında Rusya Federasyonu'nun bu coğrafyada takip ettiği siyaset, askeri güvenlik, ekonomik işbirliği ile nüfus ve dil politikaları üzerinden yürütülmüştür. Boris Yeltsin döneminde ilişkilerde bir gerileme söz konusu olsa da iktisadi gücün artmasına paralel olarak Rusya, bölge devletleriyle ortaklığını geliştirerek askeri ve ekonomik varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Askeri alanda KGAÖ, iktisadi anlamda ise Avrasya Ekonomik Ortaklığı gibi yapılar "Putin doktrini" olarak adlandırılan siyasetin unsurları olarak gerçekleşmiştir. Bununla beraber

¹⁹³ <https://www.statista.com/statistics/1103985/border-length-between-countries/> adresinden 11.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

¹⁹⁴ Zbeigniew Brzezinski, s. 200-204.

alandanda Rus dili meselesi bir devlet politikası olarak zorunlu hale getirilmiştir.¹⁹⁵ Rusya Federasyonu için Orta Asya'nın önemi, hem bölgenin imkânlarından (doğal kaynakları, ucuz işgücü, ulaşım güzergâhları), hem oluşturduğu tehditlerinden (uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, radikal dinci grupların faaliyetleri, istikrarsız Afganistan), hem de diğer büyük güçlere yakınlığından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁶

3.2. İslam Kerimov Dönemi Özbekistan'ın Dış Politikası

İslam Abduganieviç Kerimov (Özbekçe: İslom Abdug'anievich Karimov) 30 Ocak 1938, Semerkant'ta doğmuştur. 29 Aralık 1991'da halk oylamasıyla bağımsız Özbekistan'ın ilk devlet başkanı olarak göreve başlamıştır.¹⁹⁷ Bağımsızlık sonrası yapılan seçimde oyların % 86'sını alarak, bu tarihten hayatının sonuna kadar cumhurbaşkanı olarak kalmıştır.¹⁹⁸ Fakat bu rakamın gerçeği yansıtmadığı, seçimin ardından pusulaların Kerimov lehine değiştirildiği, böylelikle seçimlere hile katıldığı, gerçekte "Erk" muhalefet partisi lideri, muhalif aday Muhammed Salih'in seçimleri kazandığı yönündeki iddialar bugün de devam etmektedir. O dönemde seçim komisyonu başkanı olarak görev yapan gazeteci ve devlet adamı Şarof Ubaydullayev 2021 yılında Ozodlik (Özgürlük) radyosunu verdiği röportajında seçimlere hile katıldığını doğrulamıştır.¹⁹⁹ İslam Kerimov'un babası Abdugani Kerimov (1894-1967), annesi Senaber Kerimova (1902-1982) Semerkant'taki bir fabrikada çalışmışlardır.²⁰⁰ İslam Kerimov 1965'te Ukrayna asıllı Natalya Petrovna Kuçma ile evlenmiş ve bu evlilikten bir erkek evladı (Pyotr) dünyaya gelmiştir. Fakat bu evlilik kısa sürmüş ve çift 1970'te boşanmıştır. İkinci evliliği Tatar asıllı Tatyana Kerimova ile olmuş ve bu evlilikten Gülnara ve Lola isimli kızları vardır. İslam Kerimov aslen Tacik'tir, ama resmiyette

¹⁹⁵ Ainur Nogayeva, *Yeni Dünya Düzeninde Orta Asya Bölgesinde Rusya, ABD ve Çin Arasında Stratejik Denge Arayışları*, s. 124.

¹⁹⁶ Anna Matveeva, "Return to Heartland: Russia's Policy in Central Asia", *International Spectator*, Cilt: 42, Sayı: 1, s. 43-62.

¹⁹⁷ Jahongir Mamatov, *İAK*, 2013, s. 2.

¹⁹⁸ Nasiba Yusupova, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye – Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış: 1991-2016*, Yük. Lis. Tezi, Antalya, 2022, s. 31.

¹⁹⁹ <https://youtu.be/ha2stPaWxc8> adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir, 1-2 dak.

²⁰⁰ <https://m.kun.uz/news/2018/10/14/islom-karimovning-otasi-akida-malumot-berildi> adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

Özbek olarak gösterilmiştir. Ana dili Tacikçe olan İslam Kerimov Rusçayı da ana dili gibi konuşmuş ve Özbekçeyi sonradan öğrenmiştir.²⁰¹ İslam Kerimov 1964'ten Komünist Partisi üyesi olmuştur. Kariyerine önce Taşkent'teki Çkalov Uçak Fabrikası'nda mühendis yardımcısı olarak başlayan İslam Kerimov, 1983-1986 yılları arasında Özbekistan SSCB'nin Maliye Bakanı, Devlet Planlama Komitesi Başkanı ve Başbakan Yardımcısı görevlerinde bulunmuştur. Adı yolsuzluk ve rüşvete karıştığı için 11 Ağustos 1984'te KGB tarafından Mayıs 1987'ye kadar gözaltı hapsinde tutulmuştur. 1986-89'da Özbekistan Komünist Partisi'nin Kaşkaderya Vilayet Komitesi Birinci Sekreteri ve Haziran 1989'dan Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin Birinci Sekreter görevine seçilmiştir. 24 Mart 1990'da Özbekistan SSC Ali Sovyeti (parlamento) toplantısında Özbekistan SSC Cumhurbaşkanı Başkanı olarak seçilmiş ve 31 Ağustos 1991'de Özbekistan'ın bağımsızlığını resmen ilan eden yönetici olarak tarihe girmiştir.²⁰²

Bağımsız Özbekistan'ın ilk cumhurbaşkanı olarak bilinen İslam Kerimov, Özbekistan Devlet Bağımsızlığı günü 25. yıldönümü bayramından bir gün sonra, 2 Eylül 2016 yılında, Cuma gününde vefatı hakkında resmi ilan verilmiştir. İslam Kerimov öldüğünde eski Sovyet cumhuriyetleri arasında en yaşlı liderdi (ondan sonra sadece iki yaş farkla Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev geliyordu). İslam Kerimov'un siyasi mirası bugün her ne kadar açık şekilde tartışılmasa da yakın zamanda bu durumun değişeceği kuvvetle muhtemeldir. Sovyetler sonrası Rusya Federasyonu'nun ilk cumhurbaşkanı olarak görevde olan Boris Yeltsin'in aksine İslam Kerimov hiçbir zaman liderlik yaptığı ülkede derin siyasi ve iktisadi ıslahatlar yapmamış, bilakis siyasi merkezizetçiliği ve otoriterliği savunmuştur. İslam Kerimov devlette hızlı fiyat liberalizasyonundan kaçınmış, özelleştirme politikasını reddetmiş ve büyük ölçüde ulusal egemenliği güçlendirerek uluslararası ekonominin etkisinden korunmaya dayalı dış politika izlemiştir.²⁰³

Yukarıda bahsi geçen ve Kerimov'un cumhurbaşkanı makamına oturmasını sağlayan 29 Aralık 1991 seçimlerinden sonraki dönemde, siyasi kariyerinin önemli

²⁰¹ Jahongir Mamatov, *IAK*, p. 2.

²⁰² <https://www.haberler.com/islam-kerimov/biyografisi/>, adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

²⁰³ Bernardo Teles Fazendeiro, "Uzbekistan's Defensive Self-Reliance: Karimov's Foreign Policy Legacy", Oxford University Press, *Journal of International Affairs* No: 93, 2, 2017, p. 409.

kırılma noktalarından biri 1995'te yapılan tartışmalı referandum olmuştur. Bu referandumla görev süresi 2000 yılına kadar uzatılırken 9 Ocak 2000'de, tek ve zayıf rakibe karşı (muhalif aday ismi Prof. Abdulhafız Calolov) yarıştığı devlet başkanlığı seçimlerin % 91.9 ile kazanmıştır. Zaten seçimlerin kendisi siyasi bir mizahtır; muhalif aday bu seçimde rakibi olan İslam Kerimov'a oy verdiğini açıklamıştır. Bu açıklama Kerimov'un öfkesine neden olmuş; o günden sonra adı geçen Calolov'un ismi hiçbir yerde duyulmamış ve söylenmemiştir. Kerimov bu tür olayların tekrarlanma ihtimalinden çekinmiş olmalı ki sonraki seçimlerde ona muhalif aday olmaksızın, sadece anayasa maddelerini değiştirerek (ayrıca, anayasaya aykırı olarak) ömrünün sonuna kadar görevinde kalmayı başarmıştır. Özbekistan'daki seçimler Sovyetler Birliği döneminde Stalin'in düzenlediği seçimlerine çok benzetmesiyle de ün kazanmıştır.²⁰⁴

İslam Kerimov 27 Ocak 2002'de, cumhurbaşkanlığı süresini 5 yıldan 7 yıla uzatan ikinci bir referandumla istediği sonucu alabilmiştir. Bu uzatma 2011'de devlet başkanlığı süresini yine 5 seneliğine kısaltmakla değiştirilmiştir. Uzmanlar, bu değişikliğin 2014'te yeniden adaylığını koymak için tasarlandığını yazmışlardır.²⁰⁵

1991'den bu yana Özbekistan'da şekillenen siyasi rejim sert, otoriter, aynı zamanda özgün bir yapıya sahip olup adeta İslam Kerimov'un adıyla pekiştirilmiştir. Özbekistan'ın iç politikada izlediği sert tutum toplumsal yapıyla ilişkilendirilen bazı tehdit unsurlarıyla dış politikadaki içe kapalı olan bölgesel faktörlerle açıklanmaktadır. Bu faktörlerin farklı algısı Sovyet sonrası dönemin dış siyasetinde bir takım paradoksal durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özbekistan'ın dış siyasette bazen kapalı bazen iş birliğine açık şekilde ilerlemeye çalıştığını dikkate alırsak, bu çizginin genel anlamda âtil bir görünüm sergilediğini söyleyebiliriz. Dış siyasette dikkat çeken en önemli özelliklerden birisi de İslam Kerimov'un ölümüne kadar süren Türk Dünyası bağlamında uygulamaya konan iş birliği projelerine mesafeli davranması olmuştur.²⁰⁶

İslam Kerimov bağımsız hareket ederek diğer bölge ülkelerinden farklı bir dış siyaset izlemiştir; çıkarları doğrultusunda güçlü ülkelere yaklaşırken onların tamamen güdümü altına girmemeye çalışmıştır. Bağımsızlık sonrası Rus etkisinden kurtulmak için Moskova'ya uzak durarak ABD ile ilişkileri geliştirmiş ancak ABD'nin

²⁰⁴ Daron Acemoğlu, James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü*, 62. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 374-375.

²⁰⁵ https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan/2011/12/111205_latin_uzbek_president_short_term adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

²⁰⁶ Bkz: Ali Asker, "Özbekistan Cumhuriyeti: Dış Siyasette Yön Arayışları ve Dönüşüm Eğilimleri (1991-2021)", İçinde: *Modern Dünyada Türk Cumhuriyetleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2023 (ss. 189-220).

Özbekistan'ı tamamen etkisi altına almasına izin vermemiştir. ABD ile yakınlık fazla olunca bu sefer Rusya'yla ilişki kurmaya başlamıştır.²⁰⁷

Özbekistan, SSCB dağıldıktan sonra Rusya'dan uzaklaşmaya çalışmış olsa da tam manasıyla ilişkisini koparamamıştır. Çünkü Orta Asya'da ona yardım edebilecek tek gücün Rusya olduğunun farkında olmuştur. İslam Kerimov muhalefetten tehdit algıladığı durumda iktidarını korumak için Rus ordusunun ona yardım edeceğini içeren gizli anlaşma bile yapmıştır. Ancak bağımsızlık meselesinin ön planda olması sebebiyle Rus askeri üssünün Özbekistan'da yerleşmesine izin vermemiştir. Aynı zamanda o dönemde kurulan BDT'ye üye olmuş olsa da sıkı temas kurma konusuna sıcak bakmamış ve Rusya'nın BDT'nin askeri gücünü kullanarak bu ülkeler üzerinde etki kuracağından endişe etmiştir. Rusya'nın bölgede askeri güç olmasını istememesinden dolayı BDT Dış Sınırlarının Savunması Hakkındaki Antlaşmayı da imzalamamıştır.²⁰⁸

Rusya öncülüğündeki ekonomik örgütlere katılmamak için BDT bünyesinde kurulan 1996 yılındaki Gümrük Birliği, 2000 senesindeki Avrasya Ekonomik Birliği, 2007'deki Avrasya Gümrük Birliğine de katılım sağlamamıştır.²⁰⁹ Ülke 2012'ye kadar KGAÖ üyeliğini korumuş ancak 2012'de örgütten tekrar ayrılmıştır.²¹⁰ 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan'daki istikrarsız ortamdan endişe duyan Kerimov, ABD önderliğinde Afganistan'a yapılacak harekâtın en kuvvetli destekleyicisi olmuş ve ülkesinde Amerikan askeri üssünün kurulmasına izin vermiştir. 2005 senesinde yaşanan Andican olaylarında insan hakları ihlalleri sebebiyle ABD'nin eleştirilerine maruz kalınca ABD'den uzaklaşıp tekrar Rusya ve Çin'le iyi ilişki kurmaya başlamıştır.²¹¹

İslam Kerimov'un Türkiye ile olan ilişkisi de önemli konulardandır. Muhalefet parti başkanı Muhammed Salih'in Türkiye'ye sığınması ve Kerimov'un da Salih'i geri istemesine karşın Türkiye'nin geri vermemesi, Andican olaylarında insan hakları

²⁰⁷ A. Sait Sönmez, "Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, s. 397.

²⁰⁸ Özlem Kader, "Kerimov Yönetiminde Özbekistan'ın İç ve Dış Politikasının Analizi (1991-2012)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt:4, Sayı:1, (ss.29-51), s. 43.

²⁰⁹ A. Sait Sönmez, "Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler", s. 396.

²¹⁰ Kamal Kusaev, *Özbekistan-Rusya İlişkileri (1991-2019)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2020, ss. 38- 75-76.

²¹¹ Dilmaç Turhan, *Özbekistan'da Ulus Kimlik-Dış Politika İlişkisi*, Ötüken Neşriyat A.Ş. 2019, s. 141.

ihlalleri yüzünden Türkiye'nin olumsuz tavır sergilemesi Kerimov'un hoşuna gitmemiştir.²¹²

İslam Kerimov'un başkanlık yaptığı ilk dönemlerde Özbekistan, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, BM ticaret ve Kalkınma Konferansı Grubu vb. dâhil olmak üzere BM'nin bir dizi uzman kurumlarıyla geniş işbirliği yapmıştır. Ayrıca Özbekistan Cumhuriyeti, BM'nin uzman kurumları – Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Çocuk Fonu, Uluslararası Olimpiyat Komitesi, Uluslararası Otomotiv Sanayicileri Birliği ve 26 Ekim 1993'te BM vekâletince UNESCO kurumuna üye olduğu gibi diğer kuruluşların da üyesi olmuştur.²¹³

Bernardo Teles Fazendeiro İslam Kerimov dönemini “savunma amaçlı özgüven” şeklinde karakterize ederken, onun dış siyaset çizgisinde takip ettiği taktik ve stratejik yaklaşımlarına ilişkin şu tespitlerde bulunmuştur:

Küresel çapta; uluslararası arenada siyasi statü eşitliğe dayalı siyaset izlemek, dolayısıyla hegemonya gündemini aktif olarak destekleyen veya (öyle görünen) devletlere derin şüpheler besleyen şekilde bir politika yürütmek. Orta Asya'da; a) Hemen hemen tamamen ikili ilişkilerin takibine odaklanmak; b) Uluslararası imajını savunurken uzlaşmacı bir tavır yerine saldırgan bir tavırla hareket etmek; c) İktisadi taraftan kendi kendine yeterli olmaya dayalı bir siyaset izlemek; d) Yayılımcı bir ideolojiyi benimsemekten kaçınmak.²¹⁴

Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan en başta gelen pamuk üreticilerindendi. Ülke ihracatının % 45'ini oluşturan pamuk, Sovyet sonrası dönemde Özbekistan için en kıymetli üründü. İslam Kerimov ve hükümeti için de bu mahsul çok değer tutan bir ürün olarak biliniyor; ayrıca bu ürünün Sovyetler döneminden kalan tekelcilik ve baskıyla toplanması değişmeden devam etmiştir. Özbekistan'da pamuk ve pamuk toplama işi çok ağır ve zahmetli bir işi olarak görülmüştür. Pamuk toplama makineleri geliştirilmiş olsa da makinada toplanan pamuk çok kalitesiz olduğu için insan kaynağına her zaman

²¹² Özlem Kader, “Kerimov Yönetiminde Özbekistan'ın İç ve Dış Politikasının Analizi (1991-2012)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt:4, Sayı:1, s. 46.

²¹³ Orif Ayupov, *Dunyo, Siyosat, Jamiyat*, Ziyo nashriyoti, 10 - nashr, Guliston, 2019, s. 119.

²¹⁴ Bernardo Teles Fazendeiro, s. 409.

ihtiyaç duyulmuştur. Pamuk toplama mevsimi eylülünden başlayarak ekim - kasım sonuna kadar (Sovyetler Birliği döneminde hatta geç aralık ayına kadar) devam eder, tüm üniversite ve okullar kapatılarak öğrenciler pamuk toplamaya mecbur edilirdi. 2006 yılı verilerine göre okullarda okuyan 2,7 milyon çocuk bu işe yönlendirilmiştir. Onların toplaması gereken tüm kotalar Kerimov tarafından kaymakamlıklara iletilmiştir. Bu kotalar çocukların yaşına göre 20 ile 60 kg arasında değişmiştir. Angaryadan çıkar sağlayanlar Özbek pamuğunun de facto kralı olan İslam Kerimov'un öncülüğündeki siyasi seçkinler oluşmuştur.²¹⁵ Bu geleneksel alışkanlık Özbekistan'ın gelişmesi için yardım etmemiş, bilakis devletin itibarını kötü yönde etkilemiştir.

Merkezi iktidarı güçlendiren ve mutlak anlamda elinde bulunduran İslam Kerimov, Özbekistan'ı otoriter bir hüviyete bürümüştür. Bu bağlamda Özbekistan içinde ve dışında iyi tanınan Özbek asıllı siyaset bilimcisi K. Rabbimov'un tabirince, Özbekistan geleneksel olarak güçlü merkezîleşmiş devlet olarak gelmiştir. Bu manada güç sistemlerinin aşırı derecede merkezîleşmiş olması geçiş dönemlerinde istikrar sağlamakla birlikte genel olarak devletin gelişimini yavaşlatmış hem de ülkenin bölgesel etkisini ve küresel rekabet gücünü azaltmıştır.²¹⁶

Sovyet sonrası diğer ülkeler gibi Özbekistan'da da piyasa ekonomisi ve demokrasinin gelişimi beklenmiştir. Fakat siyasi ve ekonomik alanda beklenen dönüşümler gerçekleşmemiştir. Siyasi meslek hayatına Sovyetler Birliği döneminde Komünist Parti üyeliğiyle başlayan İslam Kerimov 1989 yılının sunduğu fırsatlar ve 1991 yılında güvenlik güçlerinin kollamasıyla bağımsız Özbekistan devletinin ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmeyi başarmıştır. İslam Kerimov iktidara geldikten sonra bağımsız ve siyasi muhaliflere yönelik çok sert tedbirler almış ve onları dağıtarak, hapis ya da sürgüne göndermiş, özgür basın ve sivil toplumlar kuruluşlarına izin verilmemiştir. Artan politik baskılara karşı 13 Mayıs 2005 yılında gelişen Andican isyanında 750 ya da daha fazla gösterici asker veya polisler tarafından öldürülmüştür çıkmıştır.

İslam Kerimov dönemindeki Özbekistan son derece sömürücü siyasi ve iktisadi kurumlara sahip olan bir ülkeye dönüşmüş, bu kadar yer altı ve yer üstü maden ve açık kaynaklara sahip olduğu halde çok yoksun memleketler sırasında yerini almıştır. Bu

²¹⁵ Daron Acemoğlu, James A. Robinson, s. 373-374.

²¹⁶ https://t.me/KamoliddinRabbimov_rasmiy, adresinden 13. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir. Post tarihi 24. 10. 2022.

dönemde nüfusun üçte biri yoksulluk sınırında yaşamış ve kişi başına ortalama yıllık gelir 1000 dolar civarında olmuştur. Kalkınma verilerinin tamamının kötü olmadığı, örneğin, Dünya Bankası verilerine göre nüfusun okuma yazma ve okula katılma oranının yüzde yüz olduğunu da belirtmek gerekir. Fakat bu gösterge Sovyetler döneminden kalma bir miras olarak devam etmiştir. Bunun yanı sıra İslam Kerimov basını denetim altında tuttuğu halde, interneti de sansürlemiş, rejim politikasına aykırı düşünceler içeren kitapları da yasaklamıştır. Bu kadar zengin kaynaklara rağmen, yüzbinlerce genç kız ve erkek Rusya, Kazakistan, Türkiye, Güney Kore ve başka ülkelere, arkada bıraktığı ailesini geçindirmek için gurbetçi olarak yol alırken, bağımsızlık sonrasında kendilerini yeni ekonomik ve politik seçkinlere dönüştüren İslam Kerimov ailesi ve eski komünist ahabları inanılmaz derecede zenginleşmiş, Kerimov ailesi ve yeni koşullara ayak uyduran ve Sovyetler Birliği döneminden kalan yakın çevresi Özbekistan'ı yolsuzluk ve rüşvet batağına batırmıştır.²¹⁷ Bu bağlamda İslam Kerimov, Sovyet döneminden kalan ve kendisi için alternatif olabilecek elitleri baskı altına alarak onları mahvetmek (öldürmek) için güçlü araçlar sunabilen kurum ve tesislerin kontrolünü elinde bulunduran İslam Kerimov Sovyetler Birliği içinde yaygın olan sömürücü kurumları aynen devralmıştır. Sovyetlerin bu mekanizmaları Çarlık döneminden tevarüs etmiştir.²¹⁸

İslam Kerimov döneminde Özbek halkı içinde hayır işleri, ağır günlerde birbirlerine yardım elini uzatmak, insanlar için kolaylık yaratmak, vatandaşlar ve devlet kurumlarının karşılıklı iletişimimi, ayrıca karşılıklı şekilde nezaket ve lütuf olarak bilinen insani hususlar çok ender görülmüştür.²¹⁹ Her kes suskun ve içinden geçenleri ifade etmeye korkmuştur. Dolayısıyla, İslam Kerimov döneminde Özbekistan koyu bir otokratik devlete dönüşmüştür. Dünya basınında ağır otokrat devletler sıralaması içinde Özbekistan'dan önce sadece Kuzey Kore vardır.

İslam Kerimov çeyrek yüzyıldan fazla iktidarda kalmışken, kendisinin insani ve siyasi zirvesini çoktan geçmiş, 75 yaşı karşılamış olsa da hala çağımızın en sert diktatörü olarak kalıyor mu ya da artık hiçbir şeyin üstünden kontrol yapamayan bir şahıs mı olduğunu anlamak zordur... İslam Kerimov dönemi Özbekistan tarihi için en ulu maksatlar ve en acı

²¹⁷ Daron Acemoğlu, James A. Robinson, s. 373-376.

²¹⁸ Daron Acemoğlu, James A. Robinson, s. 380- 381.

²¹⁹ <https://t.me/AsanovEldar>, kanalından 14. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir. Post tarihi 14. 01. 2023

gerçekler olarak tarihe girmiştir. Gerçekte İ. Kerimov artık memlekette olan bitenlerden bihaber kalmış ve ona sadece kendisinin beğeneceği haberler sunulmuştur.²²⁰

İslam Kerimov döneminde her alanda onun ismi ve resmi ön planda tutulmuştur. Birbirini sorgulamak ve izlemek için karşı karşıya konulan ve devletin temelini oluşturan güç ve kurumlar mücadelesinde MXX (KGB) ön plana çıkarken orantısız güç kullanımında serbest davranmış ve Özbekistan için sorun teşkil eden bir kurum haline gelmiştir. Özbek siyaset bilimci K. Rabbimov'un tabirince "*İslam Kerimov dönemi Özbek halkı ve devleti için kaybedilen ve hibe edilen yıllardır.*" İktidarı döneminde en çok konuşulan ve her zaman ön planda tutulan bir isim olan İslam Kerimov'un adının zikredilmesi artık çok ender görülen olaydır.²²¹

3.3. Şevket Mirziyoyev Dönemi: Yeni Özbekistan Stratejisi

Kerimov'un beklenmedik ölümünden sonra geçici olarak göreve gelen Şevket Mirziyoyev'in cumhurbaşkanı olacağına dair haberler yayıldığı sırada, bundan sonra nasıl bir yol izleneceği konusunda analizler yapılmaya başlanmıştır. Bazı tahlilciler 2003 yılından bu yana başbakanlık görevini yürütmekte olan Şevket Mirziyoyev'in Moskova'da oturan seçkinlerle olan şahsi yakınlığından yola çıkarak bundan sonra Rusya'ya daha da yakınlaşma politikasını izleyeceğini, ya da Kerimov'un yolundan giderek Türkmenistan gibi içine kapanacağı hakkında tahminlerde bulunmuşlardır.²²² 4 Aralık 2016 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve cumhurbaşkanı görevini geçici olarak vekâleten yürüten Mirziyoyev ülkenin yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Şevket Mirziyoyev, seçimde % 88,61 oy alarak Özbekistan cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir. 24 Ekim 2021 tarihinde gerçekleşen bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçiminde de seçmenlerin % 80,12 oyunu alarak ikinci kez Özbekistan Cumhurbaşkanı olarak görevini sürdürmektedir.²²³

²²⁰ https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2013/01/130130_latin_karimov_kislov, adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

²²¹ <https://www.amerikaovozi.com/a/4546078.html>, adresinden 14. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

²²² Timur Dadabayev, "Uzbekistan as Central Asian Game Changer? Uzbekistan's Foreign Policy Construction in the Post-Karimov Era", *Asian Journal of Comparative Politics*, 2018, No. 2 (20): p. 1-14.

²²³ Nasiba Yusupova, s. 31.

İslam Kerimov sonrası dönemde Özbekistan’da yaşanan dönüşümler birkaç açıdan dikkat çekmektedir. Bunlar: 1) Ülke içi siyasi rejimin yumuşatılması 2) Denge politikasının izlenmesi 3) Türk Devletleri iş birliği ve entegrasyon sürecine katılım. Bu siyasetin mimarı İslam Kerimov’un vefatından sonra iktidara gelen Şevket Mirziyoyev’dir. İslam Kerimov döneminde başbakanlık görevinde bulunan Şevket Mirziyoyev, ülkenin iç ve dış siyasi gündemine hâkim ama çok nadir göze çarpan hatta hiç göze çarpmayan bir siyasetçiydi. Ülkenin içe yönelik baskıcı, dışa yönelik soyutlayıcı bir politikanın ulusal çıkarlara aykırı olduğunu düşünerek her iki istikamette mühim değişimlerin önünü açmıştır. Her ne kadar seçimlerin ardından parlamentoda yaptığı ilk resmi konuşmasında “*Kerimov hükümeti tarafından belirlenen güvenlik sınırları ekseninde şekillendirilen dış politikadan taviz verilmeyeceğini*” beyan etmiş olsa da eski usul siyasetin ülkenin kalkınması önünde bir engel oluşturduğu düşüncesinden hareket ederek birçok alanda değişikliklere gitmiştir. Şevket Mirziyoyev, Özbekistan için hem dışta hem de içte ciddi bir açılım ve reform sürecini başlatmıştır. Özbekistan’ın dış politika öncelikleri Özbekistan Cumhuriyeti’nin 2017-2021 yıllarını kapsayan Strateji Belgesi’nde²²⁴ yer almaktadır. Özbekistan çevresinde güvenlik, istikrar ve iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesi Strateji Belgesi’nde yer alan önceliklerdendir.²²⁵ Şevket Mirziyoyev, ayrıca Yeni Özbekistan konseptini geliştirerek bu doğrultuda 2022-2026 Yılları Yeni Özbekistan’ın Gelişim Stratejisi adlı belgeyi kabul etmiştir.

Şevket Mirziyoyev, Türkiye, RF, ABD, Çin vd. devlet başkanlarıyla yapmış olduğu ziyaret ve görüşmelerde ilişkilerin niteliksel anlamda daha üst düzeye taşınması konusunu gündeme getirmiş, bu istekle atılan adımların somut göstergesi olarak pek çok anlaşma ve sözleşmeye imza atmıştır. Özbekistan için ikinci yönetim ve yeni bir devir olarak adlandırılan Ş. Mirziyoyev döneminin ilk iki senesi gerçekten çok heyecanlı değişimler ve hızlı bir politika izlemesiyle akıllarda kalmıştır. Başkan Mirziyoyev bu anlamda tüm dünyada konuşulan ve “Dünya’yı değiştiriyor olan adam” olarak

²²⁴ Указ Президента Республики Узбекистан О государственной программе по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 — 2021 годах № УП-5635 от 17.01.2019 г. <https://lex.uz/docs/4168757>

²²⁵ Говхержан Юлдашева, “Внешняя политика нового Узбекистана и его особенности”, *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 3 (2), Feb. 2023, (с. 271-279)

atanmakla beraber 2018 yılında “Asya’nın yıl adamı” olarak seçilmiştir.²²⁶ Bu hususta dünya ve Özbek medyasında Mirziyoyev ve Kerimov ikilisini, tıpkı İ. Stalin ve onun ölümünden sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi lideri olarak göreve gelen N. Krusçev döneminde gerçekleşen “yumuşama” (ottopel, rusça: оттепель);²²⁷ devrine benzetmeler de olmuştur. Tek fark Ş. Mirziyoyev İ. Kerimov’un siyasi mirasını karalama kampanyası yapmamış ve Kerimov dönemi hakkında çok kısa eleştirilerle yetinmiştir. Gazeteciler Mirziyoyev’un birinci ve ikinci yıllarındaki yoğun mesaisi dolayısıyla “koşmakla arkasından yetişmek mümkün olmayan adam” diye tarif etmişlerdir. Şevket Mirziyoyev Cumhurbaşkanlığı dönemini gerçekten çok hızlı başlamış ve kısa bir zaman içinde Özbekistan’da iktisadi reform ve liberalleşmeye yönelik şaşırtıcı uygulamalarla damgasını vurmuştur. Onun izlediği politikalar içinde ticaretin önündeki birçok engeller kaldırılmış, para biriminin serbest dalgalanmasına izin verilmiş ve yabancı yatırımcıların memlekete gelmesine ilişkin teşvik uygulanmıştır. Kerimov döneminde dibe vuran uluslararası ve komşu memleketlerle ilişkileri normalleştirme (bu çabalar Mirziyoyev döneminin ilk yıllarında herkesçe alkışlanan siyasi başarılarından biri olmuştur) siyasetinin belki de en önemli ayağını Tacikistan’la ilişkiler teşkil etmiştir. İslam Kerimov Tacikistan’ın Özbekistan için su güvenliği konusunda önemli bir risk teşkil edeceğini ileri süren Roğun Barajını inşa etmesi üzerine savaş tehdidinde bulunmasından²²⁸ birkaç yıl sonra, Mirziyoyev yukarı nehirdeki komşusuyla işbirliği yapma teklifinde bulunmuştur.²²⁹ Bu anlamda Şevket Mirziyoyev kendi döneminde toplumla ilişkiler, basına daha fazla açıklık sağlama ve insan hakları konusunda en görece de olsa ilgi göstermiştir. Aynı zamanda 2019 yılında siyasi mahkûmları serbest bırakma kararına imza atmış ve protestolara müsamaha göstermiştir.²³⁰ Bununla birlikte Mirziyoyev döneminde Özbekistan’da pamuk toplama hususunda tarihi dönüm noktası üniversite ve okulları pamuk toplamaya mecbur eden

²²⁶ <https://www.gazeta.uz/ru/2018/12/21/aja/>, adresinden 14. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

²²⁷ 1) Asıl anlamı; eriyen kar, buz ile sıcak hava karışımı (erken ilkbahar); 2) Mecazi anlamı; rejimi yumuşatma zamanı.

²²⁸ https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2012/09/120910_latin_karimov_water_war, adresinden,

14. 01. 2023’te erişilmiştir.

²²⁹ N. Jo’rayev, *O’zbekiston Tarixi*, Sharq nashriyoti, Toshkent, 2011, s. 127.

²³⁰ <https://kun.uz/uz/news/2021/10/31/ozbekistonda-afv-amaliyoti-taqdirlarni-anglatuvchi-raqamlar>, adresinden 14.01.2023’te erişilmiştir.

zorunlu ve angarya geleneğini yavaş olsa da sona erdirmesi olmuştur.²³¹ Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesi ve yaptığı uygulamalar Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Özbekistan'ın pamuk hasadında Batı'dan gelen bir dizi yatırım kısıtlamasını kaldıran zorla çocuk işçi çalıştırmayı bıraktığı, bu kurumlar tarafından doğrulanmıştır.²³²

Genellikle Mirziyoyev döneminde göze çarpan en faydalı gelişmeler dış siyasette ortaya çıkmıştır. Mirziyoyev görevinin ilk başlarında Kerimov'un geleneksel siyasetini devam ettireceği hususunda sıkça konuşmuş olsa da onun iç ve dış siyasetinde gerçekleştirdiği işler Kerimov döneminin tamamen zıttı olduğunu göstermiştir.²³³ Özbekistan'ın uluslararası alandaki yerini güçlendirilmesi, demokratik ve gelişmiş ülkeler arasında yer alması zaruretiye sıkça vurgu yapan Mirziyoyev, dış politika önceliklerini şöyle açıklamıştır: *“Diğer devletlerin içişlerine karışmamak, uyuşmazlıkları barışçıl ve siyasi yollarla çözmek, yakında ve uzakta olan tüm yabancı ülkelerle, kuruluşlarla etkin iş birliği sürdürmek.”* Bu bağlamda Birleşmiş Milletler ile ilişkilerde de yeni bir döneme girilmiştir. Birleşik Milletlerin in Özbekistan'daki koordinatörü Helena Fraser bu konuda açıklama yaparken, *“BM'nin de yıllardan beri sunmuş olduğu tavsiyelerle ilgili birçok açılım görüyoruz. Dünya ülkeleri Başkan Mirziyoyev'in reform çalışmalarını destekliyor,”* sözleriyle Özbekistan'ın yeni pozisyonunda ilerlemeler kaydettiğini vurgulamıştır.²³⁴ Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in ilk iki yıllık döneminde eski rejimin komşu devletlerle ve uluslararası topluluklarla yaşadığı sıkıntıların giderilmesi için sıkı çalışılmış ve yıpranmış ilişkileri düzeltme yoluna girilmiştir. Özbekistan iki kere denize kapalı ülke (double-landlocked) olduğundan dolayı ekonomisini geliştirmek için komşu devletlerle iyi ilişki kurmak zorunda olduğunun farkına varmıştır. Bu yönde Mirziyoyev'in ilk yurtdışı ziyareti 6

²³¹ <https://www.trt.net.tr/uzbek/turk-dunyosi/2017/02/04/o-zbekistonda-bolalar-mehnatidan-foydalanishga-chek-qo-yildi-665278>, adresinden 14.01.2023'te erişilmiştir.

²³² Рустем Фаляхов, «Туда, где нет коррупции»: почему Россия теряет Узбекистан США и Китай вытесняют Россию из Средней Азии, 14 июля 2018, <https://www.gazeta.ru/business/2018/07/01/11821627.shtml>, adresinden 12 Ocak 2023 tarihinde erişildi.

²³³ Burak Çalışkan, *Özbekistan'da Değişimin İlk İki Yılı*, 21 Ocak 2019, https://insamer.com/tr/ozbekistanda-degisimin-ilk-iki-yili_1937.html, adresinden 15. 01. 2023'te erişilmiştir.

²³⁴ Kürşat Zorlu, “Yeni Özbekistan, Yeni Seçimler ve Mirziyoyev'in Üç Yılı”, 24 Aralık 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-ozbekistan-yeni-secimler-ve-mirziyoyevin-uc-yili/1682492>, 15.01.2023'te erişilmiştir.

Mart 2017 senesinde Türkmenistan'a olmuştur.²³⁵ Bu bağlamda Kazakistan cumhurbaşkanıyla da pek çok kez bir araya gelinmiştir.²³⁶ Komşu ülkeleri Kırgızistan ve Tacikistan'la olan sınır ve su problemleri çözüme kavuşmuştur. Kırgızistan'la anlaşma imzalanarak Özbekistan'ın tek taraflı olarak kapattığı sınırlar açılmış 25 senelik sınır sorunu halledilmiştir.²³⁷ Uzun süre görevde kalan Kerimov dönemindeki Türkiye'yle olan kopuk ilişkilere de Mirziyoyev'in ilk yıllarında son verilmiştir. Başkan Mirziyoyev Türkiye Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan'ın 2016 yıl Özbekistan ziyaretinde eski dönemdeki sorunlu ilişkilerin bitirilmesi gerektiğini belirtmiş ve onun ardından uzun ara verilen resmi ziyaretlerin ilki olarak Türkiye'de bulunmuştur. Ziyaret sırasında iki ülke arasında birçok alanda iş birliği konusunda mutabakata sağlanmıştır.²³⁸ Ayrıca Özbekistan 2019 senesinde Türk Keneşine (Türk Konseyi) tam üye olarak katılmıştır. Özbekistan Konsey'e tam üye olarak katılmasıyla Türk dünyasındaki birliğin daha da güçlenmesi, gelişmesi ve her türlü iktisadi, kültürel, siyasi ve ticari iş birliğinin' de derinleşmesinde katkıda bulunmuştur.²³⁹

Yeni dış politika eğilimlerini özetlemek gerekirse, Mirziyoyev döneminde dış siyaset stratejisinde bir süreklilik olmakla birlikte, devletin dış politikaya olan yaklaşımında dış siyaset uygulanmasını kolaylaştıran bazı değişikliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Özbekistan, dış politika yaklaşımı sayesinde çok kısa sürede tüm Orta Asya devletleri ile ilişkilerini düzeltme/geliştirme, Rusya, Çin ve ABD ile siyasi ve iktisadi iş birliğini ilerletme ve Türkiye ile uzun zamandan beri inişli çıkışlı olan ilişkileri yeniden kurma ve yapılandırmayı başarmıştır.²⁴⁰

Şevket Mirziyoyev tarafından başlatılan iç ve dış politika değişimlerine rağmen, görev süresi boyunca da hükümetinde sürdürülmekte olan otoriter geleneğe ilişkin

²³⁵ <https://www.bbc.com/uzbek/lotin-39181938> , adresinden 15.01.2023'te erişilmiştir.

²³⁶ Burak Çalışkan, https://insamer.com/tr/ozbekistanda-degisimin-ilk-iki-yili_1937.html.

²³⁷ Erkan Avcı, "Değişen Dünyada Değişen Özbekistan", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2018, (ss.1-12), s. 9.

²³⁸ Erkan Avcı, s. 3.

²³⁹ <https://web.archive.org/web/20200624011029/https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/guclu-kardeslik-baglari-turk-konseyi-bayragi-altinda-yeni-boyutlar-kazanacak/1583934>, adresinden 15.01.2023'te erişilmiştir.

²⁴⁰ A. Khaydarov, M. Mirkasymov, "Uzbek Perspectives on Eurasia", 2019, *India Quarterly*, No. 75(1): p. 94-99. Nevzat Simsek, Asli Kurt, "Evaluation of the Economic Relations between Turkey and Uzbekistan", *Perceptions*, 2021, 25 (1), (pp. 121-151).

endişeler devam ederek yer yer iç ve dış basında eleştirilere hedef olmaktadır gelmiştir. Mirziyoyev, yeni göreve başlarken İslam Kerimov döneminden kalma eski muhafazakâr elitlerin çoğunu görevden alarak onları sert bir dille eleştirmiştir. Bu girişim kamuoyunda, ayrıca uzmanlar tarafından Mirziyoyev'in reforma olan bağlılığı şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak onların yerine kendi yandaşlarını getiriyor olması, bizzat iç politikalarını asgari direnişle sonuçlandırma kararlılığını da göstermiştir.²⁴¹

3.4. Yakın Çevre Ülkesi Özbekistan'a Yönelik Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Eğilimleri

Zbigniew Brzezinski Özbekistan hakkında şöyle yazar:

Orta Asya ülkelerinin ulusal olarak en canlı ve en kalabalık topluma sahip olan devleti Özbekistan'dır. Özbekistan, Rusya'nın bölgede yeniden canlanması için büyük bir engeldir. Özbekistan'ın bağımsız kalması burada yer alan devletlerin hepsi için çok hayati önem taşımakta olduğu açık ara bellidir. Rusya baskısından çok tahrip olmuş olmasına rağmen bu baskıdan en az etki alan devletin de Özbekistan olduğu bilinmektedir.²⁴²

Özbekistan, Orta Asya'nın en önemli memleketi olduğu için hem kendisi hem de komşu devletlerin çıkarları açısından Rusya ve Çin'le denge sağlayabilmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Bu dengeyi gerçek anlamda sağlayabilmesi için Amerika ve Batı sistemine özgü medeniyetinin, yani ciddi anlamda bir demokrasi sisteminin yapılandırması ve bunu derin bir şekilde geliştirebilmesi halinde sağlam bir yapıya sahip olacağı muhtemeldir; tek makul yol da budur. Özbekistan için iktisadi anlamda sistemsel eksikliklerin en çarpıcı belirtisi, kendi vatanında yeterli iş piyasası olmadığı için işçi olarak Rusya'ya giden çok sayıda Özbekistanlı gurbetçi olmasıdır. Bu yüzden Rusya-Özbekistan ilişkilerinin önemli gündem ilişkileri kapsamında işçi göçü meseleleri önemli bir yere sahiptir. Uzmanlara göre şu anda yaklaşık 3 milyon kişi (ülkenin çalışan nüfusunun neredeyse üçte biri) başta Rusya Federasyonu olmak üzere Özbekistan dışında çalışmaktadır.²⁴³ İşgücü göçü gerekse Özbek yurttaşların güvenliği, gerekse sosyo-ekonomik boyutu bakımından günümüzde önemli sorunlardan birini teşkil etmektedir. Bu durum başta şehirde yaşayan genç neslin Rusya'ya gitmesine yol açmış

²⁴¹ <https://www.britannica.com/place/Uzbekistan/Economy>, adresinden 15.01.2023'te erişilmiştir.

²⁴² Zbigniew Brzezinski, s. 171.

²⁴³ Межгосударственные отношения России и Узбекистана, 04.04.2017, <https://ria.ru/20170404/1491394017.html>, adresinden 12 Aralık 2022 tarihinde erişildi.

ve şehirlerdeki altyapıyı etkilemeye başlamıştır. Bununla beraber, köydeki genç nüfus da bu yoldan gitmeye başlaması ve bu kadar çok genç yetişkin erkeğin (bu konuda bayanların sayısı da azımsanmayacak kadardır) Rusya'ya göçü, yalnızca Özbekistan'ın kırsal sosyal yapısını olumsuz etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Özbekistan'ı Rusya'nın yabancı işçilere yönelik politikalarındaki değişikliklere karşı savunmasız bırakmıştır. Üstelik şiddet ve aşırılık yanlısı gruplara çekilen Orta Asyalı gençlerinin çoğu kendi ülkelerinde değil, Rusya vatandaşlığını alarak Rus ordusunda askere alınıyor oldukları da bu kitleye ulusal güvenlik boyutunu eklemiştir. Rusya üzerinden çeşitli terör ve militan gruplara da katılıyor oldukları hakkındaki haberler bu işin daha da derinleşmesine yol açmaktadır.²⁴⁴

Şunu da belirtelim ki Orta Asya ülkeleri, özellikle Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan yabancı işçi konusunda Rusya'ya ciddi şekilde bağımlılığını sürdürürken, bu olgu siyasi anlamda da manipüle edilmektedir.²⁴⁵ Gurbetçi olarak Rusya'da çalışıyor olan Özbekistanlılar defalarca Rusya tarafından siyasi malzeme olarak kullanılmıştır, bazen her iki taraf için de siyasi mesele olarak gündeme gelmiştir. Örneğin bu konuda İslam Kerimov Rusya'da çalışan Özbek işçiler için “onlar kendi vatanlarında iş bulamayan ve çalışamayan tembeller” olduğunu ve onlardan “iğrendiğini” söylemiştir.²⁴⁶ Bu şekilde bir ifade kullanması Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, göçmenler üzerinden İslam Kerimov'a baskı yapmasından kaynaklanmaktadır.

İslam Kerimov sonrası dönemde Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'in Moskova'ya yaptığı ilk resmi ziyareti sırasında sanayiden eğitime kadar çeşitli alanlarda pek çok anlaşma ve sözleşme imzalanmıştır. Vladimir Putin Özbekistan ile ilişkileri “özel müttefik” ilişkileri olarak nitelerken Mirziyoyev de iki ülkenin ortak noktalarına

²⁴⁴ Joanna Paraszczuk, “Most Uzbeks Fighting for IS Came from Russia”, *Theologian Claims, RFE/RL*, March 24, 2015; <http://www.rferl.org/content/most-uzbeks-fighting-for-is-came-from-russia-theologian-claims/26918165.html>), Noah Tucker, “Central Asian Involvement in the Conflict in Syria and Iraq: Drivers and Responses”, *USAID and MDI*, 2015; Mamuka Tsereteli, “The Economic Modernization of Uzbekistan”, *Silk Road Paper*, April 2018, p. 21.

²⁴⁵ Bu konuda bkz: Ali Asker, “Güney Kafkasya'dan ve Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçleri ve Türk/Müslüman Göçmenlerin Durumu”, İçinde: *Türk Dünyası ve Göç (Vatandan Yeni Vatanlara)*, (Derleyen: Çağla Gül Yesevi), Küre Yayınları, İstanbul 2021 (ss. 293-311); Ali Asker, “Bağımsız Kırgızistan'ın Realitesi: İş Gücü Göçü”, *Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler* (Editör: Burulkan Abdibaitova Pala), Astana Yayınları, Ankara 2021 (ss. 63-84).

²⁴⁶ <https://flashvideo.rferl.org/Videoroot/Pangeavideo/2013/06/c/cf/cf35da33-39df-4b67-9d7f-19879a121e96.mp4>, adresinden 23.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

vurgu yapmıştır. Taliban'ın Afganistan'da iktidarı ele geçirmesinin arifesinde, Rusya ve Özbekistan, bir terör saldırısını püskürtmek için Ağustos 2021'de ortak tatbikatlar düzenlemiştir. Şunu da vurgulamak gerekir ki, 2015'te de güneyden gelecek ve Rusya'nın müttefiki olan devletlere yönelik saldırı tehdidine karşı tatbikata katılmak amacıyla Rus ordusu Tirmiz bölgesine gelmiştir.²⁴⁷

Rusya ve Özbekistan arasında, 2022-2026 için Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Programı üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Bu program, Hükümetlerarası Komisyon eşbaşkanları - Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanı Maksim Reşetnikov ve Başbakan Yardımcısı - Özbekistan Cumhuriyeti Yatırımlar ve Dış Ticaret Bakanı Sardor Umurzakov tarafından İkinci Bölgelerarası Forumu kapsamında imzalanmıştır; forum, Moskova'da düzenlenmiştir. Programda, e-ticaret, ekonominin dijitalleştirilmesi, yeni enerji ve su tasarrufu teknolojileri ve göç alanındaki yaklaşımların iyileştirilmesi vd. konular yer almaktadır. Program ayrıca ticaret, endüstriyel işbirliği, ulaşım, enerji, tarım, iletişim, finans, bilim ve eğitim, sağlık, kültür, turizm, bölgeler arası işbirliği gibi tüm geleneksel alanları kapsamaktadır. Bu hedefler doğrultusunda, karşılıklı çıkarlara dayalı ticari ve ekonomik bağların güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi, Rusya ve Özbekistan vatandaşlarının yaşam standartlarının iyileştirilmesi öngörülmüştür.²⁴⁸

İşbirliğinin bir diğer önemli vektörünü, yukarıda bahsi geçen ve pek çok sorunu beraberinde getiren işgücü göçüdür. Her yıl Rusya'ya gelen toplam işçi göçmen sayısının %30-40'ı Özbekistan vatandaşları teşkil etmektedir. Rusya Federasyonu İçişleri Bakanlığı verilerine göre son 5 yılda Özbek göçmenlerin Rusya'dan ailelerine gönderdikleri havalelerin miktarı iki kat artmıştır. Rusya Federasyonu Merkez Bankası verilerine göre Özbekistan GSYİH'sinin %8'e kadarını veya 2021'de 5,5 milyar dolarını, göçmen işçilerden gelen havaleler oluşturmaktadır. 2022 yılında başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası kuruluşların tahminlerine göre, Rusya'ya yapılan yaptırımların göçmen işçi gelirlerini ve işçi dövizlerini olumsuz yönde etkileyecektir. Fakat, paradoksal bir şekilde Özbekistan Merkez Bankası'na göre Ocak-

²⁴⁷ Филипп Прокудин, «Особый союзник». Как в Узбекистане на самом деле относятся к России, 25.10.2021, <https://ukraina.ru/20211025/1032536502.html>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

²⁴⁸ Россия и Узбекистан подписали комплексную программу экономического сотрудничества на 2022 – 2026 годы, 19.11.2021, <https://miit.uz/ru/news/rossija-i-uzbekistan-podpisali-kompleksnuju-programmu-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-na-2022-2026-gody>, adresinden 16 Nisan 2023 tarihinde erişildi.

Haziran 2022’de ÷lkeye yapılan para transferlerinin hacmi geçen yılın aynı dönemine göre neredeyse 2 kat artarak 6,5 milyar doları bulmuştur. Uzman tahminlerine göre bu transferlerin yaklaşık % 70-80’i Rusya’dan gelen paralardır. Bu büyümeye kısmen Özbekistan’da hesap açan Rus vatandaşları da neden olabilir. Fakat Ukrayna’ya karşı savaş açıldıktan sonra 2022’nin ilk yarısında Özbekistan’dan Rusya’ya gelen işçi göçmen sayısı, 2021’in ilk yarısına kıyasla 1,7 kat artarak 2,9 milyona ulaşmıştır (2021’in ilk yarısında- 1,7 milyon kişi).²⁴⁹

Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev göreve geldikten hemen sonra dış ticaret ve yatırım konusunda yürüttüğü çalışmalar siyasi faaliyetinin bir parçası haline gelmiştir. Bu konuda ilk olarak komşu memleketlere öncelik vermiş ve onlarla sık sık temaslarda bulunmuştur. Türkmenistan, Kazakistan, Rusya ve Çin’e düzenlediği resmi ziyaretler bu kapsamda değerlendirilebilir.²⁵⁰ Ayrıca Özbekistan ve Rusya başlangıçta milyarlarca dolarlık bir anlaşma paketi ve ticaret sözleşmeleri imzalayarak ekonomik konularda yakın işbirliğine başlarken, sonraki yıllarda askeri ve savunma konularında, nükleer enerji ve eğitim konularında da işbirliğine yönelik önemli adımlar atmışlardır.²⁵¹

İkili işbirliğinin gelişmesi için belirgin vektörlerden biri de eğitim ilişkileridir. Rusya, her yıl Özbekistanlı öğrenciler için Rus üniversitelerinde bütçe (burslu) kotalarının sayısını artırmaktadır. 2023’te Rusya hükümeti 800 Özbek öğrenciye değişik Rus üniversitelerinde eğitim alma olanağı sunacaktır. Bugüne kadar Özbekistan, Rus üniversitelerinde okuyan öğrenci sayısı bakımından öncelikli ÷lkeler arasında yer almakta olup, bu sayının 50 binden fazla olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Özbekistan’daki yabancı üniversitelerin şube sayısına göre Rusya lider ÷lkedir. Halihazırda Özbekistan’da faaliyet gösteren 12 şubeye ek olarak, 2022 yılında Taşkent’te St. Petersburg Devlet Üniversitesi ve Cizak’ta Kazan Federal Üniversitesi’nin şubeleri açılmıştır. 2023 yılında Rusya Beşeri Bilimler Devlet

²⁴⁹ Никита Пыжиков, “Россия и Узбекистан: как расти дальше?”, 05.09.2022, <https://expert.ru/2022/09/5/rossiya-i-uzbekistan-kak-rasti-dalshe/>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

²⁵⁰ Richard Weitz, “Uzbekistan’s New Foreign Policy: Change and Continuity Under the New Leadership”, *Silk Road Paper*, January, 2018 Washington & Stockholm: CACI-SRSP. (<http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/1801Weitz.pdf>), Mamuka Tsereteli, “The Economic Modernization of Uzbekistan”, *Silk Road Paper*, April 2018, p. 43.

²⁵¹ Beishenbek Toktogulov, “Uzbekistan’s Foreign Policy Under Mirziyoyev: Change Or Continuity?”, *Eurasian Research Journal*, Vol. 4, No. 1, 2022, p. 50.

Üniversitesi, Moskova Devlet Jeodezi ve Haritacılık Üniversitesi ve Kuzey Kafkasya Federal Üniversitesi şubelerinin açılması planlanmıştır.²⁵²

Rusya-Özbekistan ilişkilerinin önemli bileşenlerden biri bölgeler arası iş birliğidir. Mayıs 2000'de, Rusya Federasyonu'nun federe birimleri ile Özbekistan Cumhuriyeti'nin idari-bölgesel birimleri arasındaki iş birliğinin genişletilmesine ilişkin hükümetler arası bir anlaşma imzalanmıştır. Halihazırda Özbekistan'ın ticari kuruluşlarıyla iş birliğini sürdüren federe birim sayısı yetmişin üzerindedir.²⁵³

Her iki ülke de eğitim, bilim, spor ve turizm alanlarında kültürel ve insani işbirliğine, ayrıca ikili ilişkilere büyük önem veriyor. M.V. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi, GV Plehanov Rusya Ekonomi Üniversitesi, İ.M. Gubkin Rusya Devlet Petrol ve Gaz Üniversitesi'nin Özbekistan'da şubeleri faaliyet göstermektedir. Özbekistan'da ayrıca Rusya Bilim ve Kültür Merkezi bulunmakta olup, Rus dilini tanıtmak için bilimsel ve metodolojik, kültürel, eğitimsel ve eğitici etkinlikler düzenlenmektedir.²⁵⁴

Rusya ile olan diplomatik faaliyetlerin gelişmesinin odak noktalarından birisini ekonomik ilişkiler teşkil etmektedir. Bu bağlamda Özbekistan-Rusya ilişkilerinde öncelikli konu Özbekistan'da Nükleer Enerji Santrali (NES) yapılması olmuş ve bu konuda iki devlet lideri sembolik tören bile yapmışlardır. Ancak, Özbekistan şartlarında bu yapının faydasından çok daha zararının olacağı, üstelik Özbekistan'ı Rusya'ya daha fazla bağımlı kılacağı konusunda tartışmalar başlamıştır. 2017 yılında gündeme gelen bu meselenin iki devlet arasındaki bağları hangi yönden zayıflatacağı ya da güçlendireceği konusunu açık bırakmaktadır. Üstelik Özbek aktivistlerin, ayrıca uzmanların bu konudaki görüşleri Özbekistan yönetiminin savlarıyla ciddi şekilde çelişmektedir. Uzmanların görüşüne göre Özbekistan için Nükleer Enerji Santrali (NES) değil, alternatif olarak güneşten alınacak ve tehlike doğurmayan enerji tipi daha kat kat

²⁵² Сотрудничество Узбекистана и России: итоги 2022 года, 05.01.2023, <https://e-cis.info/news/568/105908/>, adresinden 12 Şubat 2023 tarihinde erişildi.

²⁵³ Межгосударственные отношения России и Узбекистана, 04.04.2017, <https://ria.ru/20170404/1491394017.html>, adresinden 12 Aralık 2022 tarihinde erişildi.

²⁵⁴ Межгосударственные отношения России..., <https://ria.ru/20170404/1491394017.html>

uygun, ucuz hem de daha da faydalı olacaktır.²⁵⁵ Ayrıca, Ukrayna-Rusya Savaşı gölgesinde Rusya'nın bu pahalı projeyi askıya alması bu konuda kesin bir kararlılığın olmadığını ortaya koymaktadır. Bu gelişmelere ilişkin her iki ülkenin resmi medya organlarında haberlerin çıkmaya devam etmesi düşündürücüdür.

Özbekistan bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Moskova'dan mesafeli durmaya çalışmıştır. Bu konunun günümüz açısından ve ileriye dönük perspektifini anlamak açısından bağımsızlık sonrası Özbekistan yönetiminin Rusya'ya bakış açısının yorumlanması büyük önem taşımaktadır. Özbekistan'ın "kendi kendine yetme/(bağımsız devlet) politikasının arkasındaki mantık, "emperyalist" Sovyet merkezinden kopmak, bağımlılıktan vazgeçmek ve kendi ekonomik kalkınma modelini yaratmakla uğraşmış olmasıdır. Bu konuda İngiltere'nin eski Özbekistan Büyükelçisi Paul Bergne'nin anılarında bağımsızlıktan hemen sonra Taşkent'in duruşunu şöyle anlatmıştır: "*Cumhurbaşkanı Kerimov'un birinci önceliği kesinlikle Özbekistan'ın bağımsızlığını tesis etmekten geçiyor ve açıkça bunu yapmanın ilk adımı olarak, Özbekistan'ı bir sömürgeci güç olan Moskova'ya yönelik mesafeli durma ve böyle bir hava yaratmaktır.*"²⁵⁶ Bağımsızlığın ilk yıllarında Özbek yönetiminin Rusya siyaseti bu şekilde devam etmiştir. Örneğin kültürel olarak, Özbekçeye devlet dili statüsü vermek, Rus Kiril alfabesini terk ederek yeni alfabeyi kabul etmek, bu konudaki gelişmelere birkaç örnektir. Özbekistan ayrıca ekonomik olarak, Rusya'dan enerji bağımsızlığı elde etmeye ve ülkeyi ihracata dayalı bir ekonomi haline getirmeye çalışmıştır.²⁵⁷ Özbekistan yönetiminin Rusya'yla yeniden yakınlaşması, İslam Kerimov'un 25-26 Nisan 2016'daki Moskova ziyaretiyle başlamıştır. Uzmanlara göre İslam Kerimov bu yakınlaşmayı sürdürmeye çalışırken, kamuoyundaki Rusya'nın Avrasya'daki emelleri konusundaki şüpheleri küçümsemiştir. Devamında, Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in 2017 yılında gerçekleşen Moskova'ya yaptığı ziyareti sırasında milyarlarca dolarlık bir

²⁵⁵<https://kun.uz/uz/news/2023/01/12/aesning-istiqboli-yoq-alisher-ilhomov-bilan-suhbat>, adresinden 23.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

²⁵⁶ Pannier Bruce "Uzbekistan: Minister announces plans to quit CIS Defense Pact", *Radio Free Europe-Radio Liberty*, 2000, <https://www.rferl.org/a/1090491.html>, adresinden 23.01.2023'te erişilmiştir. Beishenbek Toktogulov, "Uzbekistan's Foreign Policy Under Mirziyoyev: Change or Continuity?", *Eurasian Research Journal*, Vol: 4, No: 1, 2022, p. 52.

²⁵⁷ Matteo Fumagalli, "Alignments and Realignments In Central Asia: The Rational and Implication Of Uzbekistan's Rapprochement with Russia", *International Political Science Review*, 2007, 28 (3). p. 253-271 Beishenbek Toktogulov, p. 52.

anlaşma paketi ve ticari sözleşmelerin imzalanmasıyla gündeme gelmiştir. Bu ziyaret kapsamında Özbek göçmen işçilerin Rusya’da geçici istihdam için düzenli olarak işe alınmasına ilişkin bir anlaşma, Özbekistan tarafı için fevkalade bir başarı sayılabilir. Çünkü bu belge onların yasal haklarının korunması ve resmi olarak istihdamı açısından son derece önemlidir. Ayrıca, 12 yıldan beri Rusya’ya eğitim için gönderiliyor olan Özbek subaylarının Rusya’daki askeri kurumlarda yeniden eğitime başlamaları konusunda da mutabakat sağlanmıştır. Özbekistan’ın Rus askeri teçhizatını almaya başlaması, askeri-teknik işbirliğinin de önemli bir noktaya geldiğinin işareti olmuştur.²⁵⁸

Yukarıda bahsi geçen, nükleer santral inşasına ilişkin anlaşmaların imzalanması ve Özbekistan’ın Rusya liderliğindeki AEB’de gözlemci olarak katılmasına dair kararı vd. gelişmeler, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından bu yana Özbekistan’ın Rusya ile en yakın temas kurduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Şevket Mirziyoyev de Rusya’yla askeri tarafsızlığını koruyarak, ülkesinde Rus hâkimiyetini veya Rus yanlısı radikal bir geçişi düşünmediğini açıkça ortaya koymuştur.²⁵⁹

Bahsi geçen projeler Rusya Federasyonu ve Özbekistan arasındaki ilişkilerinin muhtemel gelişim zincirinin en önemli halkalarıdır. Rusya Federasyonu Orta Asya ve bizzat Özbekistan için çok önemli ticari pazardır. Ama baskıcı değil, anlayışlı ve itidalli bir iş birliğinin geliştirilmesi Özbekistan’ın beklentileri arasındadır. Özbekistan ve Rusya arasındaki işbirliğinin istikrarlı yükselişi ve belirli atılımlarla karakterize edilmesi ikili ilişkilerin gelişmesine ivme kazandıracaktır. Bu ilişkiler halen ikili düzeyde yoğunlaşmaktadır; Rus merkezli yapılara mesafeli davranmak Özbekistan’ın dış siyaset stratejisindeki devamlılığına işarettir.

Daha önce de belirtildiği gibi Özbekistan’ı Rusya ile iş birliği konusunda en fazla endişelendiren meselelerin başında Rus ordusunun Orta Asya’daki aktiviteleri olmuştur. İslam Kerimov döneminde Özbekistan Rusya’nın öncülüğünde yer alan kurumlardan, özellikle askeri girişimlerden uzak kalmaya çalışmıştır. Bazı yorumcuların “dış politikada istikrarsızlık olarak” değerlendirdiği bu kararların temelinde aslında somut nedenler yatmaktadır. Özbekistan, sınırları yanı başında Rus ordusunun bulunmasından

²⁵⁸ Abdusamat Khaydarov, Surat M. Mirkasymov, “Uzbek Perspectives on Eurasia”, *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, 2019, 75 (1), p. 94-99

²⁵⁹ Beishenbek Toktogulov, “Uzbekistan’s Foreign Policy Under Mirziyoyev: Change Or Continuity?”, *Eurasian Research Journal*, Vol. 4, No. 1, 2022, p. 60.

her zaman rahatsızlık duymuştur. Bu rahatsızlığın en somut örneklerinden birisi Tacikistan'da bulunan eski 201. Motorize Tümen bünyesinde Rus askeri üssünün kurulması olmuştur. Genel olarak İslam Kerimov, eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın sert güç kullanımı ve bozucu örgütlenmelere açık ve dolaylı destek vermesinden de rahatsız olmuştur. Uluslararası ilişkiler uzmanı, yazar Arkadi Dubnov'un aktardığına göre İslam Kerimov, bu konudaki serzenişlerine kendisi bizzat tanıklık etmiştir; Rusya'nın Transdinyester'de askeri varlığını sürdürmesi, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı silahlandırması bu kabildendir. Şunu da belirtelim ki İslam Kerimov, Ermenistan-Azerbaycan çatışması konusunda Azerbaycan'la dayanışma içinde olduğunu açık şekilde dile getirmiştir.²⁶⁰ Özbekistan, Rusya ile askeri işbirliğine ne kadar mesafeli davransa da askeri ve savunma sanayi alanındaki iş birliğini devam ettirmekten yanadır. İki ülkenin savunma bakanlıkları düzeyinde ve yıllık planlarla Rusya-Özbekistan askeri işbirliği devam ettirilmektedir. Savunma bakanlarının temaları düzenlidir. Özbekistan ordusu, uçuş personeli, özel kuvvetler, askeri doktorlar ve mühendislik hizmeti uzmanlarının eğitimi konusunda Rus askeri personeli ile tecrübe mübadelesine ilgi göstermektedir. 2022'de yaklaşık 500 Özbekistan askeri Rus programları kapsamında eğitilmiştir.²⁶¹

Yukarı tasvir edilen iyimser tablonun dışında bazı bölge uzmanlarına göre Rusya-Özbekistan ilişkilerinde zamanla gerilediği yönünde yorumlara da rastlanmaktadır. Bu yorumlarda Rusya'nın Özbekistan'daki konumunu her geçen gün daha fazla kaybettiğine dikkat çekilmektedir. Son yıllarda gözlemlenen ticari yatırımlar gözlemlendiğinde Çin ve ABD'nin daha aktif olduğu görülmektedir. Bu durumun, doğal gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Zira bugünkü koşullarda Rusya Federasyonu, iki ülke arasındaki ilişkileri kökten iyileştirebilecek yeterli paraya ve yatırım olanaklarına sahip olmadığı vurgulanmaktadır.²⁶² Ayrıca, Şevket Mirziyoyev'in açıkladığı üzere Özbekistan, özellikle petrol ve doğal gaz üretimi

²⁶⁰ Аркадий Дубнов, “Ташкент ушел, проблемы остались: Сможет ли ОДКБ преодолеть концептуальный кризис, Россия в глобальной политике”, №4 2012 Июль/Август, 04.09.2012, <https://www.globalaffairs.ru/articles/tashkent-ushel-problemy-ostalis/>, adresinden 16 Nisan 2023 tarihinde erişildi.

²⁶¹ Аркадий Дубнов, <https://www.globalaffairs.ru/articles/tashkent-ushel-problemy-ostalis/>.

²⁶² Рустем Фаляхов, «Туда, где нет коррупции»: почему Россия теряет Узбекистан США и Китай вытесняют Россию из Средней Азии, 14 июля 2018, <https://www.gazeta.ru/business/2018/07/01/11821627.shtml>, adresinden 12 Ocak 2023 tarihinde erişildi.

alanında ABD'nin yeni teknolojilerine ciddi gereksinim duymaktadır.²⁶³ Bu açıklama, söz konusu alanda Rusya'nın yerine ABD'nin tercih edileceğine ilişkin bir işaret olarak görülebilir. Fakat Ocak-Kasım 2022 sonuçlarına göre Rusya, Özbekistan'ın ana dış ticaret ortağı unvanını yeniden kazanmıştır. Bu yılın 11 ayında karşılıklı ticaret geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 26,5'ten fazla (8,3 milyar dolara) artmıştır. Aynı zamanda, Rusya'nın ihracatı 5,5 milyar doları ve Rusya'ya ithalatı - 2,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Rusya'dan Özbekistan'a tedarik edilen esas mal grubu, metaller ve metal ürünleri, ahşap, sanayi, kauçuk, mineral ürünler, gıda ürünleri ve tarım hammaddeleri ve kimyasal ürünlerdir. Rusya ise tekstil, gıda ürünleri ve tarımsal hammaddeler, metaller ve metal ürünleri, makine, teçhizat ve araç ithalatı yapmaktadır. Bunun dışında Rusya, Özbekistan ekonomisindeki en büyük yatırımcı olmaya devam etmektedir. Özbekistan'da toplam Rus yatırımı bugüne kadar 13 milyar doları aşmıştır (toplam yatırımın %21'i). Ülkede yaklaşık 3.000 Rus ve ortak girişim faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra Özbekistan vatandaşlarının katılımıyla 600'den fazla şirket Rusya'da kayıtlıdır.²⁶⁴ Şu anda Özbekistan'da petrokimya, madencilik metalurjisi, enerji, sağlık ve ilaç, inşaat malzemeleri üretimi, tekstil ürünleri ve meyve ve sebze işleme alanlarında değeri 14 milyar doları aşan 150'den fazla ortak proje uygulanmaktadır.²⁶⁵ Rusya'nın enerji şirketleri de Özbekistan'da aktif faaliyet göstermektedirler. Günümüzde. Lukoil, Gazprom, Tatneft, Zarubejneft, "Siloviye maşini", "RusHydro" gibi şirketler Özbekistan'da faaliyet göstermektedirler. Bu alandaki Rus yatırımlarının toplam hacmi 12 milyar dolara ulaşmıştır.²⁶⁶

Özbekistan Rus tasarımı nükleer santrallerin (VVER-1200 reaktörlü iki üniteden oluşan) inşasına öncelik tanımıştır. Bugün Rosatom Devlet Şirketi ve Uzatom Ajansı, bir nükleer enerji santralının inşası için genel sözleşme taslağı üzerinde çalışmaktadırlar. Sahada mühendislik etütleri tamamlanmış ve projenin en uygun teknik konfigürasyonu belirlenmiştir. İnşa edilen nükleer santral, yıllık gaz miktarında yaklaşık 3 milyar

²⁶³ Рустем Фаляхов, <https://www.gazeta.ru/business/2018/07/01/11821627.shtml>.

²⁶⁴ Сотрудничество Узбекистана и России: итоги 2022 года, 05.01.2023, <https://e-cis.info/news/568/105908/>, adresinden 12 Şubat 2023 tarihinde erişildi.

²⁶⁵ Межгосударственные отношения России и Узбекистана, 15.09.2022, <https://ria.ru/20220915/uzbekistan-1816750617.html>, adresinden 03 Mart 2023 tarihinde erişildi.

²⁶⁶ Сотрудничество Узбекистана..., <https://e-cis.info/news/568/105908/>.

metreküp tasarruf sağlayacaktır. Ayrıca, istasyonun inşası ve işletimi sırasında Özbekistan'da 8 binden fazla yeni istihdam yaratılacaktır.²⁶⁷

Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini'ni ciddi şekilde etkileyen hususlardan biri Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısıdır. Bilindiği üzere, Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya etkisi sadece bölgesel değil, küresel anlamda dengeleri etkileyerek önemli kırılmalara yol açmıştır. Bu olay Rusya ve Özbekistan arasındaki ilişkilere de dolaylı yoldan tesir etmiştir. Özbekistan bir takım alanlarda ciddi anlamda Rusya'ya bağımlıdır, bu nedenle Rusya ekonomisi üzerindeki olumsuz ekonomik etki Özbekistan'ı da etkilemektedir. Ukrayna krizi, dünya siyasetinde ve ekonomisinde artan türbülansın ortasında Taşkent'i son derece savunmasız bir konuma getirmiştir. Buna rağmen Özbekistan'ın bu konudaki resmi tutumu ilk kez dönemin Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov tarafından Âli Meclis Senatosu'nun 24. Genel Kurulu'nda dile getirilmiştir; Özbekistan çatışmanın derhal durdurulması ve krizin siyasi ve diplomatik yollarla (barışçıl bir şekilde) çözülmesinden yana olduğunu bildirmiştir. Böyle bir açıklama, Özbekistan açısından son derece pragmatik ve itidalli bir adım olarak değerlendirilebilir. Zira Özbekistan'ın gerek Ukrayna gerekse Rusya ile ilişkileri ileri düzeydedir. Savaşın başlamasından önceki döneme dair karşılaştırmalı değerlendirmelerde her iki ülkenin de Özbekistan'ın dış ticaret cirosunda ciddi yere sahip olduğu görülmüştür. Bu iki ülke için ithalatın emtia yapısının yaklaşık olarak aynı olması ilginçtir ve bunlar ağırlıklı olarak metalurji, mühendislik, kimya, yapı malzemeleri, ilaç ve gıda ürünleridir. Rusya Federasyonu aynı zamanda Özbekistan ekonomisinin en büyük dış yatırımcılarından biridir.²⁶⁸

Özbekistan Ukrayna'nın bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunmaktadır; sözde Luhansk ve Donetsk Halk Cumhuriyetlerini de tanımadığını beyan etmiştir. Özbekistan ayrıca, 2014 yılında Kırım yarımadasının Rusya Federasyonu'na ilhakını tanımazken, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana açık bir tavır sergilemiştir. Rusya-Ukrayna çatışmasının ahlaki ve etik yönünü dikkate almazsak

²⁶⁷ Сотрудничество Узбекистана..., <https://e-cis.info/news/568/105908/>.

²⁶⁸ Абдулла Абдукадиров, “Как отразится на экономике Узбекистана конфликт Российской Федерации с Украиной”, 15.03.2022, <https://anhor.uz/economy/economy-uz/>, adresinden 14 Nisan 2023 tarihinde erişildi.

bile Rusya'nın eylemlerine yönelik kayıtsız kalmak veya bu eylemleri zımnen veya açık şekilde desteklemek Özbekistan'ın ulusal çıkarlarına tamamen aykırı olacaktır. Aksi bir durumda Özbekistan, uluslararası arenada onu dünya finans piyasalarına, sermaye akışlarına ve yatırımlara erişiminden otomatik olarak mahrum bırakan bir durumla karşı karşıya kalacak, ayrıca dünya kamuoyu nezdinde son yıllarda kazanılan imajını olumsuz şekilde etkileyecektir.²⁶⁹ Ayrıca, Rusya'nın tepkisi ne olursa olsun, uzun süre sınır uyuşmazlıklarından rahatsız olan bir Özbekistan için ülkelerin toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkesini savunmak akılcı bir yaklaşım olacaktır. Başta Özbekistan ve Kazakistan olmak üzere Orta Asya ülkelerinin bu temkinli siyasi tutumunun değişmeyeceğini söyleyebiliriz.²⁷⁰

Son dönemde dünya birliği tarafından yaptırımlarla karşı karşıya kalan Rusya Federasyonu yakın çevre ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek, yaptırımların doğurduğu kötü sonuçları hafifletmeye çalışmaktadır. Bu adımlardan birisi de Vladimir Putin tarafından ileri sürülen Rusya, Kazakistan ve Özbekistan'ın "doğalgaz sektöründeki sorunları çözmek için" bir birlik kurma önerisidir. Bu konudaki ilk açıklama 28 Kasım 2022'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım-Comert Tokayev tarafından yapılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın basın sözcüsü Ruslan Jeldibay, görüşmenin "*Rus gazının Kazakistan ve Özbekistan toprakları üzerinden taşınmasına ilişkin eylemleri koordine etmek*" amacıyla "*üçlü bir gaz birliği*" oluşturulmasına ilişkin olduğunu belirtmiştir. Fakat Özbekistan bu öneriyi geri çevirmiştir. Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Yaptırımlar Politikası Uzmanlık Merkezi Direktörü Yekaterina Arapova'ya göre, Özbekistan'ın Rusya ile ittifakı alenen reddetmesinin ana nedeni, başta ABD olmak üzere Batı devletlerinin uygulayacağı yeni yaptırım korkusu olmuştur:

Özbekistan'ın uluslararası kuruluşlara, ABD gibi özel donörlere, dış borç yapısındaki payı yüksek olan Avrupa fonlarına çok yüksek bir borç bağımlılığı vardır. Özbekistan, yaptırımları başlatanların sermayesine oldukça bağımlıdır, Özbekistan ekonomisine doğrudan yatırım akışını oluşturanlar bu ülkelerdir.²⁷¹

²⁶⁹ Как Узбекистан выстраивает дипломатические отношения с Россией, 15.09.2022, <https://hook.report/2022/09/uzbekistan-and-russia/>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

²⁷⁰ Как изменятся отношения Узбекистана и России на фоне ситуации на Украине. Мнение эксперта, 01.04.2022 <https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-rossiya-dialog-partnerov-/kak-izmenyatsya-otnosheniya-uzbekistana-i-rossii-na-fone-situatsii-na-ukraine-mnenie-eksperta-/>, adresinden 14 Nisan 2023 tarihinde erişildi.

²⁷¹ Дарья Мосолкина, Илья Лакстыгал, Анна Вергазова, "Узбекистан пока не хочет идти на чрезмерное сближение с Россией", 08.12.2022,

Özbekistan'ın dış politikası, istikrarsız uluslararası ortamda ve diğer ülkelerle artan rekabette ülkenin hayatta kalmasını sağlamaktır. Dış politikanın ana motifi, ekonominin uzun vadeli büyümesine ve halkın refahını sağlamaya yöneliktir. Bunun için Taşkent'in, Batı ülkeleri başta olmak üzere diğer aktörleri de gözeterek temkinli bir dış politika izlemesi pragmatik ve akılcıdır. Soğuk Savaş döneminde, dost ülkelerle kendi etrafında bloklar oluşturan SSCB ve ABD öncülüğüne iki kutuplu uluslararası sistem kurulmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması, her alanda ABD hakimiyetine sahip tek kutuplu bir uluslararası düzenin oluşumuna yol açmıştır. 21. yüzyılın başından beri başta Rusya ve Çin olmak üzere birçok gelişmekte olan ülke bu sistemi tasfiye etmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, ABD, AB ve diğer ortak Batı ülkeleri, başka ülkeleri etkileyebilecek muazzam kaynaklara sahiptir. Özbekistan, gelişmekte olan bir ülke olarak, yerleşik uluslararası sistemden ilerlemeli ve kendisi için en iyi pozisyonu bulmaya çalışmalıdır.²⁷²

Rusya Federasyonu'nun genel olarak Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik politikalarının cumhuriyetler özelinde kıyasladığımızda nasıl bir manzara ortaya çıkar? Bu konuda 1991-2012 yıllarını kapsayan zaman kesitinde yaşanan gelişmeler üzerinden değerlendirme yapan uluslararası ilişkiler tarihi ve dış politika uzmanı Konstantin Meşeryakov şu tespitlerde bulunmaktadır:

- 1) Rusya'nın Orta Asya'daki en önemli ortağı ve bölgedeki en yakın müttefiki Kazakistan'dır. Moskova ve Alma-Ata / Astana, tüm etkileşim alanlarında en istikrarlı, güçlü ve yakın temaslara sahiptir ve çıkarları, genellikle, birbirleriyle önemli ölçüde çatışmamıştır.
- 2) Rusya'nın bölgedeki en önemli ikinci ortağı Özbekistan'dır. Moskova ile işbirliği, Rusya ve Kazakistan arasındaki etkileşim kadar yoğun ve çok yönlü değildir. Bu ilişkiler önceliklerin sürekli değişmesiyle karakterize edilirken, çeşitli olumsuz faktörlerden güçlü bir şekilde etkilenmekle belli istikrarsızlıkların yaşanmasına neden olmuştur.

<https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2022/12/08/954350-pochemu-uzbekistan-gazovii-soyuz>, adresinden 14 Nisan 2023 tarihinde erişildi.

²⁷² Как Узбекистан выстраивает..., <https://hook.report/2022/09/uzbekistan-and-russia/>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

- 3) Rusya'nın diğer önemli ortakları Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'dır. Duşanbe ve Bişkek ile ilişkilerde, Moskova için temel değer, siyasi ve askeri alanlarda iş birliğini geliştirme olmuştur. Aşkabat ile ilişkilerde ise ticaret, ekonomik ve enerji alanındaki iş birliğinin geliştirilmesi öncelikli konuma sahiptir.
- 4) 1991–2012'de Rusya'nın Orta Asya politikası yeterince etkili olmamış ve bünyesinde çeşitli sorunları barındırmıştır. Fakat bu siyasetin sıra güçlü yanları da vardır; Moskova Orta Asyalı ortaklarıyla iş birliği alanında kararlı bir şekilde pozitif denge sağlamayı başarmıştır.²⁷³

Rusya'nın yakın çevre siyaseti kapsamında gelişen Özbekistan politikasının ve bu bağlamda gelişen ilişkilerin dönemsel olarak değişiklik arz ettiği vurgulanmalıdır. 1991-1995 yılının ortalarına kadarki dönemde Rusya-Özbekistan ilişkileri değişen realitelere adaptasyon süreci olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde her iki ülkenin adaptasyon sürecine uyum sağladıkları, ikili ilişkileri SSCB sonrası dönemin siyasi ve ekonomik realiteleri doğrultusunda inşa ettikleri söylenebilir. 1995 yılının sonundan 1998 yılının sonuna kadar gelişen ilişkiler daha ziyade dış tehdit (Taliban tehdidi) altında gelişmiştir. Bu dönemde Özbekistan, dış tehdide karşı Rusya ile iş birliğini kendi güvenliği açısından önemli bir güç olarak değerlendirmiştir; ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin yasal zemini geliştirilmiştir.²⁷⁴ Şunu da belirtelim ki dış tehdit konusu özellikle bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren her zaman güncelliğini korumuştur. 1992'de İslam Kerimov bu konuda Rusya'nın yardımına ihtiyaç duyduklarını açık bir şekilde ifade etmiştir: “*Güney sınırımızın güvenliğini önemsiyoruz ve Rusya'dan askeri destek bekliyoruz.*” 30 Mayıs 1992'de Moskova'da bir Özbek-Rus anlaşması imzalandı. Anlaşmanın çoğu maddesi, Özbek ordusu için Rus askeri okullarında personel eğitimi de dahil olmak üzere askeri konularla ilgilidir.²⁷⁵ 1998'in sonlarından 2003 yılının başlarına kadarki dönemde ikili ilişkilerde Özbekistan'ın çekinceli bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz. Bu çekinceler askeri ve siyasi kurumsallaşmalar düzleminde

²⁷³ Константин Мещеряков, Эволюция внешней политики Российской Федерации в Центральной Азии в 1991–2012 гг. (Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, На правах рукописи), Санкт-Петербург, 2014, с. 7-8.

²⁷⁴ Константин Мещеряков, Эволюция внешней политики Российской Федерации ..., с. 39-40.

²⁷⁵ Ж.Р. Хуррамов, “Концептуальные основания отношений между Узбекистаном и Россией”, *Постсоветские исследования*. Т.2. № 5 (2019), (с. 1328-1339), 1338.

gözlemlenirken, kültürel-ekonomik alanlarda kayda değer ve somut gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, V. Putin'in iktidara gelmesinin ikili ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırdığı, ayrıca vurgulanması gereken hususlardandır. Böylelikle, Rusya-Özbekistan ilişkilerinde lider tercihlerinin önemli etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Putin'in birinci döneminden sonra iktidara gelen Dmitri Medvedev'in Özbekistan, dahası İslam Kerimov konusunda mesafeli tutumu ikili ilişkileri negatif etkilemiştir. Buna karşılık, İslam Kerimov, Dmitri Medvedev'in gerek seçimi gerekse yemin töreni münasebetiyle tebrik etmeyen tek lider olmuştur. Medvedev döneminde ikili ilişkilerde bozulan bu denge, Putin'in ikinci kez devlet başkası koltuğuna oturmasından sonra onarılmıştır.²⁷⁶ Bu doğrultuda yaşanan gelişmeler sonucunda 2003 yılının ortalarından 2008 yılına kadarki süre zarfında Özbekistan ve Rusya arasındaki ilişkiler stratejik iş birliği ve müttefiklik düzeyine çıkarılmıştır. 2008-2012 yılları arasındaki dönemde ilişkilerde bir yavaşlama gözlemlenmiştir.²⁷⁷ Özbekistan'ın bu dönemde ölçülü tutum sergilemesi dış siyaset çizgisinde çok yönlü denge siyasetinin yürütülmesine yol açmıştır. Bu gelişim seyri, aslında bugünkü Rusya-Özbekistan ilişkilerinin karakterini belirleyen ve ona yön veren bir etkiye sahiptir. Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesinin ardından yürütülen çok boyutlu siyaset, aslında bu zamana kadar gelişen süreçleri göz önünde bulundurarak geliştirilen bir çizgidir. Bu çizgi Rusya'nın Yakın Çevre Doktrininin Özbekistan genelinde uygulanmasının sınırlarını belirleyen bir güce sahiptir. Buna rağmen, Rusya yönetimi, Özbekistan'la ilişkilerin gelişen seyrinden duyduğu memnuniyeti pek çok kez açıklamıştır.²⁷⁸ Dolayısıyla Özbekistan'ın bundan sonraki tutumu Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini kapsamında Özbekistan'a, hatta Orta Asya'ya yönelik politikalarının yön belirlenmesinde etkili olacağını söyleyebiliriz.

²⁷⁶ К.Е. Мещеряков, "Отношения Российской Федерации и Республики Узбекистан в годы президентства В.В. Путина (2000–2008): от взаимного неприятия к стратегическому у партнерству и союзничеству", *Международные отношения*, Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки. 2013. № 3 (с. 141-153), с. 150.

²⁷⁷ Вкз: Константин Мещеряков, *Эволюция внешней политики Российской Федерации ...*, с. 39-45.

²⁷⁸ Фахрулло Хамидуллаев, Лавров заявил, что несмотря на санкции, отношения Узбекистана и России развиваются интенсивно, 23.05.2023, <https://upl.uz/policy/33769-news.html>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

SONUÇ

Doktrin anlayışı başlangıçta dine dayalı bir düşünceyi betimlemek için kullanılmışsa da anlam itibarıyla farklı alanlara temsil edilerek çok boyutlu bir görünüm kazanmıştır. Örneğin, tarih doktrini, hukuk doktrini, felsefi doktrin vd. kavramlar bu türdendir. Doktrin aynı zamanda dış siyaset konusunda kullanılan bir kavramdır. Dış politika doktrini dış siyasetle ilgili devletin önceliklerini, bakış açısını ve takip edeceği çizgiyi ifade etmektedir. Bu kavramın Rus siyasi literatüründe fazla tercih edildiğini ifade etmekte yarar vardır.

Rusya iki yüz yıllık yakın tarihinde birçok akımları ve ideolojiyi denemiştir. Bunlar arasında Slavcılık, Ortodoksluk, Rus milliyetçiliği, Avrasyacılık, Batıcılık vd. gibi akımlar farklı zamanlarda öne çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın önce kısa süreliğine Batıcılık, ardından Avrasyacılık üzerine odaklanan bakış açısı Yakın Çevre Doktrini'nin benimsenmesiyle belirgin hale gelmiştir. Yakın Çevrenin en önemli bölgelerinden biri Orta Asya bölgesidir. Bu bölge (Türkistan adıyla) Çarlık döneminde işgal edilerek Rusya'nın emperyalist yapısına önemli bir güç katmıştır.

Yakın Çevre Doktrini Rusya'nın Sovyet sonrası dönemde emperyalist çabalarını gerçekleştirmek açısından "meşru ve doğal bir doktrin" olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Rusya, adı geçen coğrafyada duruma göre yumuşak, akıllı ve sert güce başvurarak bölgeyi arka bahçesi olarak kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir.

Orta Asya Rusya'nın yakın çevresinde yer alan en önemli bölgelerden birini teşkil etmektedir. Bu bölgenin en önemli ülkelerinden biri de Özbekistan'dır. Orta Asya'nın diğer devletlerinden farklı olarak Özbekistan güçlü ve kesintisiz devam eden devlet geleneklerine sahip bir ülkedir. Özbekistan'ın zayıfladığı dönem hanlıklar dönemidir. Bu dönem Rusya'nın güneye doğru yayıldığı süreçte işgali kolaylaştıran en önemli faktör olmuştur.

Türkistan'ın Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesiyle Özbek devlet geleneği de kesintiye uğramıştır. Bundan sonraki süreçte Özbekistan ülkesi önce Çarlık Rusya'nın, ardından Sovyetler Birliği'nin sömürge bölgesine dönüşmüştür. Zamanında köklü ve esaslı devlet geleneklerine sahip olan ve Türk-İslam uygarlığının en önemli unsurlarından biri olan Özbek ulusu ve Özbekistan Cumhuriyeti Sovyetler Birliği

döneminde sosyalist totaliter sistemin baskıcı, tahripkâr ve olumsuz uygulamalarından en fazla nasibini almıştır. Zira Özbekistan üzerinde kurulan baskı ve tahakküm siyaseti, Moskova yönetimi için Orta Asya'nın tamamını kontrol altında tutmak açısından önemliydi.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Özbekistan ulus devletini inşa etme fırsatını yakalamıştır. Jeopolitik konumu, nüfus potansiyeli, politik-ekonomisi, ayrıca askeri gücü itibarıyla Orta Asya'nın önemli gücü olan Özbekistan, Sovyet sonrası dönemde ABD, Rusya ve Çin gibi süper güçlerin stratejik hamleleri odağında yer almıştır.

Özbekistan'ın birinci cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un döneminde bu güçlere mesafeli bir tutum sergilenmiş olup, uluslararası gelişme konjonktüre uygun olarak ilişkilerde yakınlaşma veya uzaklaşma yaşanmıştır. Burada dış faktörlerin yanı sıra Özbekistan'ın iç siyaset sorunları da etkili olmuştur. Zira, Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, güvenlik konusunda aşırı titiz davranmış olup, en ufak şüpheye bile aşırı duyarlılıkla yaklaşmıştır. İç siyasetin tüm kontrolünü emniyet güçleri (polis) ve istihbarat teşkilatına veren Kerimov dış siyasette ülkeyi, aynı zamanda iktidarını tehlikeye düşürecek her türlü belirsizlikten kaçınmıştır.

Özbekistan'ın bu hassasiyeti çevrede yaşanan çatışma, kargaşa ve büyük güçlerin etkisi altına girmekten kaçınmasıyla bağlanabilir. Ama bunu başka önemli nedenlerinden biri de Kerimov'un muhtemel iç istikrarsızlıktan ileri gelen endişelerle ilişkili olduğunu tahmin edebiliriz. Kerimov dönemi Özbekistan'ın "kapalı rejim" dönemi olarak karakterize edilebilir. Kuşkusuz böyle bir çizgi, bölgenin önemli devleti olan Özbekistan'ın ulusal çıkarlarına aykırı bir durumdur.

İslam Kerimov döneminde Özbekistan dış politikasının ulusal çıkarları olumsuz etkileyen en önemli meselelerden birisi onun, hayatının sonuna kadar Türk dünyasından uzak durması olmuştur. Kerimov'un Türk dünyasına yönelik bakış açısı, her ne kadar başlangıçta olumlu olmuşsa da sonradan ciddi bir dönüşü/değişime maruz kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkma nedenini sadece siyasi gelişmelerle ve yaşanan olaylarla açıklamak gerçekten son derece güçtür. Burada lider yaklaşımı ve siyasi-psikolojik bir durumun emareleri de kendini göstermektedir. İslam Kerimov'un ölümünün ardından 2016'da göreve gelen Şevket Mirziyoyev, Türk dünyası meselesini dış politikanın başlıca gündem konuları arasına almıştır. Mirziyoyev bölgesel güçlerle olan ilişkilere

önem verirken aynı zamanda sınır komşularıyla olan bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır.

Bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti'nin Rusya politikası düz çizgide bir gelişim göstermemiştir. Bunun başlıca nedeni hem Özbekistan'ın güvenlik endişeleri hem ABD olan ilişkileri, aynı zamanda iç güvenlikten kaynaklı sorunlarla ilişkilendirilebilir. O yüzden bağımsızlığın ilanından bugüne kadar Özbekistan ile Rusya arasındaki ilişkilerde zaman zaman git gel yaşanmıştır. Bu siyasetin belirleyici faktörlerinden biri de Rusya iktidarlarının Orta Asya vizyonundan ileri gelmiştir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında Moskova'nın göz ardı ettiği Orta Asya siyaseti Boris Yeltsin döneminin son yıllarında değişim gösterse bu bölgede Rusya'nın aktif olmaya başlaması Vladimir Putin'in iktidara gelmesinden sonra olmuştur. Dmitri Medvedev döneminde Moskova yönetimi yeniden "umursamaz" bir tavır takınarak Özbekistan'ı ihmal etmiştir. Fakat bozulan ilişkiler Putin'in yeniden iktidara gelmesiyle yeniden onarılmıştır.

Günümüze Özbekistan'ın Rusya'ya bağımlı kılan bir takım nedenler bulunmaktadır. Bunlardan birisi işçi göçmen sayısında her geçen gün yaşanan artıştır. Özbekistan, Orta Asya'nın diğer ülkeleriyle, özellikle Kırgızistan ve Tacikistan'la birlikte Rusya'ya en fazla göçmen veren ülke olarak bilinmektedir. Bu sorun günümüzde de devam etmektedir. Zira Rusya zaman zaman göçmen ve mülteci sorununu bir baskı aracı olarak kullanmaktadır. Özbekistan'ın bağımsız dış politika yürütmesi bakımından söz konusu sorunun ortadan kaldırılması veya en azından etkisinin asgariye indirilmesi son derece önemlidir. Bu, sadece ülkede rasyonel ekonomik reformların yapılması ve halkın sosyal refah durumunda iyileştirmelerin yapılması sayesinde mümkün olacaktır.

Rusya-Özbekistan ilişkilerinin bugünkü durumu, Özbekistan'ın yeni siyasi açılımları doğrultusunda yorumlanabilir. Kerimov'un ardından iktidara gelen Şevket Mirziyoyev'in iç ve dış politikada başlattığı açılımlar, "Yeni Özbekistan" vizyonu bölgesel siyasetin temel paradigmalarında ciddi dönüşümlere yol açmaktadır. Özbekistan halihazırda komşularıyla sorunları ortadan kaldıracak ve bölge ülkeleriyle yeni projeler geliştirecek bir dış politika izlemektedir. Eskiden olduğu Rusya, Çin ve ABD arasında denge siyaseti yürüten Özbekistan, bugün bu siyaseti daha rasyonel çizgide yürütmektedir. Bu durum, bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sağladığı gibi, Özbekistan'ın ulusal çıkarlarına da uygundur. Bu durum aynı zamanda Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini kapsamında yürüttüğü politikalarda dengeleyici etkisini göstermektedir.

Son dönemde Ukrayna ile çatışan Rusya'nın Batı tarafından baskılanması, ambargo ve yaptırımlarla karşı karşıya kalması yakın çevre ülkelerine yönelik hamlelerini yoğunlaştırmaktadır. Fakat Ukrayna'da yaşadığı başarısızlığın ardından Rusya yakın çevre siyasetini yumuşak ve akıllı güç araçlarıyla yürütmeyi tercih etmektedir. Bu durum Özbekistan'la olan ikili ilişkiler açısından da geçerlidir. Bunun yanı sıra, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı diğer ülkeler örneğinde olduğu gibi Özbekistan üzerinde de olumsuz etkisini göstermesine rağmen, Kırım müdahalesinden bugüne kadar geçen süre zarfında Ukrayna'nın toprak bütünlüğünden yana olduğunu, çatışmaların silahlı yolla değil, karşılıklı diyalog ve barış içinde çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu Daron, Robinson James A., *Ulusların Düşüşü*, 62. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- Akçay Engin, Özdemir Akbal, “ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 22, 2013, (ss. 7-29).
- Aleskerov Alesker, Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri, (Ankara Üniversitesi SBE Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Alp İlker, “SSCB’den BDT’ye”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Cilt: 112, Sayı: 336, Nisan 1993.
- Altınkaya Zelha, “Liberal Uluslararası Ticaret Politikaları Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme: Son Yüzyılında Osmanlı Devleti”, *Maliye ve Finans Yazıları*, Ekim 2022, Yıl: 36, Sayı: 118, (ss. 271-306).
- Andican Ahad, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık, 2009.
- Arbatov A., *Russian Foreign Policy Priorities in the 1990s*, Brassy’s, London, 1994.
- Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 1994.
- Arne Haugen, *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, Palgrave, Macmillan, New York, 2003.
- Ashcher Abraham, *Kısa Rusya Tarihi*, Say yayınları, İstanbul, 2020.
- Asker Ali, “Bağımsız Kırgızistan’ın Realitesi: İş Gücü Göçü”, *Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler* (Editör: Burulkan Abdibaitova Pala), Astana Yayınları, Ankara 2021, (ss. 63-84).
- Asker Ali, “Güney Kafkasya’dan ve Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçleri ve Türk/Müslüman Göçmenlerin Durumu”, *İçinde: Türk Dünyası ve Göç (Vatandan Yeni Vatanlara)*, (Derleyen: Çağla Gül Yesevi), Küre Yayınları, İstanbul 2021, (ss. 293-311).
- Asker Ali, “Özbekistan Cumhuriyeti: Dış Siyasette Yön Arayışları ve Dönüşüm Eğilimleri (1991-2021)”, *İçinde: Modern Dünyada Türk Cumhuriyetleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2023 (ss. 189-220).

- Asker Ali, “Rusya’nın Yakın Çevre Siyaseti: Karadeniz-Hazar (Güney Kafkasya) Bölgesi”. İçinde: *100. Yılında Türkiye Rusya İlişkileri ve Karadeniz (Moskova Antlaşması’ndan Günümüze)*, Editörler: Mehmet Okur, Yüksel Küçüker, Ahmet Nafiz Ünalmiş, Akçağ Yayınları, Ankara 2021 (ss. 97-141).
- Avcı Erkan, “Değişen Dünyada Değişen Özbekistan”, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2018, (ss.1-12).
- Ayupov Orif, *Dunyo, Siyosat, Jamiyat*, Ziyonashriyoti, 10 - nashr, Guliston, 2019.
- Boqiy Nabijon, *Qatlnoma*, Toshkent, Azon Kitoblari Nashriyoti 2021, (ss. 210 – 220).
- Bruce Pannier, “Uzbekistan: Minister announces plans to quit CIS Defense Pact”, *Radio Free Europe-Radio Liberty*, 2000, <https://www.rferl.org/a/1090491.html>, adresinden 23.01.2023’te erişilmiştir.
- Brzezinski Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Yelda Türedi, İstanbul, 2020, s. 140.
- Bushkovitch Paul, *Rusya’nın Kısa Tarihi*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Cafersoy Nazim, “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel*, 8(4), 2002, (ss.51-101).
- Carney James, “Yeltsin’s Enemy”, *Time*, 9 March 1992.
- Critchlow J., Critchlow “Independence: How the Uzbek Party Apparatus broke Moscow’s Grip on Elite Recruitment?” Ed. *Soviet Central Asia, the Failed Transformation*, Westview Press, 1991.
- Çakan Tayyip, “19. yüzyıl Çarlık Rusya’sında İki Akım: Batıcılık ve Slavcılık”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 4 (1), (ss. 40-56).
- Çalışkan Burak, *Özbekistan’da Değişimin İlk İki Yılı*, 21 Ocak 2019.
- Çaşın Mesut Hakkı, *Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, 2. Baskı: Kasım 2015.
- Çavuşoğlu H. Yılmaz, Osman Metin Öztürk, Fikret Hakgünden ve Ahmet Edem, “Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Gnkur. ATESE Bşk.lığı Yayınları, Yıl: 111, Sayı: 333, Ankara, Temmuz 1992.
- Dadabayev Timur, “Uzbekistan as Central Asian Game Changer? Uzbekistan’s Foreign Policy Construction in the Post-Karimov Era”, *Asian Journal of Comparative Politics*, 2018, No. 2 (20): (pp. 1-14.)
- Dadaşova Ramile Behlül kızı, “2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Sonrası Gürcistan-İran İlişkileri”, *AVİD. Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VIII 2019 No: 1 (ss. 23-34).

- Devlet Nadir, “Batı’da Rusya Türkleri ile İlgili Çalışmalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları dergisi*, No. 50, 1987.
- Düzdaban Erdal, *Bölgesel Kolektif Güvenlik Arayışları: Orta Asya Örneği*, Dok. Tezi, Kocaeli, 2020.
- Efe Zafer, Hüsamettin İnaç, “Teşkilat, Teçhizat ve Tefekkürât (Doktrin) (3T) Perspektifinde Dumansız Barut Teknolojisi (18.yy ve 20.yy Osmanlı Ordusu Örneği)”, *Yeni Fikir Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 16 (ss. 86-104).
- Ergin Feridun, *Ulsulararası Politika Stratejileri*, İÜİF, Yayınları, İstanbul, 1977, s. 122-123; G. Lowes Dickinson, *The International Anarchy*, 1911.
- Fazendeiro Bernardo Teles, “Uzbekistan’s Defensive Self-Reliance: Karimov’s Foreign Policy Legacy”, Oxford University Press, *Journal of International Affairs* No. 93: 2, 2017.
- Feyziyev Cavanşır, *Türk Devletleri Birliği: Küresel Entegrasyonun Avrasya Modeli*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Flikke Geir, “Patriotic Left-Centrism”, *Europe-Asia Studies Journal*, Mar., 1999, Vol. 51, No. 2.
- Florinsky M., “Russian Social and Political Thought 1825-1855”, *The Russian Review*, No. 6 (2), 1947. (pp. 77-85).
- Fragner B.G., *Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya’nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras*, çev. Selda Somuncuoğlu, 2010, (ss. 35-44).
- Fumagalli Matteo, “Alignments and Realignment In Central Asia: The Rational and İmplication Of Uzbekistan’s Rapprochement with Russia”, *International Political Science Review*, 2007, 28 (3). (pp. 253-271)
- Galeotti M., *The Age of Anxiety Security and Politics in Soviet and Post-Soviet Russia*, Longman, London, 1995.
- Gereci Robert P., *Window on the East: National and Imperial Identities in Late Tsarist Russia*, İthaca, 2001.
- Gözler Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2018.
- Groys, B. “Russia and the West: The Quest for Russian National Identity”, *Springer No. 43 (3)*, 1992, pp. 98 – 185.
- Hamzaoğlu Halit, “Rus Siyasal Hayatına Yön Veren Düşünce Akımlarının Tarihsel Kökenleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 2020, (ss.1610-1637).
- Hayıt Bayımıza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul, 1975, (ss. 63-69).

Høiback Harald, “What is Doctrine?”, *The Journal of Strategic Studies*, Vol: 34, No: 6, pp. 879–900, December 2011.

https://bigenc.ru/domestic_history/text/2702844 adresinden 21 Aralık, 2022’de erişilmiştir.

<https://fedordostoevsky.ru/works/diary/1881/01/08/> adresinden 3. 01. 2023’te erişilmiştir.

<https://flashvideo.rferl.org/Videoroot/Pangeavideo/2013/06/c/cf/cf35da33-39df-4b67-9d7f-19879a121e96.mp4>, adresinden 23.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

<https://genderi.org/ozbekiston-tarixi-1-ozbekiston-respublikasi-mustaqilligining-e.html>, adresinden 20. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

https://insamer.com/tr/ozbekistanda-degisimin-ilk-iki-yili_1937.html , adresinden 15. 01. 2023’te erişilmiştir.

<https://kun.uz/uz/news/2021/10/31/ozbekistonda-afv-amaliyoti-taqdirlarni-anglatuvchi-raqamlar>, adresinden 14.01.2023’te erişilmiştir.

<https://kun.uz/uz/news/2023/01/12/aesning-istiqboli-yoq-alisher-ilhomov-bilan-suhbat>, adresinden 23.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

<https://m.kun.uz/news/2018/10/14/islom-karimovning-otasi-akida-malumot-berildi> adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

<https://t.me/AsanovEldar>, kanalından 14. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir. Post tarihi 14. 01. 2023

https://t.me/KamoliddinRabbimov_rasmiy, adresinden 13. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir. Post tarihi 24. 10. 2022.

<https://web.archive.org/web/20200624011029/https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/guclu-kardeslik-baglari-turk-konseyi-bayragi-altinda-yeni-boyutlar-kazanacak/1583934>, adresinden 15.01.2023’te erişilmiştir.

<https://www.amerikaovozi.com/a/4546078.html>, adresinden 14. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

<https://www.bbc.com/uzbek/lotin-39181938> , adresinden 15.01.2023’te erişilmiştir.

https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2012/09/120910_latin_karimov_water_war, adresinden 14. 01. 2023’te erişilmiştir.

https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2013/01/130130_latin_karimov_kislov, adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.

- https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan/2011/12/111205_latin_uzbek_president_short_term adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.britannica.com/place/Uzbekistan/Economy>, adresinden 15.01.2023'te erişilmiştir.
- <https://www.britannica.com/topic/doctrine> adresinden 13 Aralık 2022'de erişilmiştir.
- <https://www.gazeta.uz/ru/2018/12/21/aja/>, adresinden 14. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.haberler.com/islam-kerimov/biyografisi/> , adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.statista.com/statistics/1103985/border-length-between-countries/> adresinden 11.01.2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.trt.net.tr/uzbek/turk-dunyosi/2017/02/04/o-zbekistonda-bolalar-mehnatidan-foydalanishga-chek-qo-yildi-665278>, adresinden 14.01.2023'te erişilmiştir.
- <https://www.wordiq.com/definition/Doctrine> adresinden 8 Aralık 2022 tarihinde erişildi.
- https://youtu.be/fba_1rY22yY adresinden 11.01.2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://youtu.be/ha2stPaWxc8> adresinden 12. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir, 1-2 dak.
- Huasheng Zhao, Fudan Üniversitesi Prof. (Çin) <https://globalaffairs.ru/articles/rossiya-i-blizhnee-zarubezhe/>, adresinden 23.01.2023 tarihinde erişilmiştir.
- International Crisis Group, “Central Asia Border Disputes and Conflict Potential”, *ICG Asia Report* 33. Osh/Brussels 4 April, 2002.
- Ivanov I., “The Near Abroad is Really Near?”, *International Affairs Journal*, Moscow, Vol: 45, No: 2, 1999.
- İlhan Suat, *Jeopolitik Güç Odağı Kuramı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Jo'rayev N., *O'zbekiston Tarixi*, Sharq nashriyoti, Toshkent, 2011.
- Joldaşev Altynbek, “Kimlik ve Sınır: Orta Asya'da Sınır Sorunları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Kış 2019, (ss. 303-326).
- Kader Özlem, “Kerimov Yönetiminde Özbekistan'ın İç ve Dış Politikasının Analizi (1991-2012)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt:4, Sayı:1, (ss. 29-51).
- Karimov Naim, <https://www.amerikaovozi.com/a/a-36-2006-11-19-voa2-93344594/795550.html> adresinden 07.01.2023 tarihinde erişilmiştir.

- Kaymak Muammer, “Hegemonya Tartışmaları Işığında 19.Yüzyıl İngiliz ve 20. Yüzyıl Amerikan Hegemonyaları: Yönlendirici Hegemonyadan Kural Koyucu Hegemonyaya”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2016 (ss. 63-92).
- Kessikbayev Askhat, *Soğuk Savaş Sonrası Avrasya Jeopolitiği: Orta Asya’da Yapısal Dönüşüm*, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Keyman E. Fuat, “Truman Doktrini ve Marshall Yardımı,”, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/truman_doktrini_ve_marshall_yar_dimi, adresinden 8 Aralık 2022 tarihinde erişildi.
- Khalid Adeb, “Backwardness and the Quest for Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective”, *Slavic Review*, 2006, No 65, (pp. 231 – 251).
- Khaydarov Abdusamat A., Mirkasymov Surat M., “Uzbek Perspectives on Eurasia”, 2019, *India Quarterly*, No. 75(1): p. 94-99. Simsek Nevzat, Kurt Asli, “Evaluation of the Economic Relations between Turkey and Uzbekistan”, *Perceptions*, 2021, 25 (1), (pp. 121-151).
- Khushmuratov Shavkat, *Türkistan’da Ceditlik ve Mahmut Hoca Behbudi*, Ankara, 2021, s. 18.
- Kusaev Kamal, *Özbekistan-Rusya İlişkileri (1991-2019)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kuvvatov Abdulla, *Mustaqillik. 31 yil. Hujjatli film | ULAR*, <https://youtu.be/xeyAnDgRz-A>, 54. Daqiqa, 9.01.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Lepingwell J. W., “Russian Military and Security Policy in the Near Abroad”, *Survival*, Volume: 36, No: 3, 1994.
- Mamatov Jahongir, *İAK*, Morossvile, North Carolina, Lulu Press, Inc. 2013.
- Mamatov Jahongir, *Mustaqillik. 31 yil. Hujjatli film | ULAR*, belgesel, <https://youtu.be/25:35> dakika. 9.01.2023 tarihinde erişilmiştir.
- Matveeva Anna, “Return to Heartland: Russia’s Policy in Central Asia”, *International Spectator*, Cilt: 42, Sayı: 1, (ss. 43-62).
- McCormick J., “The European Union”, *Politics and Policies Journal*, Westview Press 2007, (pp. 431-436).
- McFaul M., “Precarious Peace: Domestic Politics in the Making of Russian Foreign Policy”, *International Security Journal*, Cilt: 22, Sayı: 3, 1997/98.

- National Interest and Russian Foreign Policy, Editorial Discussion, *International Affairs Journal*, Moscow, Vol: 42, No: 2, 1996.
- Nevers R., *Russia's Strategic Renovation*, The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper 289, London, 1994.
- Nogayeva Ainur, *Yeni Dünya Düzeninde Orta Asya Bölgesinde Rusya, ABD ve Çin Arasında Stratejik Denge Arayışları*, International Strategic Research Organization (USAK), Ankara, 2011. (ss. 58-129).
- Northrop Douglas, *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia*, Cornell University Press, İthaca, 2004.
- O'zbek Tilining Izohli Lug'ati*, O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Nashriyoti, 2006.
- O'zbekistonning yangi tarixi*. 1-kitob (Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida), Toshkent 2000. Omurbekov T., *Qirg'iziston tarixi (XIX asr boshi - 1917-yil)*, Jalolobod 2000.
- Palazzo Albert, *From Moltke to Bin Laden, the Relevance of Doctrine in the Contemporary Military Environment*, Australian Government, Department of Defense, Land Warfare Studies Centre Canberra, 2008.
- Paraszczuk Joanna, "Most Uzbeks Fighting for IS Came from Russia", *Theologian Claims*, RFE/RL, March 24, 2015; <http://www.rferl.org/content/most-uzbeks-fighting-for-is-came-from-russiatheologian-claims/26918165.html>).
- Prizel I., *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership and Poland, Russia and Ukraine*, Cambridge University Press. Cambridge.
- Qosimov Begali, *Milliy uyg'onish davri O'zbek adabiyoti*, Ma'naviyat Nashri, Toshkent, 2004.
- Reid Brian Holden, "A Doctrinal Perspective 1988-98", *Occasional Paper No. 33*, Strategic and Combat Studies Institute 1998, Camberley, UK.
- Rogov S., *A New Turn in Russian-American Relations, Russian Foreign Policy in Transition: Concept and Realities*, Central European University Press, Hungary, 2005.
- Roy Oliver, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar*, çev. Zerhan Yüksel. Tercüman Yayınları.
- Rubanov V., "On the National Idea and Russia's Future", *International Affairs Journal*, Cilt. 45, Sayı No. 4, 1999, (pp. 72 – 81).

- Rywkin M., "Islam and the New Soviet Man: 70 Years of Evolution", *Central Asian Survey*, No. 6 (4), 1987.
- Rywkin M., "Searching for Soviet Nationalities Policy", Mansell Publishing, London, 1990.
- Saray Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Sir Olaf Caroe, *Sovyet İmparatorluğu: Sömürülen Topraklar*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman Yayınları.
- Slezkine Yuri, "The USSR as Communal Apartment or How are Socialists State Promoted Ethnic Particularism?", *Slavic Review*, 53, 1994, (pp. 414 – 452).
- Smith Rupert, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, Penguin, London, 2005.
- Sönmez A. Sait, "Özbekistan Dış Politikasını Oluşturan Temel Faktörler", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, (ss. 387-415).
- Sönmez A. Sait, "Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 27, 2010, (ss. 277-289).
- SSSR qanday parchalangandi - qabohat saltanatining yo'qlikka yuz tutish sabablari (kun.uz), adresinden 19. 01. 2023 tarihinde erişilmiştir.
- Stankevich S., "Russia's New Model: East Asia Plus West", *New Perspective Quarterly Journal*, Cilt: 10, No: 2.
- Stent A., *Russia and Germany Reborn: Unification, the Soviet Collapse and the New Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1999.
- Tanrısever Oktay, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: 'Yakın Çevre' Doktrininin İflası", İçinde: *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, (Der. Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, (ss. 43-68).
- TDK'ye Göre Doktrin Sözlük Anlamı Nedir? - adresinden 12 Aralık 2022 tarihinde erişildi.
- TDV İslâm Ansiklopedisi*, Talmud kelimesi, Cilt: 39, İstanbul, 2010.
- Toktogulov Beishenbek, "Uzbekistan's Foreign Policy Under Mirziyoyev: Change Or Continuity?", *Eurasian Research Journal*, Vol: 4, No: 1, 2022.
- Tolz V., "Forging the Nation: National Identity an Notion building in Post-Communist Russia", *Europe-Asia Studies*, Volume: 50, No: 6, 1998, (pp. 993-1022).

- Tsereteli Mamuka, "The Economic Modernization of Uzbekistan", *Silk Road Paper*, April 2018.
- Tucker Noah, "Central Asian Involvement in the Conflict in Syria and Iraq: Drivers and Responses", *USAID and MDI*, 2015.
- Turhan Dilmaç, *Özbekistan'da Ulus Kimlik-Dış Politika İlişkisi*, Ötüken A.Ş., 2019.
- Uçarol Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz kitabevi, İstanbul, 1995.
- Viola Lynne, *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements*, New York, 2007.
- Weitz Richard, "Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity Under the New Leadership", *Silk Road Paper*, January, 2018 Washington & Stockholm: CACI-SRSP.
(<http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/1801Weitz.pdf>),
- Wixmen R., *Sovyetler Birliğinde Etnik Sorun*, Çev. Ali İhsan Aksamaz, Özgür Üniversite Forumu, No.10, 2000.
- Xalq so'zi gazetasi*, 1999 – Yil 4 – May, 86 (2124) – soni.
- Xolid Adib, *O'zbekiston tavalludi*, Tarj. Sardor Salim, Toshkent, 2022.
- Yarimoğlu Sacit, "Milliyetler Meselesi Temelinde Orta Asya'daki Sovyet Politikaları", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, No. 1, Nisan 2022.
- Yazıcı Bahaddin, *Sıcak Nokta: Orta Asya Orta Asya'da Yeniden Yapılanma ve Terör*, Ozan Yayıncılık LTD, İstanbul, 2003.
- Yılmaz Salih, *Putin Dönemi Rusya Dış Politikası ve Güvenlik Doktrinleri*, 2. Baskı, Nobel, Ankara, Ankara, 2021.
- Yusupova Nasiba, *İslam Kerimov Dönemi Özbekistan Cumhuriyeti Dış Politikasının Gelişimi ve Türkiye – Özbekistan İlişkilerine Genel Bakış: 1991-2016*, Yük. Lis. Tezi, Antalya, 2022.
- Zarcone Thierry, *Yasak Kent Buhara 1830 - 1888*, çev. Ali Bertay, 3. Basım, İstanbul, 2021.
- Zeynep Dağı, *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika: Rusya'nın Dönüşümü*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2002.
- Zorlu Kürşat, "Yeni Özbekistan, Yeni Seçimler ve Mirziyoyev'in Üç Yılı", 24 Aralık 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-ozbekistan-yeni-secimler-ve-mirziyoyevin-uc-yili/1682492>, 15.01.2023'te erişilmiştir.

- Абашин С. Н., *Национализмы в Средней Азии: в поисках идентичности*, Санкт - Петербург, 2007.
- Абдукадиров Абдулла, “Как отразится на экономике Узбекистана конфликт Российской Федерации с Украиной”, 15.03.2022, <https://anhor.uz/economy/economy-uz/>, adresinden 14 Nisan 2023 tarihinde erişildi.
- Большая Российская Энциклопедия* https://bigenc.ru/domestic_history/text/1987788 adresinden 25 Aralık, 2022 tarihinde erişilmiştir.
- Глушенко Е. А., *Россия в Средней Азии: завоевания и преобразования*, ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010.
- Данилевский Й. Н., *Россия и Европа*, Москва, 1991, (сс. 59-60).
- Дубнов Аркадий, “Ташкент ушел, проблемы остались: Сможет ли ОДКБ преодолеть концептуальный кризис, Россия в глобальной политике”, №4 2012 Июль/Август, 04.09.2012, <https://www.globalaffairs.ru/articles/tashkent-ushel-problemy-ostalis/>, adresinden 16 Nisan 2023 tarihinde erişildi.
- Жолдошов Алтынбек, “Трайбализм, регионализм и этническая принадлежность к Кыргызской идентичности исследования”, *Журнал исследований Центральной Азии и Кавказа*, 2013, (ss. 101-133).
- Казаринова Д.Б., “Панславизм для современной России: историческая утопия или геополитический вызов?”, *Вестник РУДН. Серия: политология*, Том 20 №, 2018, (сс. 624-629).
- Как изменятся отношения Узбекистана и России на фоне ситуации на Украине. Мнение эксперта, 01.04.2022 <https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-rossiya-dialog-partnerov-/kak-izmenyatsya-otnosheniya-uzbekistana-i-rossii-na-fone-situatsii-na-ukraine-mnenie-eksperta-/>, adresinden 14 Nisan 2023 tarihinde erişildi.
- Как Узбекистан выстраивает дипломатические отношения с Россией, 15.09.2022, <https://hook.report/2022/09/uzbekistan-and-russia/>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.
- Коичев А., *Национальные-территориальные размежевание в Ферганской Долине, (1924 - 1927)*, Бишкек, 2001.
- Кокшаров В.А., Тиханова Е.В., “Пограничный барьер интеграции в Центральной Азии”, *Известия Уральского Федерального Университета* 2. #102, 2012.

- Лузан А.В., “Панславизм: от национализма к юнионизму”, <https://luzanaleks.livejournal.com/1725.html>, adresinden 17. 01. 2023’te erişilmiştir.
- Межгосударственные отношения России и Узбекистана, 04.04.2017, <https://ria.ru/20170404/1491394017.html>, adresinden 12 Aralık 2022 tarihinde erişildi.
- Межгосударственные отношения России и Узбекистана, 15.09.2022, <https://ria.ru/20220915/uzbekistan-1816750617.html>, adresinden 03 Mart 2023 tarihinde erişildi.
- Мещеряков К.Е., “Отношения Российской Федерации и Республики Узбекистан в годы президентства В.В. Путина (2000–2008): от взаимного неприятия к стратегическому партнерству и союзничеству”, *Международные отношения*, Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Гуманитарные и общественные науки. 2013. № 3 (с. 141-153).
- Мещеряков Константин, Эволюция внешней политики Российской Федерации в Центральной Азии в 1991–2012 гг. (Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, На правах рукописи), Санкт-Петербург, 2014.
- Мосолкина Дарья, Лакстыгал Илья, Вергазова Анна, “Узбекистан пока не хочет идти на чрезмерное сближение с Россией”, 08.12.2022, <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2022/12/08/954350-pochemu-uzbekistan-gazovii-soyuz>, adresinden 14 Nisan 2023 tarihinde erişildi.
- Нартов Н. А., *Геополитика*, ЮНИТИ, Москва, 2000.
- Ожегов С.И., Шведова Н.Ю, *Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений*. 3-е издание (С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова), АЗЪ, Москва, 1996.
- Окара Андрей, https://www.ng.ru/cis/2001-06-05/5_nation.html, den 17. 01. 2023’te erişilmiştir.
- Прокудин Б.А., *Панславизм в истории политики и мысли России XIX века*, Издательство Московского Университета, 2018, (с. 21-35).
- Прокудин Филипп, «Особый союзник». Как в Узбекистане на самом деле относятся к России”, 25.10.2021, <https://ukraina.ru/20211025/1032536502.html>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

Пыжиков Никита, “Россия и Узбекистан: как расти дальше?”, 05.09.2022, <https://expert.ru/2022/09/5/rossiya-i-uzbekistan-kak-rasti-dalshe/>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

Россия и Узбекистан подписали комплексную программу экономического сотрудничества на 2022 – 2026 годы, 19.11.2021, <https://miit.uz/ru/news/rossija-i-uzbekistan-podpisali-kompleksnuju-programmu-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-na-2022-2026-gody>, adresinden 16 Nisan 2023 tarihinde erişildi.

Сотрудничество Узбекистана и России: итоги 2022 года, 05.01.2023, <https://e-cis.info/news/568/105908/>, adresinden 12 Şubat 2023 tarihinde erişildi.

Ўзбек Совет Энциклопедияси, Toshkent 1988.

Указ Президента Республики Узбекистан О государственной программе по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 — 2021 годах № УП-5635 от 17.01.2019 г. <https://lex.uz/docs/4168757>

Фаляхов Рустем, «Туда, где нет коррупции»: почему Россия теряет Узбекистан США и Китай вытесняют Россию из Средней Азии, 14 июля 2018, <https://www.gazeta.ru/business/2018/07/01/11821627.shtml>, adresinden 12 Ocak 2023 tarihinde erişildi.

Французова О. А., “Панславизм и идеи славянской интеграции в представлениях чешских радикалов 1 пол. XIX века”, *Общество и цивилизация: тенденции и перспективы развития в XXI веке: сборник статей по материалам международной научно-практической конференции*, 29 января 2015 г. Воронеж, 2015. Т. 1. (с. 11- 17).

Хамидуллаев Фахрулло, “Лавров заявил, что несмотря на санкции, отношения Узбекистана и России развиваются интенсивно”, 23.05.2023, <https://upl.uz/policy/33769-news.html>, adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde erişildi.

Хуррамов Ж.Р., “Концептуальные основания отношений между Узбекистаном и Россией”, *Постсоветские исследования*. Т.2. № 5 (2019), (с. 1328-1339).

Энциклопедик Лугат, Ўзбекистон ССР.

Юлдашева Говхержан, “Внешняя политика нового Узбекистана и его особенности”, *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural And Social Sciences*, 3 (2), Feb. 2023, (с. 271-279).

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Doktrin üçgeni	19
Şekil 2: Kültürel uygunluk	21

EKLER

Ek 1: Resimler

1. Bölüm

Eski Talmud. Türk dillerinin neredeyse hepsine Arapçadan geçen “Talimat” kelimesi “Doktrin” kelimesiyle eşanlamlıdır. “Talimat” kelimesi Arapçaya Aramice/Süryanice “İmd” kökünden gelen **talmud/תלמוד** “öğreti, öğrenme, talim etme” sözcüğünden türemiştir.

Mareşal Kont Helmuth von Moltke Avrupa’nın ilk ve gerçek bir doktrincisi olarak tanınmaktadır. onun 1869 yılında ilan edilen talimatları Batı ordularının çoğunda bugüne kadar operasyonel el kitabı niteliğini haiz bir kaynak olmuştur.

Rus Çarı Deli Petro. Rusya’nın yüzünü Avrupa’ya baktıran Çar olarak Rusya tarihinde bir dönem açtı ve onun reformlarından sonra “Rusya neresi?” sorusu sıkça ortaya çıkmaya başladı. Dolayısıyla bu Rusya’da “doktrin” kavramını ortaya attı.

1836’da P. Çadayev “Felsefi Mektuplar” adıyla anılan yazı dizilerinin ilkinin yayımladı. Çadayev mektuplarında Rusya’nın kültürel açıdan dünya medeniyetine hiçbir katkıda bulunmamasından yakınmıştır. Çadayev’e göre, “ne Batılı ne de Doğulu” olan Rusya, kendine özgü olan bir gelenek ve kültüre sahip değildir. Bu yazılar Rus aydınları arasında büyük tartışma yaratmıştır.

Buhara Emirinin Ircar yakınlarındaki karargâhı (General Romanovski'nin suluboya çiziminden)

1906 yılında Rus ordusunda albay olarak çalışan, sonradan Finlandiya Cumhurbaşkanı olan Carl Gustaf Emil Mannerheim Kurbançan Dadha'yı ziyaret ederken onun resmini de çekmiştir.

2. Bölüm

“Türkistan vilayetinin gazetesi”1892 yılda çıkan yayınlarından biri²⁷⁹

Özbekistan SSC'nin 1925 ve 1937 yıllarda kabul edilen devlet armaları.

²⁷⁹ <https://mytashkent.uz/2022/06/03/pervaya-uzbekskaya-gazeta/> adresinden 5.01.2023'de erişilmiştir.

Özbekistan SSC de 25 sene başkanlık yapan Ş. Reşidov Taşkent'te ekmek, tuz hem de ünlü Şeref Reşidov (1958-1983). Raşidov döneminde "Komünist bûsesi" ile L. Brejnev'i karşıyor. birçok işler ileriye giderken Özbekistan'da Rus SSCB dağıldıktan sonra "Sovyet öpücüğü" dilinin gelişmesi hızla artmış ve pamuk tarlasına ortadan kalktı ama ekmek ve tuzla karşı alma dönüşmesi de devlet siyasetine yükselmiştir. geleneği hala da yaşıyor.

Stalin baskısı (represiyası) döneminde 25 seneye hapis ve Sibiry'a sürgün edilen Özbek aydını şair Şukurullah (1921-1920). 2019 yılda "Türk dünyası yılın adamı" olarak seçilmiş ve 99 yaşında vefat etmiştir.

SSCB'nin son başkanı Mihail Gorbaçev ve "GKÇP" ekibi (M. Gorbaçov âdete SSCB dağılmasında kimin "suçlu" olduğunu gösteriyor gibi) kaynak: İnternet.

3. Bölüm

Özbekistan'ın bağımsızlığı aslında 1990 yılının 20 Haziran'ında ilan edilirken bu gazetelerin ilk sayfasında Bağımsızlık Deklarasyonu olarak halka ilan edilmiştir. Ama bu karar tam bir sene ortadan kaybolmuş ve 1991 31 Ağustos'ta Devlet Bağımsızlığı İ. Kerimov tarafından yeniden halka duyurulurken şaşkın kalan Parlamento alkışlamayı da unutmuş. Bu gerçek tarihi kendi yerine koymak yeni nesillere kalıyor.

Özbekistan Bağımsızlığı için halk tarafından seçilen dönem milletvekilleri (Halk milletvekilleri): Cihangir Mamatov, Vahid Azamov ve Tayyiba Tolaganova'ler.²⁸⁰

Ankara'da dönem Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından karşı alınıyor olan bağımsız Özbekistan'ın ilk Cumhurbaşkanı İslam Kerimov (sosyal ağ).²⁸¹

²⁸⁰ [Мустақиллик декларациясининг 25 йиллиги | Jahonnoma](#), adresinden 9. 01. 2023'de erişilmiştir.

²⁸¹ Ölümünün üzerinden beş yıl geçmesine rağmen Kerimov'un dönemine ilişkin siyasi bir değerlendirme hâlâ yok, [Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov - Anadolu Ajansı \(aa.com.tr\)](#), adresinden 29.06. 2023 tarihinde erişilmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan'ın tarihî Semerkant kentindeki Devlet Konukevi'nde Cumhurbaşkanı Vekili ve Başbakan Şevket Mirziyoyev ile bir araya geldi. Görüşme öncesi bir açıklama yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, iki ülke ilişkilerini Türkler ve Özbekler arasındaki ebedi kardeşliğe layık bir düzeye taşımak istediklerini vurgulayarak “Bunu sadece ortak çıkarlarımızın bir gereği olarak değil, kardeşlik hukukumuzun ve tarihi sorumluluğumuzun bir icabı olarak görüyorum” dedi.²⁸²

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi'ne katılmak üzere Türkiye'ye gelen Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev'i resmi törenle karşıladı.²⁸³

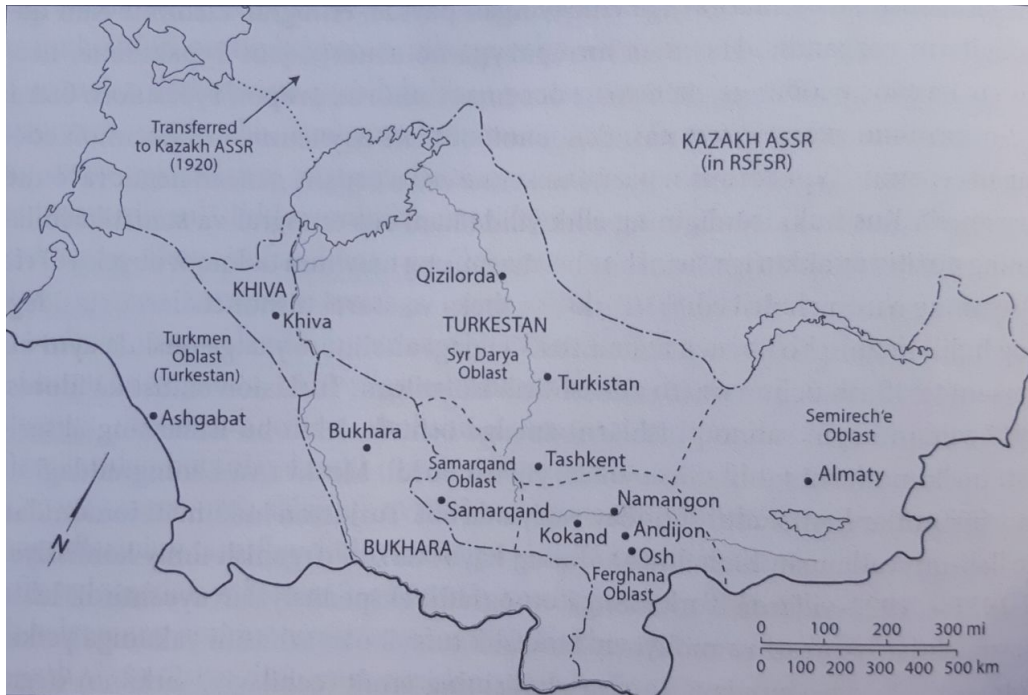
²⁸² T. C. Cumhurbaşkanlığı: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Özbekistan Cumhurbaşkanı Vekili ve Başbakan Mirziyoyev'le Görüştü (tccb.gov.tr) 18.11.2016.

²⁸³ Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Ankara'da: Cumhurbaşkanı Erdoğan resmi törenle karşıladı (beyazgazete.com) 15.03.2023.

Ek 2: Haritalar

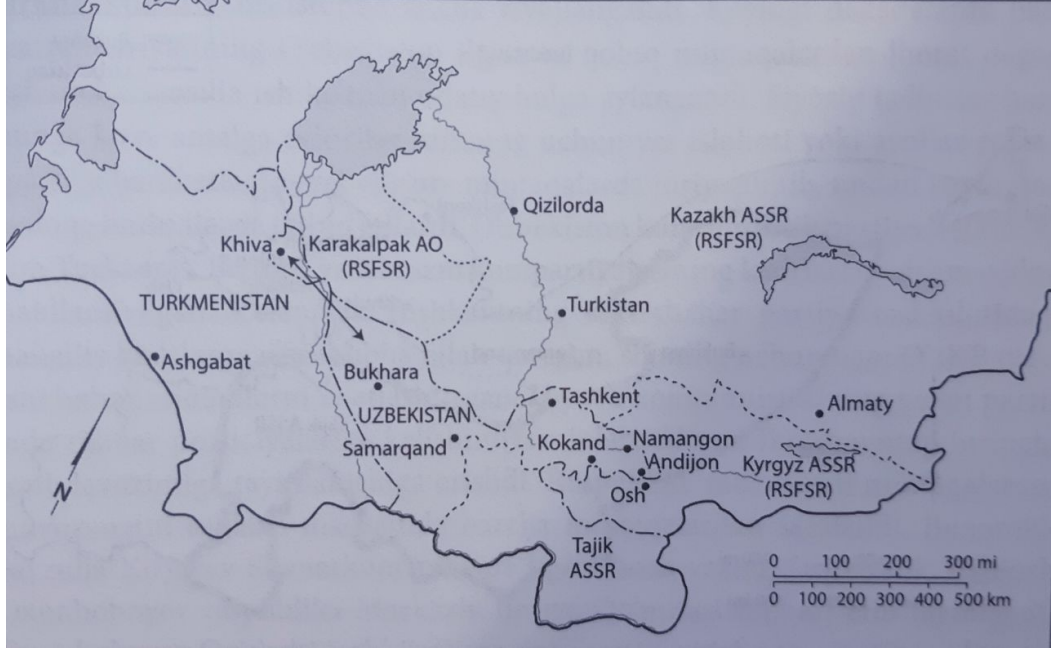
Ulusal bölgesel sınırlar gelişmesine kadar Orta Asya Cumhuriyetleri²⁸⁴

Bu haritada Orta Asya 1924 yılında gerçekleşecek olan idari-bölgesel sınırların belirlenmesinden biraz önceki şeklini gösteriyor²⁸⁵

²⁸⁴ Qahramon Rajabov, Akbar Zamonov, *O'zbekiston Tarixi (1917-1990 yillar)*, G'afur G'ulom nomidagi nasriyot- matbaa ijodiy uyi, Toshkent – 2017, s. 49.

²⁸⁵ Adeeb Khalid, *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press, 2015, p. 270.

1924 yılındaki idari-bölgesel sınırların belirlenmesinden sonraki Orta Asya²⁸⁶

Özbekistan'ın siyasi ve idari haritası²⁸⁷

²⁸⁶ Adeeb Khalid, *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press, 2015, p. 275.

²⁸⁷ [large-political-and-administrative-map-of-uzbekistan-with-roads-cities-and-airports.jpg \(1412x921\) \(maps-of-the-world.org\)](#) sitesinden 11.07.2021 tarihinde erişildi.

ÖZGEÇMİŞ

Fazliddin Madiev 1997 yılında liseden mezun oldu. 2003 yılında Semerkant Devlet Üniversitesi Özbek Filoloji Fakültesi Özbek Dili ve Edebiyatı (Lengüistik) bölümünde lisans eğitimini tamamladı. 2003-2007 yıllar arasında gazeteci olarak görev yaptı. 2007-2012 yıllarda özel sektörde çalıştı. 2012-2017 yıllarda iş hayatına Güney Kore’de devam etti. 2017-2018 Semerkant Devlet Üniversitesinde editörlük yaptı. 2018-2020 yıllarda Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna bağlı İmam Buhari Uluslararası Bilimsel Araştırma Merkezinde Uluslararası İlişkiler Departmanını yönetti. 2020 yıldan Karabük Üniversitesinde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik-Ekonomi Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Yayınlanan bilimsel makaleleri: “Genetically Relationship Between Uzbek and Korean: Some Similarities in Phonetic, Grammatical and Lexical Levels” (*World Science Journal*), “How Islam Developed in South Korea?” (*Modern Scientific Challenges and Trends Journal*), “Bâburname’de Kullanılan Türkçe Kelimelerle Günümüz Özbek Türkçesinin Karşılaştırılması” (*Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*) “The Khoqand Khanet Politic-Economical Relations Between Tsar Russia and Qing China” (*İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*). Türkçeden Özbekçeye tercüme ettiği kitaplar: *Altın Silsile* (Prof. Necdet Tosun), *Psikolojik Savaş* (Prof. Dr. Nevzat Tarhan), *Yeni Dünya* (Sabahattin Ali), *Uzun Hikâye* (Mustafa Kutlu). İngilizceden Özbekçeye çeviren kitabı: *Easy Way To Stop Smoking* (Allen Carr). Gönüllü olarak katıldığı aktiviteleri: Yabancı Uyruklu İşçilere Destek Merkezi Gönüllüsü (Güney Kore), Türk Devletleri Birleşik Platformu Şirketinde Gönüllü Gazeteci ve Tercüman (Güney Kore), Karabük Üniversitesi Özbekistanlı Öğrencileri için Gönüllü İngilizce Öğretmeni 2020 (Türkiye), Kahramanmaraş Deprem Bölgesinde Gönüllü Yardımcı (Türkiye). Katıldığı kurslar ve stajyerlik alanları: Türk Dili ve Edebiyatı Kursu Öğrencisi 2001-2002 (Özbekistan), Amerikan School Language Center Öğrencisi 2007-2008 (Türkiye), Kore Dili Destek Merkezi Öğrencisi 2012-2014 (Güney Kore), 5 + 1 Amerikan ve Orta Asya Platformu Barış için Pedagoji Kursu dinleyicisi ve koordinatörü 2019 (Özbekistan), Stratejik Düşünceler Enstitüsünde stajyer 2022 (Türkiye), Özbekistan’ın Ankara Büyükelçiliğinde stajyer (2022). Evlidir, iki kızı var.